

56258 I

T 3.

1980

Львівський національний університет
імені Івана Франка

Наукова бібліотека

001-0587472

ПИСЬМА ИВАНА ФРАНКА.

— *Handwritten flourish* —

II.

БОРИСЛАВЪ.

КАРТИНЫ

ЗЪ ЖИТЯ ПОДГОРСКОГО НАРОДА.

— *Handwritten flourish* — Передрукъ зъ „Друга“. *Handwritten flourish* —

ЛЪВОВЪ 1877.

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка,
пôдъ зарядомъ Фр. Сарницкого.

56258 1

28 ИЮЛ 1945

ДР 52

БІБЛІОТЕКА
Львівського Державного
УНІВЕРСИТЕТУ

467.406

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Тымъ спольнымъ наголовкомъ обнятый цѣлый рядъ оповѣданъ, повѣстокъ, та картинъ, котрыхъ цѣль — представить вѣрно житє Подгѣрянъ Самбѣрскаго та Стрыйскаго околу. Кѣлька слѣвъ для выясненя наголовка.

Борыславъ, звѣсный на цѣлу Галичину, ба ѣ на цѣлу Европу, яко копальня нафты и земного воску, — та звѣсный певно лишь зъ имени. Не знаю, ци приходило ѣ на думку тысячамъ а тысячамъ образованыхъ людей, що тамъ рѣчь-рѣчно згѣздыть задля интересѣвъ, хотъ поглянути на житє той незличимои силы „рѣч-никѣвъ“, що для нихъ выдобувають скарбы земны. А справдѣ нѣ одно мѣсце въ цѣлѣй Галичинѣ не представляе бѣльшого поля для студий — не такъ поетичныхъ, якъ бѣльше соціальныхъ. Слѣ де у насъ, то певно въ Борыславѣ найсильнѣйше заступлена кляса робѣтницка. — а нужда, трата силъ и здоровля, зледащѣне тыхъ людей пѣдъ зглядомъ моральнымъ — найгрѣзнѣйше и найголоснѣйше вѣщуютъ, що може статися зъ нашихъ хлѣборобѣвъ въ прѣтягу якихъ-де двоухъ десяткѣвъ лѣтъ, коли недостача поля, хлѣба и грошей, коли наслѣдки вѣплякихъ хибъ теперѣшного сусѣльного устрою — змусять ихъ ити на роботу фабричну, продавати свое здоровле и свою силу за нужденне пропитанє. А що саме теперъ найбѣльше до того ѣде не лишь на западѣ Европы, але ѣ у нашѣй сторонѣ, показуе щоденный досвѣдъ, — показуе щоразъ то бѣльша маса робучихъ рукъ, якѣ тиснуть ся зъ нашихъ селъ до вѣплъ фабричныхъ заводѣвъ.

Борыславъ, хотъ достатчивъ нашому краёви цѣн-ного матерьялу для освѣтленя и про домашній ужитокъ и про вывѣзъ за границу, ставъ ся мѣжъ тымъ западнею, въ котрѣй гине и пропадае наше щасливе Подгѣре, въ котрѣй марнуе ся безъ лику здоровыхъ силъ нашего народа. Борыславъ ставъ ся для нѣго осередкомъ експлоатаціи у всѣхъ можливыхъ видахъ, почавши вѣдъ тысячъ жертовъ, що гинуть рѣкъ-рѣчно въ ямахъ, ажъ до тыхъ тысячъ, що вертають вѣдтамъ съ протраченою силою фізичною, та звихненою моральною пѣдставою въ серци, — що вертають передчасными старцями.

Таке значѣне наголовка тыхъ картинъ.

Довгій лѣта мавъ я способнѣсть придивляти ся тѣй страшеной експлоатаціи, що, мовъ зараза, ширить ся щоразъ дальше, росте уразъ изъ зростомъ нужды и недостатку въ народѣ, — мавъ я способнѣсть оглядати й немало сумныхъ-сумныхъ наслѣдкѣвъ еи. Не говорю уже о жителяхъ самого колишнѣго села Борыслава, що зъ малыми выимками майже всѣ пошли по жебрахъ. Борыславъ высысае вздовжъ и вширь всѣ сусѣднїй села, — пожирае молоде поколѣне, лѣсы, часъ, здоровле и моральнѣсть цѣлыхъ громадъ, цѣлыхъ масъ.

Перша група обнятыхъ тымъ наголовкомъ оповѣданъ представить кѣлька интереснѣйшихъ эпизодѣвъ изъ жия „рѣпникѣвъ“. У другѣй стрѣбую подати деякї та-кожъ не менче цѣкаві уступы изъ дотепершної и-сторїи Борыслава.

І.

Р Ѡ П Н И К ъ.

Błogosławiony, kto ma serce!
On jeszcze zbawion być może.
Z. Krasiński (*Nieboska. Komedya*).

— Иване, Иванчику, соколе мѡй дорогій!...

— Чого хочеш?

— Табо ты такій теперъ острый, — неприступный
якійсь...

— Говори, чого потребуешь?

Осѣнный вѣтеръ шумѣвъ и свистѣвъ по вузкихъ
уличкахъ Борыслава и розмітувавъ мокру глину, свѣ-
жо за дня выдобуту зъ ямъ. Нѡчь була темна.

— Ну, — доки ту буду чекати на твою бесѣду?
Говори, чогось мя выкликала сюда на улицу въ такій
вѣтеръ?

— Я хотѣла поговорити съ тобовъ такъ... якъ да-
внѣйше бувало... знаешь — у селѣ...

— Не нагадуй ми того гнѣзда мого сорому! Гово-
ри прудше! Не видишь, — я весь продрогъ.

— Виджу, виджу! (Єи голосъ дрожавъ) Иване, —
ты бачу вже мене не любишь, — бодай не такъ, якъ
давнѣйше.

— Га, га, га! По чѣмъ такъ судишь?

— А тота Ганка круглолица... Ты зъ невъ що ве-
чѣръ водишь ся...

— Хибажь ѣй забороню, — сли ся сама за мновъ
тягае?

— А менѣ пощо заборонюешь?

Е, — ты все себе сунешь напередъ! Чого тобѣ

треба? Хибуе ти чого? Скажи, ты знаешь, я ти нѣколи не вѣдказувавъ помочи въ нуждѣ.

— Такъ, — грошей! Але инчою нужды моеи ты й не бачишь, — инчою помочи вѣдказуешь!

— Якои?

— Чомужь за мою любовь щирю ты мене хоть троха не любишь?

— Етъ, — дурна ты, тай годѣ! Гадае що я за Ганковъ гину! А менѣ Ганка й не въ головѣ. Не бѣйся, Фрузю, — я тебе не зражу. Але теперь часъ до хаты. Ту студѣнь. Що, — ты не йдешь до Кирницкого? Ходи, розогрѣйся.

Тотѣ слова посыпалися прудко, мовъ перлы у Фрузине сердце. Не слова самѣ, — а тонъ ихъ бувъ бальзамомъ для зболѣлои груди. Вѣнъ давно уже не говоривъ до неи такъ ласкаво.

— Иванчику мѣй, — я ти прийшла новину сказати.

— Яку? говори!

— Я надѣюся незадовго гостя...

— Гостя?... Якого?... И що вѣнъ мене обходить.

— О, — вѣнъ тебе обходить, — и дуже, Иванчику, обходить.

— Ну, хтожь вѣнъ такѣй?

— Ану згадай! Ахъ, недогадливый!

— Чортъ тамъ догадае ся! Де менѣ до того? казавъ Иванъ дрожачи вѣдъ холоду въ легкѣй, проношенѣй и мазею зачорненѣй полотнянцѣ.

— Се дитина! Твоя дитина, Иванчику, — знаешь?...

Фрузя сказала тотѣ слова такъ весело, съ такимъ трепечущимъ щастемъ въ голосѣ, — що Ивана они глубоко вразили въ сердце.

— А, — такъ? сказавъ вѣнъ сухо, протягло. — Ну, — идешь до гостинницѣ?

— Нѣ. Иду до дому, ще маю шити, — сороччатко...
ДобранѠчь тобѣ!...

— ДобранѠчь, Фрузю! сказавъ Иванъ и пошовъ до гостинницѣ.

На самѠмъ кѠнци Борыслава, на пустѠй голотечи стоявѣ великѣй магазинѣ, де складувавѣ ся земный вѠскъ выдобутый изъ ямѣ, власнѠсть жида Линденбаума. Се будынокъ великѣй, деревяный, — кругъ нѣго повно ямѣ, а по пѠдѣ стѣнами стырчатъ куны илястои, бѣлой глины, выдобутои изъ закопѠвѣ.

Вѣ задѣ, вѣ кутику того магазину живѣ сторожѣ у двоухъ добудованыхъ цюпкахѣ. Но позаякѣ сторожѣ бувѣ удовецѣ, — то вѠднаймавѣ одну цюпку для нѠчлѣгу рѠпникамѣ, а самѣ доволявѣ ся одною.

Вже пѠзно вѣ ноци. Тѣсна, брудна и задушна цюпка наповнена робѠтницами. Бабы, дѣвчата, молодѣцѣ, що ту злягають зѣ далекихъ сторѠнѣ, пригнанѣ недолею, — що черезъ день надрываютъ си груди и руки крутячи разѣ у разѣ корбою, котрою вытягаютъ глину або й людей изъ ямѣ, — теперѣ лежать покотомѣ на холоднѠй, деревянѠй пѠдлозѣ, — кулакѣ пѠдѣ головою, одна попри другу стисненѣ — и для недостатѣ мѣсця и для теплоты.

Ихѣ лица пожовклѣ зѣ нужды, — ихѣ руки немовѣ обросли глиновѣ и воскомѣ земнымѣ, — ихѣ одѣжѣ, то посшиване лахманѣ, що ось ледви-ледви держить ся на нихѣ. Ту старѣ, недугами и грыжею поранѣ лица лежать обѠчь молодыхъ, хорошихъ ще, — котрыхъ цвѣтъ однакожѣ звѣяла передчасна тяжка праця и нужда и розпуста. И выразѣ кожного лица вѠдмѣнный. Ту молодиця розмахуе отяжѣлыми руками — обнимаѣ коханка. Тамѣ старуха, колись порядна лазды-

ня, нынѣ мало що розлична вѣдъ жебрачки, — пышно похитує головою, — се бесѣдує зъ давными сусѣдками и хвалить ся новыми королями, — то зновъ поцмокує губами, — горѣвку смакує. А пятнадцатилѣтне дѣвча зъ запалыми очима и синими перстениями кругъ нихъ кричить и треплеса и рвеса, — видко боронить ся передъ напасникомъ, що насилу хоче ѣй вѣдобрати того, — чого не куплять нѣякѣ скарбы, — добру честь и дѣвичу невиннѣсть.

На маленькомъ столику пѣдъ вѣкномъ палахкотить свѣчечка, улѣплена изъ жовтого, нечищеного земного воску. Михтить ей свѣтло и блымає нерѣвно, — кидає непевный блескъ на сплячѣ женщины. Та не для нихъ оно ѣ свѣтитъ ся.

Надъ столикомъ сидить похилена дѣвчина, — едина не спляча людина вѣ цѣломъ будынку. Ёи сумне, тужливе око слѣдитъ за быстрыми рухами иглы. Она шиє сороччину, — малесеньку-малесеньку, — шиє пильно по ночахъ, — бо вѣ день работа инча.

Чого затремтѣли твои губы, бѣдна дѣвчино? Ци молитва замерла на нихъ, ци прокляте?...

— Казавъ, що Ганка му не вѣ головѣ!... Се правда. Ба, — алежь не казавъ, що мене любить! Нѣ, вѣнъ мене не любить! Вѣнъ забувъ про бѣдну, нещасливу, що для нѣго покинула батька, матѣрь, хату, — ба, покинула свою славу дорогу! Всѣ, всѣ я дала ёму, — повергла для нѣго. А теперъ, коли вже нема що бѣльше взяти вѣ мене, — я ёму непотрѣбна, ненависна! Боже, Боже! за якѣ грѣхи ты такъ тяжко покаравъ мене? Що я завинила?

Игла зупинилася. Фрузя глядѣла, сама незнала чого, вѣ поломѣнь нафтѣвки. Синѣй дымъ буявъ по верхъ поломѣни, — синѣй, густый, одурюючѣй дымъ.

Вѣтеръ свиставъ на дворѣ, — вѣявъ крозь шпарки до хаты и протягавъ холодомъ.

Фрузи чогось повеселѣйшало на души.

— Нѣ, вѣнъ мене любить! Я бы вмерла, якъ бы вѣнъ переставъ мя любить. И щожъ я му зробила такого, щобы мавъ мя забути? Нѣ, нѣ! Прецѣнь бы такъ щиро не бесѣдувавъ зо мною, сли бы мя не любивъ!...

Єи сердце забило живѣйше зъ радости! Ъй здавалося, що цѣла оживає, сильнѣйшає вѣдъ тыхъ чудовыхъ слѣвъ: „Вѣнъ мя любить!“ Бачилось ѣй, — що игла теперъ недослѣдимо швидко лѣтає въ еи рукахъ, — що корба неувовимо прудко и легко крутить ся, — що ослаблена нѣякого й послыхомъ незнає... Любовь, — безмѣрна, щаслива любовь заповнила еи сердце. Ту вѣнъ, — усмѣхненый, любый, говѣркій, — рука объ руку зъ нею, — ту хлопчикъ маленькій, у тонкѣй, стебнованѣй сороччинѣ такожь усмѣхає ся и рученята простягає до нихъ и лепече: та-та! ма-ма! Щезла душна, перелюднена цюпка, щезъ поганый Борыславъ, гиѣздо нужды, сонуху и сорома, — и памятнику не осталось у еи сердца по тыхъ сумныхъ дняхъ, що ту прожила... Весело кругъ неи, ясно кругъ неи, — тепло кругъ неи... Вѣтеръ свище и гудить, — но для еи уха се чудова музыка любви... Сонъ перемѣгъ утомлене тѣло. Фрузя похилила голову на стѣлъ и заснула.

А зъ далека, вѣдъ Борыслава доносивъ вѣтеръ глухѣй, помѣшанѣй крики и спѣвы. Се кричали и спѣвали рѣпники, вертаючи зъ гостинницѣ Кирицкого. Межи ними вѣма голоснѣйшѣй и веселѣйшѣй бувъ спѣвъ Ивана.

Ранокъ наставъ холодный, спокойный, а хмарный и прогнавъ любовнй сны Фрузѣ. Она умылася швиденько и не слушаючи гамору решты жѣноцтва, побѣгла на роботу. По дорозѣ постановила собѣ уважати пильно на Ивана. У еи серци зачалася зъ новою силою ворушити недовѣрчивость. Щось, мовъ зъ-умысна шептало ѣй, що Иванъ брехавъ, що забуває про ню.

— Нѣ; треба пѣдстерѣгати го. Побачу, переконаю ся, — а тогды!...

Не докѣнчила. Виръ спѣшачихъ на роботу рѣпникѣвъ поглотивъ еѣ.

Нѣчого сумнѣйшого въ свѣтѣ, якъ товпа рѣпникѣвъ спѣшачихъ на роботу до ямъ. Улицѣ вузенькѣ, на котрыхъ болото нѣколи не всыхае, талабоване тысячами нѣгъ. Край улицъ ямы та горбки глины, — немовъ глубоченнй гробы отвертй для тысячѣвъ живыхъ жертовъ. Сѣре небо надъ тыми сѣрыми могилами, — чорнй рѣпники, — стырчачй корбы та звѣльна бродячй по западни возы зъ дривами, — ось усѣ, що зустрѣне твое око, крѣмъ брудныхъ, обшарпанныхъ магазинѣвъ та ще бруднѣйшихъ помешканъ жидѣвскихъ.

7 Фрузя, спѣшачи идъ своѣй ямѣ, наткнулася у глотѣ на круглолицу Ганку. Була се товста, червонолица, пульката дѣвка зѣ здоровыми руками. Она недавно надѣйшла въ Бориславъ и найняла ся у Кирницкого, единого бориславского гостинника, за прислужницю.

— Добрыйдень Ганко! сказала Фрузя тремтячимъ голосомъ.

Ганка змѣряла очима бѣдолашну дѣвчину и покрутила носомъ.

— Та дай Боже здоровле, вѣдказала съ проволока и запышнила свои товстй, червонй губы.

— А довго тамъ Иванъ сеи noci у васъ гостивъ ся?

— Нѣ довго, нѣ коротко, — самый добрый часъ! вѣдрѣзала Ганка и другій разъ поглянула на Фрузю. Но теперъ въ еи поглядѣ вже свѣтила ся й погорда и ненависть противницѣ и щось нѣбы триумфъ.

Фрузя порозумѣла той поглядъ и не мовлячи й слова пошла дальше.

— Нѣ, нѣ, — то щось недоброго! говорила сама собѣ. Мушу пильнувати го вечерами, — побачу, ци правду вѣнъ сказавъ!

Довгѣ, тяжкѣ дни, а ще довшѣ и тяжшѣ noci проживала Фрузя, — повнѣ несказанои муки, повнѣ сердечного болю. Она доконала ся сумнои правды. Иванъ, правда, не любивъ Ганки, — але й то знала певно, що ще менче любивъ еѣ. Не зважаючи на утому и на здоровлѣ свое она неразъ по работѣ вечерами довго бродила по улицахъ, закимъ вѣдшукала Ивана дегодѣ въ якѣмъ шинку.

— Чого ты волочишь ся за мною? Чому спати не йдешь? пытавъ Иванъ понураво.

— Нѣчого, Иванчику, нѣчого! вѣдповѣдала она дрожащимъ голосомъ.

— Якъ то нѣчого? Будешь пити що?

— Нѣ, не хочу!

— Ну, то чогожь стоишь?

— Отъ такъ. Прийшламъ подивитися на тебе. Вѣдъ учорамъ ты не бачила.

— Игѣй на тебе. Хиба и якѣй звѣрь дикѣй, ци що, що бѣжишь ся на мене дивити? Отъ волишь ити до дому. Диви, якась обталацана!

Но Фрузя, мовъ не чула такихъ слѣвъ. Она

пильно вдивляла ся въ лице Иванови. Вѣнъ вѣдвертавъ ся вѣдъ неи, — реготаваъ ся съ товаришами, но видно було, що присутностъ Фрузѣ стѣснюе го, вяже якось.

Часами заставала Фрузя Ивана у Кирницкого. Тамъ звычайно сходилося наибѣльше дѣвчатъ, молодиць, — тамъ и Ганка неусыпна увивалася по хатѣ. Такі вечерѣ були для Фрузѣ правдивою мукою. Еи Иванъ говоривъ наибѣльше, жартуваваъ наибѣльше, смѣяваъ ся найголоснѣйше. Всѣхъ дѣвчатъ зачѣпавъ, всѣхъ молодиць обѣймаваъ, зъ Ганкою цюлюваваъ ся що хвиля, — лишъ еи не примѣчавъ нѣколи, — лишъ до неи нѣ усмѣху, нѣ погляду, нѣ слова щирого. Въ такихъ годинахъ Фрузя чула, якъ еи сердце холоне, — она незводила очей зъ того, котрого кожде слово, кождый усмѣхъ, кождый рухъ раниваъ еи сердце, паливаъ ёго и шарпавъ.

— Чого такъ дивишь ся на мене, — ци зѣѣсти мя хочешъ? говоривъ Иванъ, морщачи брови.

— Нѣчого, — отъ такъ, — хиба не вѣльно дивити ся на тебе?

Фрузя хотѣла неразъ зайти зъ нимъ у бесѣду, — но вѣнъ вѣдвертаваъ ся вѣдъ неи. Но коли бы бувъ хоть разъ пильнѣйше поглянувъ ѣй въ лице, въ тоті очи чорні, запалі, блискучі колись щастемъ и любовью а нынѣ мутні вѣдъ слѣзъ и боли глубокои, бувъ бы певно постерѣгъ румянецъ горячки на еи блѣдомъ лици, — бувъ бы покмѣтивъ, що часами еи очи розгарають ся дивнымъ огнѣмъ — розпуки и помѣшаня. Но Иванъ не спостерѣгъ того, — бо и щожъ то ёго обходило?

Иванъ бувъ богатыхъ родичѣвъ сынъ, — одинакъ. Отець-мати жалували го, — не силували до пѣякои работы. Коли подрѣсь, вѣнъ бѣльше для забавы, якъ для зарѣбку почавъ зъ другими ходити до Борыслава. Та лихо, що ту забавы дуже небезпечнѣ, особливо для молодого, незѣпсутого, недосвѣдченого серця. Иванъ небавомъ, якъ то кажуть, зъ зажмуреными очима, кинувъ ся въ виръ тыхъ шумныхъ пѣткѣ, легкодушныхъ бесѣдъ та розличныхъ оргѣй, якими неодну щирю душу селяньску заразила борыславска цивѣлизація. Вѣнъ ставъ небавомъ першѣй межи першими. Пѣякъ такѣй, забѣяка и пустошакъ, якого пошукати. Ту ще вѣнъ запѣзнавъ ся съ арештомъ и переконавъ ся, що въ нѣмъ нема нѣчо такъ страшного. Коли часомъ, по тыждняхъ, вернувъ до дому, розумѣе ся, безъ крайцара зарѣбленины, — не покидавъ и ту свого житя легкого, розгульного. Родичѣ-бѣдолахи ажъ теперъ постереглися, куды оно зайшло, — хотѣли взяти Ивана острѣйше въ руки, — пригнути на свою волю, вѣдвести вѣдъ той дороги, — та вже було за пѣзно. Иванъ слухавъ ихъ наукъ и лайки, — а свое робивъ. Ажъ разъ, коли пѣзно въ ночи пѣяный вернувъ домѣвъ, и не хстячи будити сплячихъ та слухати ганьбы, положивъ ся спати въ стодолѣ на соломѣ, — забувъ, що въ зубахъ у нѣго люлька закурена и заснувъ твердо. Прохопивъ ся ажъ тогды, коли го протверезивъ бѣль, — и побачивъ, що солома, на котрѣй спавъ, палае яркимъ огнѣмъ, — що навѣть сорочка на нѣмъ протлѣла. Выхопивъ ся неборакъ изъ стодолы и почавъ кликати: Горить, горить! Но закимъ сплячѣ збудили ся, закимъ помѣчь яка-така вспѣла надѣйти, вже стодола, стайня, хата и хлѣвы (будынки були близько, — а вѣтеръ, якъ на нещасте зѣрвавъ ся сильный) стояли въ огни.

Будынки, шмате, худоба, — всё погорѣло. Не-
подовзѣ померли й родичѣ зъ грызоты. На Ивановой
головѣ остало ладѣвство, — а властиво, голе поле безъ
усѣго, що потрѣбне до ёго обробленя. Треба було про-
дати частку, щобы закупити дерева на хату и потрѣ-
бнй наряды. Иванъ продавъ частку, давне жите поча-
лося, — дерево закуплене лежало на згарищу, але
хаты й не гадавъ нѣхто будувати. Ба, — чують су-
сѣды, — Иванъ продае другу и третю частку, —
продае садъ и погорѣлице и закуплене дерево, — всё
за пѣвъ-даромъ. Почали люде уговорювати Ивана. „Що
ты робишь, — самъ себе на жебры выгоняешь!“ Но
такй перестороги лютили Ивана, — и густо часто не-
одна щира душа понесла вѣдъ нѣго синцѣ за свою до-
бру раду.

Вконецъ Иванъ спровадъ послѣднй частки бать-
кѣвщины и забравъ ся зъ села. Нѣхто не жалувавъ за
нимъ, — нѣхто не вѣдѣзавъ ся о нѣмъ краснымъ
словомъ, хиба: „пустый вѣтеръ“, — а не одинъ гово-
ривъ: „Отъ негодникъ! Слѣдъ бы му пропадъ, такъ якъ
вѣнъ свою земельку рѣдну запропастивъ! Не вартъ,
поганецъ, щобы й ёго кости земля свята приняла!“

Та найшла ся одна душенька, що не поминала
лихомъ, не кляла злымъ словомъ Ивана. Се була
Фрузя. Зъ бѣдного роду, та хороша, робуча и щира
душа, — она може й нѣколи не была бы признала ся
свѣту, що въ ей серци зародила ся нещаслива любовь
до Ивана. Але Иванъ самъ, що знавъ еѣ вѣдъ дитинь-
ства, визнавъ ѣй першй, що ѣ любить. Вѣдъ того
часу Фрузя присягла собѣ спрягти свою долю зъ до-
лею Ивана. Не знала, бѣдолашна, якй страшнй досвѣды
ждали ѣ на тѣй дорозѣ, на котру мавъ ѣ Иванъ втягнути.

Може бути, що Іванъ зъ початку щиро любивъ єѣ. Та не такежъ то борыславке жите, щобы лишило въ молодомъ серци чисту, щиру любовь, щобъ не закалмутило всякого, хотяйбы й найчистѣйшого чувства. А ще до того Іванъ бувъ дуже гордый. Выхованый у выгодѣ, безъ дотиску, вонъ не мѡгъ и не задававъ собѣ труда поняти териѣня другихъ, а мѣрою всѣхъ єго поступковъ сталася власна приятнѡсть и роскошь.

Не треба й згадувати, якъ глубоко болѣвъ Фрузю упадокъ Івана. Она съ териѣливостью и вытревало-стью, властивою лишь любячѡй женщиѣ, не переставала уговорювати Івана, покинути погану дорогу.

— Іванчику, — що ты робишь? говорила она. Уважай самъ на себе! До чого оно доведе?

— Ци ще й ты ми доѣдаєшь? воркотавъ Іванъ, котрого лютили частѣ нещастя, а ще частѣйшѣ доганы.

И вѡдъ того часу почало ся Фрузино горе.

Іванъ покинувъ рѡдне село, — пѡшовъ у Борыславъ не казавши нѣкому „бувай здоровъ.“ Фрузя довго ждала на нѣго, плакала, — тайкомъ перевѣдувала межи рѡпниками, що зъ нимъ дѣся.

— А щожъ, — кажуть, — гуляє собѣ, рѡзшибає собовъ по Борыславѣ вѡдъ жида до жида, — водить ся съ послѣдними пьяницами и нехарницами. Ажъ недавно ось занедужавъ, лежить хорый, — ще й доси му не полекшало зѡвсѣмъ.

— А де лежить? пытала Фрузя тремтячимъ голосомъ.

— У Кирницкого — на такѡй лавцѣ нужденнѡй, — що похитнися, то й упадешъ, — самъ лежавъ, — водицѣ пищавъ, та не було кому подати. Але вже му троха лѣнше теперь.

Фрузя слухала той бесѣды та мовчала. Але на

думцѣ у неї було: по́ти до нѣго, подивитися, допильнувати го въ недузѣ. И не мовлячи й слова батькови нѣ матери, она сейчасъ слѣдуючого поранку покинула й собѣжъ рѣдне село и по́шла до Борислава. Знала, небога, що батько й мати, знаючи про єї намѣръ, заперли бѣ єѣ на замокъ, а не пустили. Знала такожъ, що провѣдавши про єї поступокъ, они не простять ѣй той ганьбы. Та щожъ мала дѣяти? Серце тягло єѣ до нѣго, — она серця й послухала.

Не надѣявъ ся Иванъ, щобы она прийшла. Хоть найтяжша криза недуги й перейшла уже була, — та прецѣнь вѣнъ находивъ ся въ тѣмъ станѣ, що найбѣльшой вимагає старанности, найлѣпшого пильнованя. И въ ту пору явила ся Фрузя, — повна любви и терпѣливости и посвяченя.

Иванъ швидко прийшовъ до силъ. Жите по́шло старымъ ладомъ, подѣлене мѣжъ роботою и нїятикою. Шумъ и непокѣй того жита необавци заглушивъ тиху и щирю прихильнѣсть до Фрузѣ, що збудилася була въ єго души по́дчасъ недуги.

А Фрузя въ кѣлька недѣль по́сля вѣдходу зъ дому почувла вѣдъ рѣчникѣвъ, що єї родичѣ не хотять ѣ й на очи бачити за тотъ соромъ, що имъ зробила передъ цѣлымъ селомъ, уйшовши по-ночи за шякомъ и розпусникомъ-Иваномъ.

Глубоко вколола бѣдолашну дѣвчину тота вѣсть, хоть она й сама не надѣялась нѣчого кращого. Що мала робити? Ще упередъ она найшла собѣ роботу для пропитаня, поки пильнувала хорого ночами. Не оставалось ѣй теперъ нѣчого, лишъ наниматися й надалѣ. Ще до того й Иванъ, прѣзнавши о єї нуждѣ, поквацивъ ся запомочи єѣ чимъ-тымъ на разѣ. У нѣго

осталось ще дещо грошей изъ проданои вѣтцѣвщины. Але Иванова запомога стала нещастемъ для бѣдной Фрузѣ. Иванъ гадавъ теперь, що вже їй вѣддячивъ ся и тымъ усправедливлявъ самъ передъ собою стынучу любовь. А Фрузя бачила лишь ёго зростаючу холоднѣсть, и грызлась и мучилась сама въ собѣ. „Вѣнъ мене не любить!“ Тота гадка мучила еѣ цѣлыми днями, — не покидала еѣ и въ снахъ. Єи здоровле нидѣло и таяло, мовъ свѣчка, — она не замѣчала того. Вѣчна думка про зраду Ивана занимала, затопляла еѣ цѣлу. Она стала густо-часто задумуватись, забуватись. Цѣлыми годинами туманѣла неразъ безъ памяти въ своѣй цюпцѣ. Незамѣтно стала опускати ся й у роботѣ. Жиды зменшили їй плату, — но она не примѣчала того. „Вѣнъ мене не любить! Зрадивъ!“ повторяло єи болюче сердце, — а мимо того цѣлий вечерѣ проводила близь нѣго, — у темнѣмъ, душнѣмъ кутику шинку, непостережена слѣдила, якъ єи Иванъ пивъ, жартувавъ, смѣявъ ся, а все зъ другими, а нѣколи зъ нею. Ба, она запримѣтила, що вѣдъ якогось часу вѣнъ старавъ ся еѣ уникати, — але побачивши, що надармо, удававъ всегда, що єи не бачить, — и вже нѣколи не сваривъ на ню, не прогонявъ, — але й слова нѣколи не говоривъ.

А она зъ горячкою на лиці, съ тоскно трепечущимъ сердцемъ, мовчалива, безсильна, нужденна, глядѣла на нѣго, мовъ причарована. Зима зближалася. Похолоднѣло. Неразъ робѣтницѣ, що крутили корбами при ямахъ, бачили еѣ вертаючи вѣдъ Кирницкого, якъ бродила по болотѣ ледво жива, съ посинѣлыми вѣдъ холоду руками.

— Що тобѣ, Фрузю? пытати они.

— Нѣчо! А щожь бы мало бути?

Но старшій жѣнки знали, що оно є, хоть знали й

не всё. Яко досвѣдчені въ подобныхъ дѣлахъ они часто зводили бесѣду на ея станъ, — давали рады. Фрузя пильно, що разъ пильнѣйше слухала тыхъ радъ, — часто, щоразъ частѣйше почала думати о недалекѣй будущности, — и веселѣйшала. Лекше ѣй робило ся на серци.

— Що тобѣ, Фрузю? пытали бабы частенько чудуючися надъ новою переменною въ ея поступованю.

— Нѣчо! А щожьбы мало бути! була незмѣнна вѣдповѣдь.

— Така ты щось теперь прудка, запопадлива! Щось бѣгаєшь, прибираєшь ся, купуєшь десь, — звиваєшь ся, — а все весела, и не туманѣєшь, якъ упередъ? — Що то таке?

Лице Фрузѣ розсвѣчувало ся хоробливимъ румянцемъ; очи палали, якъ жаръ.

— Пстть! Тихо! говорила она, прикладуючи палець до губѣвъ.

— Ну, що такого? Гостя якого чекаєшь, ци що?

— Ая, ая, — гостя чекаю, тай то ше й якого!

— Ну, або якого?

— Такого, — знаєте... Всѣй бѣдѣ конецъ буде, — всё пропаде! Вѣнъ зновъ буде мѣй!

— Кто такій?

— Кто? Ну, та вѣнъ, Иванъ! Полюбить!

— Богъ бы го побивъ! шептали бабы, хитаючи сумно головами. Окаянникъ поганый! Дѣвчину зъ ума звѣвъ!

Дивна, щаслива гадка опанувала теперь цѣлою душею Фрузѣ! Ея збурена фантазія день и нѣчь працювала надъ тымъ, якійбы-то спосѣбъ вынайти, щобъ

прихилити назадъ до себе сердце Ивана. И кѣлько она натерпѣлась, наболѣлась, перекидуючи въ думцѣ одинъ за другимъ найдивачнѣйшій помысли! Чарувати го? Нѣ! И зѣля не знаю и боюся! Анужь умре, збожеволѣе, руку му вкулить або ногу? Хто знае, — и такъ лучае ся! Просити? Дарма! Вѣдтрутить, насмѣе ся, ще й ногою кѣпне!

А властивый спосѣбъ такъ простый, такъ близькій, такъ певный! И якъ она швидче не прийшла на тоту щасливу гадку? Кѣлько бы муки була собѣ заощадила! Нѣ, — сей спосѣбъ не хибне! Сли е у нѣго хоть трошки сердца людского, хоть капинка чутя, — вѣнъ мусить... мусить!...

Лагодитись, — а швидко! Рѣшуча хвиля леда день! А треба при тѣмъ и подобатись ёму! Бѣдна Фрузя! Якъ она теперь рада бы бути хорошою, свѣжою, утѣшною, румяною! Якъ она жалувала за своею красою, що марно пропала середъ нужды, недостатку и грыжѣ!

Але то байки! И такъ она дѣпне свого! Она збудить жаль, помилуване, — а любовь небавци й сама прийде, — конечно прийде! Лишь ёго сердце порушити, — лишь ёго чуте страсти! Любовь, щира, сильна, спить у нѣмъ, лишь привалена злыми прикладами, приглушена легкодушностью, гордостью и розпустою. Она збудить ся, верне, — конечно верне!

И гарножь она устроить ся, якъ прийде рѣшуча хвиля! Червона, шалѣнова хустка на головѣ, и снѣдничка перкалѣва, — не нова вже, то правда, але зашанована. Сорочка картанова, бѣлесенька, червонымъ шовкомъ стебнована въ звѣздочки дрѣбонькѣ. Чоботы пасовѣ и кармазинова крайка. Кобы лишь лице троха

румянѣйше, голосъ троха сильнѣйшій, звѣнкій, срѣбный, якъ бувало! А щежь до того....! Нѣ, нѣ, нѣ! Вѣнъ мусить полюбити, покине погане жите, — стане добрымъ, сердечнымъ, чеснымъ чоловѣкомъ, — стане жити по новому, — и еѣ вырве изъ тои пропасти зѣпсутя и сорома!... А потѣмъ! Щасливї дни, — ци скоро вы надѣйдете, — ци не заведешъ, чудова надѣе? — Еѣ родичѣ простятъ, — привитають радо, зъ отвертыми раменами, — а она приведе имъ свого — Ивана, свого милого, свого мужа и скаже: Дивѣтъ, — се я, моя любовь зробила зъ нѣго чоловѣка! И вѣдтакъ пѣднесе имъ дитинку и скаже: Дивѣтъ, — се вашъ унука, се моя потѣха, моя надѣя, мѣй скарбъ дорогїй!...

Щасливї дни, — ци скоро вы надѣйдете? Ци не не заведешъ ты, чудова надѣе?...

Святой Никола „на сивѣмъ кони приѣхавъ.“ Ще сночи снѣгъ упавъ такъ у-колѣно, а ранкомъ морозъ потисъ не абы якїй.

До пѣзной ночи празникувавъ ся Иванъ у Кирницкого. Рѣпникѣвъ насходилося богато. Однї пили, другї танцювали зъ дѣвчатами, — третї въ карты грали. Кѣлькохъ Николаѣвъ справляло именины, — и Кирницкїй уторгувавъ немало.

Иванъ пивъ сѣго вечера дуже богато, — говоривъ, реготавъ ся, спѣвавъ, ажъ стѣны ходили, але видно було, що щось му не по души, щось го немовъ непокоить, грызе. Що такого? вѣнъ и самъ не знавъ.

Мимо волѣ и охоты, — якось такъ безъ вѣдома вѣнъ поглянувъ у кутъ коло грубы. Звычайне мѣсце, де сидѣла Фрузя. Що такого? Вѣнъ уже вѣдъ кѣлькохъ день не бачивъ еи? Съ початку вѣнъ не запримѣтивъ того. Ажъ теперъ впало му то въ око. Що зъ

нею, що вже не волочить ся за мною? Ну, чень нарзумилась! Ха, ха, ха! Дурна дѣвка! Вчепила ся чогось: люби ъ, тай люби!

Такъ думавъ Иванъ, але самъ чувъ, що тоті гадки якійсь нещирі, не зъ серця, — що тамъ у глубинѣ ворухить ся якесь друге чутє, темне, незрозумѣле ще, але сильне. Чому єи нема? Що ѣй стало ся? Єго вразила троха неприсутнѣсть Фрузѣ. Щось мусѣло стати ся зъ нею. Може занедужала?... Игій, — а менѣ що до неї? Чому до дому не йде, до вѣтця — до матери?... Але сейже часъ другій голосъ заговоривъ въ єго души: Онажь заходила мене, пильнувала мене въ слабости! Она для мене покинула и хату рѣдну и родичѣвъ!... Гмъ, она, бачу любить мя. (Чортъ побери бабы и ихъ любовь! шепнувъ першій голосъ). Такъ, такъ, — чортъ побери, — а всежь выпадало бы завтра навѣдати ся до неї, що она порабляє! Може вже... Гмъ, гмъ!... Пѣду завтра, навѣдаюсь!...

А тымчасомъ, поки нѣчь темна, поки морозъ на дворѣ, поки горѣвка въ флящѣ, поки веселѣсть и смѣхъ и жарты довкола — звенѣть чарки, розлягайте ся, розпусні спѣвы, крутѣть ся по хатѣ въ шаленыхъ пѣдскокахъ, пьяні пары!... Она тамъ чень ще... А зрештовъ... Угу!... Завтра, завтра навѣдаюсь до неї!

Вже поранокъ близькій. Хмары просунули ся. Ярko горять звѣзды надъ соннымъ Борыславомъ. Лишь храпливі, непевні голосы кѣлькохъ рѣпникѣвъ полохають глубоку тишу. Они, затачуючи ся боками посередъ улицѣ, вертають вѣдъ Кирицького и кѣнчать послѣдні стихи якоїсь думки.

— Чого ты Иване такъ посоловѣвъ? пытає одинъ рѣпникъ.

— Посоловѣвъ? Игій! Якъ посоловѣвъ?

— Такъ яось! И смѣешь ся, — а яось, мовь не своимъ смѣхомъ. Щось у тебе, бачу, на души.

— Ехъ, дурный ты, бачу! Нѣчо въ мене на души не ма! Привидѣло ти ся!

— Ну, — най и привидѣлося! А я все свеи! Що-то й говорити? Я вже тебе пташку, знаю! Ну скажешь, що тобѣ?

— Та що маю казати? Нѣчо не знаю; Що маю казати?

— Якъ собѣ хочешь, небоже, — якъ хочешь! Ну, — ты бачу туй жиешь! Добранѣчь! ночуй здоровъ, — а завтра розповѣшь, що тобѣ е!

— Добранѣчь! сказавъ Иванъ, и увѣшовъ у сѣнцѣ.

Иванъ, пробуваючи довшій часъ у Борыславѣ, нанявъ собѣ особну цюлку, въ темнѣмъ, нечистѣмъ закаулку. Сѣнцѣ були темнѣ, вузкѣ и нерѣвнѣ. Дверѣ до его кѣмнатки ажъ при кѣнци ихъ, у кутѣ. Выходячи рано, вѣнъ замокъ еѣ на ключъ. Ключъ бувъ у нѣго.

— Що за бѣсъ ту шкверендить? воркотавъ Иванъ уходячи въ сѣни. Ему стало моторошно, по тѣлѣ перейшла дрожь. Темнѣ сѣни залюднила ёго збурена фантазія чорными, живыми и рухливими туманами, що, мовъ грубезнѣ, воздушнѣ стовпы ходили передъ нимъ взадъ и впередъ, товкли ся о нѣго, обвѣвали го якимось холодомъ, якимось лякомъ. А зъ mezi тыхъ стовпѣвъ прорѣзувавъ ся до ёго уха слабый-слабый, проразливый пискъ, — пискъ топленого котяте, пискъ умирающей дитины.

— Що ту такого? Що ту такого? згомѣвъ Иванъ. Нѣхто не обзывавъ ся.

Вѣнъ поступивъ кѣлька крокѣвъ дальше, мацаючи

довкола себе. Ёго рука наткнула ся на щось мягкого.

— Боже, — а ту що такого? Кто ту? крикнувъ Иванъ голосно.

Нѣхто не обзывавъ ся. Пискъ не перестававъ, — роздававъ ся лишень що хвилѣ слабше, глухше, жалѣбнѣйше.

Иванъ кинувъ ся до однихъ дверей, що припирали до сѣнокъ, — до другихъ, до третихъ — нема нѣкого. Дверѣ позамыкані. Всюды мешкали рѣпники, такіжъ нѣчній птахи, якъ и вѣнъ. Властитель-жидъ мешкавъ оподалкѣ у другѣмъ домѣ.

Иванъ выдобувъ сѣрничку, чаркнувъ, а си синій, сѣрчаний полонѣнь на хвильку прѣгнавъ темноту, що панувала въ сѣнѣхъ.

— Мати Божа! а се що?

Вѣнъ кинувъ ся, мовъ божевѣльный, напередъ.

— Фрузю, — а ты що ту робишь?

Нѣхто не вѣдповѣдавъ.

— Холодна, — Боже мѣй! Сцѣпла, якъ кочанъ! Фрузю! Фрузю!

Но вѣдповѣди годѣ було дѣждати ся. Иванъ кинувъ ся до дверей, — вѣдмокъ свою комѣрку, засвѣтивъ пильно нафтѣвку и вѣйшовъ до сѣней.

Страшный видъ ударивъ ёго очи.

Въ углѣ сѣней, за Ивановыми дверми сидѣла Фрузя. До груди тулила дѣтятко, обтулене, пообвиване старанно для охорони вѣдъ морозу.

Бѣдна, любяча дѣвчина! якъ хорошо она выглядала въ тѣй хвили! Червона, шалѣнова хустка обвивала си голову, — перкалѣва сѣдничка фавдувала ся на си колѣнахъ, — стебнована червонымъ шовкомъ сорочка застегнена була червоною, новенькою скиндячкою.

Послѣднихъ десять крайцарѣвъ стоила тота скиндячка! Лишь лице еи страшно змарѣло за тотѣ дни! Лишь руки еи худѣ посинѣли, мовь бозь. Лишь очи еи, широко отворенѣ, не ярѣли вже горячковымъ блескомъ, а склѣли ся до свѣтла, мовь зъ леду уточенѣ. Она сидѣла недвижна, — еи очи смотрѣли нѣмо напередъ, на сѣнянѣ дверѣ, — а уста на пѣвъ отвертѣ, бачить ся, закаменѣли въ словѣ:

— Цыть, дитинко, цыть! Вѣнъ заразъ приjde, — твоѣ таточко заразъ приjde!

Бѣдна, — нещаслива дѣвчина! Якъ страшно, якъ хорошо она выгядала въ тѣй хвили!

Весна. Пречудна гѣрска околиця замаена свѣжою зеленью, навѣяна тысячными запахами, огрѣта тепломъ ясного сонця, унестрена чудовыми цвѣтами. Пѣдъ ногами стрѣмка спохватѣсть горы, — у низу лѣсъ сосновый шумить та гильцами махае та запахомъ смолистымъ дыше. Горѣ горою стежка пне ся крутыми перевоями. Зъ верха видъ далекий, широкий, — на лѣсы безконечнѣ, темносинѣ, — на мрачнѣ хребты гѣръ, круглячѣ ся повсѣхъ краяхъ видокруга. Глубоке, голубе небо чисте, немовъ безмѣрнѣ звѣдъ изъ хрусталу самоцвѣтного.

На вершку горы опинивъ ся задыханѣй подорожнѣй. Полотнянка на нѣмъ довга, на ногахъ чоботы, за плечима кошѣль, — все то выдае въ нѣмъ чоловѣка не тутошного, — пѣдгѣрянина. Въ рукахъ нѣсъ вѣнъ велику лычану сѣвню, що служила за выгѣдну постѣвку и колыску маленькому, здоровому, круглолицому хлопчикови, що спавъ собѣ спокѣйнымъ сномъ.

Подорожнѣй усѣвъ на муравѣ. Въ ѣго оцѣ замѣтнѣй глубокий жаль, — на марнѣмъ лицѣ давне, погане жите полишало виднѣ слѣды.

— Отъ тутъ хорошо! Отъ тутъ спокôйно та затишно! Ту мене нѣхто не знае, — ту можь жити! Ну, — бувай здорове, давне жите, давна муко! Прийшла пора отямити ся, — пора працювати, та не борыславскою роботою!

Иванъ, — бо то вонъ бувъ, — оперъ голову на руки и задумавъ ся. Мабуть нагадувавъ тоті погані дни, прожиті въ Борыславѣ, — пережиті въ якôмось обмороцѣ, заслѣпленю и шумѣ. Що вонъ наробивъ? Отець и мати померли зъ ёго вины, — самъ вонъ протративъ и перевѣвъ ихъ добро, кроваво запрацѣване, — самъ позбавивъ себе чести передъ людьми, — скалявъ чесне имя вѣтцѣвске! А кôлько нещастя, кôлько горя и слѣзъ накликавъ вонъ на бѣдну Фрузю, — на еи родичѣвъ! Та тяжко помстила ся на нѣмъ ёго вина! Той хвилѣ, коли побачивъ Фрузю зацѣпенѣлу коло своихъ дверей, — той страшнои хвилѣ, коли крило смерти перемахнуло передъ нимъ, — ёму отворили ся очи. Давна, чиста любовь вернула, — та по невчасѣ. Не стало той, що посвятила му свое жите, — не стало Фрузѣ! Иванъ упавъ коло неи, мовъ мертвый, обливаючи горячими слѣзами еи холодні руки. И вѣдъ того дня постановивъ зачати инче жите, — вѣддати ся праці, та не для себе: для своєї дитинки, — единой, найдорожшой памятки по Фрузи. Ёго выховати на чесного чоловѣка, — ёму вказати красшу дорогу до жита, — то стало ся ёго цѣлью. Ще цѣлу зиму пробувъ вонъ въ Борыславѣ, працюючи неустанно и пильнуючи маленького Андрѣйка. Але тото мѣсце, де за кождымъ крокомъ стрѣчаешъ жасні картины недолѣ и пониженя людского, — тота западня опротивѣла му до глубины сердца. Вонъ постановивъ покинути еѣ. Но куды йти? До рѣдного села! була перша гадка ёго. Но

якже я тамъ покажу ся давнымъ знакомымъ, — родичамъ Фрузѣ? Ци ихъ видѣ, ихъ присутнѣсть, ихъ жаль не буде на кождѣмъ поступѣ ранили мого сердца?... Нѣ, — въ горы, далеко уходити, — де мене нѣхто не знае, — тамъ на маленькѣмъ куснику грунту зачинати зо-всѣмъ нове житѣ, — хоть и вбоге, та чесне!

Такъ думавъ Иванъ, и такъ зробивъ.

Сонце палало надъ ёго головою, — невеличка, срѣбна хмарка перемчала по небѣ, а сверщкы острымъ цвѣркотомъ втурували ёго думамъ.

— Прости менѣ, Господи, мои тяжкѣ провины! И ты, сыночку мѣй, — прости ми, щомъ своею легкомысленностью убивъ твою матѣрь нещасливу!

Очи Ивана, повнѣй сердечной, горячой любви, звернули ся до дитинки, що саме збудилась зо сну. А оно всмѣхнулось до нѣго, малесеньке, — немовъ на правду порозумѣло ёго слова!...

III.

Н а р о б о т ѣ.

1. При корбѣ.

Угу, що то такого? Тѣлькѣй часѣ до Борыслава ходжу, и ще нѣколи въ яму не лазивъ! Все лишъ корбовъ крути, глину тягай, або вѣтеръ у яму млынкуй! Тай що ми то за заплата за таке дѣло! Вѣсѣмъ шѣстокъ денно! И жий же зъ того, або здыхай, або що хочъ роби, — жидюзѣ анѣ дуду!

А вно онѣ Матѣй у ямѣ робить, — у штольни... Ну, правда, — каже, сопухъ тамъ, задуха, таке... Ба, — бабинѣ сынокъ! А кѣлько вѣнѣ бере! Пѣвтора срѣбного на день! Не жаль, бѣгме не жаль. А яжъ то що

таке? Хиба не хлопець? Що ми хибує? Бояти ся не бою, — хоть до чорта въ зубы, то по́ду! А сопухъ тамъ. Ну, — чень вытримаю. А не можъ буде, — бѣсь бери, — то и вылѣзу. А стрѣбувати все треба. Бо и щожъ бы то було? Вѣсьмъ недѣль до Борыслава ходивъ, — а въ яму й разъ не лазивъ!

О, — лишь дивѣть, якъ тота корба погано крутитъ ся. И скрипитъ бѣда, и ховзае ся то туды то сюды. А кибель глины закимъ вытягнешь зѣ споду на пятьдесятъ сяжень на верхъ, то ажъ ти очи зъ головы лѣзуть! Крути тай крути. Духъ у тобѣ запирае, руки млѣють, ги бы ти ихъ ножѣма повѣдсѣкавъ; нѣ, не пусти, — крути далѣ! Отже чорта зѣси, що буду крутити! Кобы борзо до завтра. Завтра недѣля. Бѣгме, що ся найму до ямы, до штольнѣ! Та що, — хиба до вѣку робити туй за таку капанину нужденну? А того, що тамъ собѣ Федорова Марина поплаче, якъ ся дѣзнае, — угу, — мара бери! що мене то обходить? До дому й такъ грошей треба, — тай ту чоловѣкъ якосъ потребує жити въ кумпаніи, — а за тыхъ вѣсьмъ шѣ-стакѣвъ якій бѣсь выдыхае?

Ну, богу дякувати, субота скѣнчила ся. Охъ, — рукъ си не чую! Такій, собака, Иванъ тяжкій! Христосъ бы го побивъ. И то, закимъ бѣду зѣ ямы вытягнешь, то на здохъ чоловѣкови приходить! Ехъ, чень то вже послѣдній разъ я того колодюка тягъ!

А во! жидова собѣ теперъ проходжує ся. Бѣсь бы вамъ головы поскручувавъ! Руки, песьи сыны, позакладали на черева, повбирали ся тай си походжують по межи ямами, дивлять ся, якъ ся миръ християньскій мучить та мордує, на нихъ роблячи! Ехъ, правдо, правдо, — де ты на свѣточку дѣваешь ся? Ци ты припадкомъ таки въ тыхъ нехристѣвъ у кишени не сидишь?...

2. По згодѣ.

— Здоровъ бувъ, Матѣю! Ага, Матѣй и не поверне ся! Яка маночка горда! О — вже гадає, що по пятнадцять шѣстокъ денно тѣщитъ, — то вже й панъ! Те-те! Пятнадцять, не пятнадцять, — а дванадцять и я дѣстану!

Ге, ге! Жиды, то, пся-юхи, мудрї головы. Они бы, бачу, потрафили чоловѣка до нитки обѣбрати, — а вѣнъ бы ся й не постерѣгъ! Ну, а мое жъ нынѣ яке? Хиба не то само? Та що, — пропало, — згодивъ ся за дванадцять, — стрѣбую за дванадцять робити. Лишь то мя лютитъ, — що ось, — сей головою по пятнадцять, а я лишь по дванадцять. Тай чому? Хиба я слабшїй вѣдъ нѣго? Хиба вѣнъ лѣпше робить? Бодай такъ!

Алежъ бо о! Приходжу до жида. „Цього хоцьесь, Ггиню? — „А нѣчо“, — кажу. „Ну, а цьогось игийсьовъ?“ Такъ и такъ, — кажу, — „хтѣвъ бымъ робити въ ямѣ“. „Ню, добге!“ — каже, — „гоби“ — каже, — „въ ямѣ“. — „А по чому дасте?“ пытаю. „Ню, по тому, по цьому й другимъ, — по дванадцять сѣстокъ“. — „Игїй на васъ“, — кажу я, — „по якихъ дванадцять? А оджежъ по пятнадцять, виджу, роблять!“ „Хто гоблять? Де гоблять?“ пытає жидъ. „А онъ Матѣй, — кажу, — мѣй крайнъ, — кажу, — по пятнадцять бере“. „Якїй Матѣй? Сцьо за Матѣй?“ пытає жидъ. — „Ну, та Матѣй, — кажу, — изъ нашего села, — онъ ту, — пята яма вѣдъ вашои крайнои. Казавъ, — по пятнадцять, каже, беру,“ „Я нѣ знаю нѣякого Матѣй! каже жидъ. Воно мусить, бгехавъ! Усѣ по дванадцять гоблять, — не по пятнадцять. Воно, мусить, Матѣй, хваливъ ся пегедъ тобовъ“.

Ну, и дѣйжежъ зъ нимъ, що хочешъ! Якъ ся затявъ, — анѣ рушь вѣдъ дванадцяти шѣстокъ. Та

щожь було робити? „Ню, — каже жидюга. — якъ нѣ хочьесь по дванадцять, — то нѣ йди! Я тя нѣ игу! Кгути когбовь, — по вѣсѣмъ плацьу“!

Крути корбовь по вѣсѣмъ, — або по дванадцять у яму лѣзь! Лишенько мое! А корбовь менѣ страхъ якъ не хоче ся крутити! За тыхъ вѣсѣмъ недѣль, щомъ невѣ крутивъ, — то вже ми ся видить, що ми ся день и нѣчь голова крутить, и свѣтъ ся крутить и все. Та дежь бо, — нѣчо лишъ крути та крути, — обертай та обертай!

Та що, — гадаю собѣ. Робити треба, ци сюдь, ци тудъ. Ось я й приставъ и на дванадцять шѣстокъ. Най тя тягаръ тяжкѣй укряе! Дави ся тыми трома шѣстками!

А вѣнъ таки, — що то жидъ собака! — збрехавъ! Усѣ берутъ по пятнадцять шѣстокъ. Одутивъ мя, нехристь, — дуръ бы му ся головы ймивъ! А я ажъ съ полудня розпытавъ. Теперь уже нѣколи й другого мѣся шукати, — позамыканѣ канцелярѣи! Ну, — але то остатный и послѣдный разъ ты такъ мене ймивъ!...

3. По хапатни.

Чортъ бери того брехуна! Отто ми дурника найшовъ! Ха, ха, ха!

„Не лѣзь, каже, Гриню, у яму, — тамъ задуха, — не вылѣзешь живой“. А якъ же ты живой вылазишь? пытаю ёго. „Е, я що иншого! Я привыкъ“, каже Матѣй. Ну, а закимъ есь ище привыкъ, то що? „Та що, — каже вѣнъ до мене, — ты пытай, не пытай, будешь видѣти! А ще крѣмъ того! Погди, якъ тобѣ страшно буде самому пѣдъ землевъ! У такѣй глубѣни! Ехъ, — то ти ся буде, небоженьку, рѣдна бабуня привиджувати!“

Ха, ха, ха! Дурисвѣтъ, не Матѣй! Нѣбы-то, —

каже, — ось нѣкого нема надъ мене! Що я витримаю, — то не ваша сила! Угу на тебе чудо чудне!

А ще мене допытує, якъ хлопчика якого! „А ци вмѣешь ты штольною копати? А ци вмѣешь ты платовцѣ класти? А ци вмѣешь ты сесе? А ци вмѣешь ты того? Цураха на тебе! Якъ бы я вже й свѣта нѣколи не видавъ! А я дома самъ и щопу ставивъ и коморку пересыпавъ, — майстривъ неразъ тай не десять! А оно гадає, погане, що вже крѣмъ нѣго нѣхто бѣльше нѣчого не втне!

Еге-ге! Табо ту наравду дивнѣ звичаѣ у тыхъ рѣпникѣвъ! А дивѣть, — зъ яковъ парадѣвъ они мене нынѣ принимали межѣ себе! Хто бы гадавъ, що вни, чорты, таку комедію вмѣють строити?... Ха, ха, ха!

Якъ ся дѣзнали, що я вже въ ямѣ роблю, — такъ заразъ мене обступили, що твое гайвороне. „А, — коли такъ, то треба тебе посвятити, до рѣпницкого кружка приняти! Гей, до Кирицкого!“

Пришли мы, — мусѣвъ я кликати пять квартъ горѣвки для всей кумпаніи. Що було робити? Вышили. „Ну, теперъ, — кажутъ, — треба тебе охрестити, небоже!“ — Якъ охрестити? пытаю я. „Е, — ты надто цѣкавый, — посивѣешь, якъ усѣ пѣзнаси! Давайте хустки, шматы якои!“ Подали. „Сюда ходи!“ каже Матѣй. Я пѣдѣйшовъ, — а вѣнъ яковѣ шматовъ завязавъ ми очи. Фу, — душно, ледво дыхаю, — та що вradiшь? „Клякай на колѣна!“ Я приклякъ. „Що ты за еденъ?“ кричить до мене Матѣй. Якійсь другій шепнувъ ми: „Говори: рѣпникъ!“ — Рѣпникъ! кажу я. „Що ты за еденъ? зновъ пытає. — Рѣпникъ! „Що ты за еденъ?“ — Рѣпникъ! „Брешешь, дурню!“ гукнуло зъ десять ихъ. „Дежь ты на рѣпника подабаешь? — Ось, — теперъ ажень, — то вже яко-тако!“ Тай за тымъ словомъ якійсь

драбуга жбухъ менѣ чимось густымъ на голову. Господи! А то що! Я зѣрвавъ ся, якъ окропомъ попареный. А они всѣ въ смѣхъ та въ регѣтъ. Я вже лютый, — хустку зрываю, — ба, ба, ба, — а ту кипячка геть долѣ мновъ тече. И сорочка бѣла, и руки, и волосе, — все, все, мовъ зъ комина выйнявъ.

— А вы пошалѣли, ци поцапѣли? кричу я олюченый. А вни регочуть ся ще дужше.

— Ну, — теперь ты вже достоту рѣпникъ! Уже охрещеный, якъ треба. Гей, пане Кирникій, — горѣвки, пива сюда! Обмыти нового товариша! Ха, ха, ха!

4. Дивный сонъ.

Погди но! Погди но! Що то такого менѣ ся плело сеи ночи? А знаю, що щось дуже страшного. Тьфу, — оттакъ ми ся на памяти меле, — а пригадати анѣ рушь. Цимъ ся на вѣкна подививъ, устаючи? Нѣ!... Ага, ага нагадавъ, — бѣгме нагадавъ!

Отъ, десъ я нѣбы стою надъ ямовъ, тай дивлю ся геть у долину, у глубѣнь. А глубѣнь же то така якась безмѣрна, така темна, що менѣ ажъ лячно. А ту мене вже оперѣзують линвовъ и по пѣдъ пахи и въ поясѣ, — я стаю въ кибель... Ну, — кличе якійсь голосъ (а хто ёго знае, вѣдки вѣнъ!). Корба лишень гур-гур-гуръ! Дивлю ся, — а се я лечу на спѣдъ, у глубѣнь, та такъ поволеньки, такъ поволеньки, — лишъ троха ся колышу у повѣттю.

А надомновъ и передомновъ, кругъ мене усюды, и пѣдомновъ усе яснѣйше, ширше, простѣрнѣйше. Дыхати легко, свобѣдно. И сопуху нафтового й капинки не чути. Нѣчо. Дивлюся, — а я вже стою середъ якоисъ луки зеленои. Запаши цвѣты кругъ мене и трава висока, — мотылѣ лѣтають, — пчолы жужжать по цвѣ-

тахъ и сверщкы цвѣрѣнькочуть и жовтогрудкы колышуть ся на вершечкахъ бадыля. Любо, простѣрно, весело. Сонѣчко грѣе зъ погѣдного неба. Я такъ бы радъ ити кудысь, далеко, швидко, — та не можу. Подивлю ся на себе, — а на мнѣ тотажь сама воскомъ и кипячкою замурзана лива, що мя невь опутали, колимь спускавъ ся въ яму. Я такъ силую ся скинути єѣ зъ себе, — такъ ся силую, такъ ся мучу, — нѣ, не можь.

Ажь ту десь-вѣдкись узяла ся при мнѣ якась жѣнка. Така вна здорова, роскошна, — лишь чогось не весела.

— Ну, що, — повѣдає до мене, — якъ ти ся подобала наша сторона?

А якъ, — кажу, — ладна сторона, — лука хороша, трава буйна, ладна.

— А видишь, — каже она, — а тобѣ ту добре?

— Та добре бы було, — кажу, — кобымь лишь мѣгъ рушати ся. А то ось, — дивѣть, — що ся мучу, моцюю, — анѣ рушь мотузѣвъ поганыхъ изъ себе зверечи.

— А знаешь ты, — пытає, — що того таке на тобѣ, — тотѣ шнуры?

— Ну, — кажу, — шнуры, ливы! Або хйба що?

— Дурный ты, — каже, — тай не знаешь! Слѣпый ты, тай не видишь! То небоже, — жидѣвскѣ руки, жидѣвска хитрѣсть, що тебе обпутала. Отъ диви ся — ту теперь пусто скрѣзь, — а перше ту людей богато бувало. А знаешь, де вни теперь?

— Нѣ, кажу, — не знаю.

— Ну, то ходи за мновъ, — я ти вкажу.

Я пѣшовъ за невь. Уже якось и своихъ путь не чую. Иду. Дивлю ся, — а менѣ передъ самыми ногами яма: така глубока, темна, страшна, що менѣ ажь морозъ прѣйшовъ по цѣломъ тѣлѣ. А зъ той ямы та-

кимъ сопухомъ бє, що Господи, — и вытримати годѣ.

— Ту они, — сказала жѣнка до мене, — та вже теперь якось гнѣвно. Я ще пуще перепудивъ ся.

— А знаєшь ты, — хто ихъ ту снакувавъ? пытає она.

— Нѣ, — не знаю.

— Я.

— Вы? А хтожь вы? спытавъ я.

— То ты мене не знаєшь? Ну, — то знай же. Я Задуха! А знаєшь ты, хто теперь пѣде въ тоту западню?

— Нѣ, — кажу я, — не знаю. А ту самъ дрижу, якъ осиковый листокъ.

— Ты пѣдешь! крикнула она и пхнула мене зъ цѣлои силы въ яму.

— Боже! крикнувъ я падуци — и збудивъ ся. Пекъ ти маро, оссина ти. И Христосъ ёго знає, що оно таке значить той сонъ?...

5. У г л у б ѣ н ь !

Ну, завязуй же тоту линву борше! А моцно, небоже, — бо якъ ся урву та впаду, то безголове твое!

Ну, чоґожь ся смѣешь, — ты тумане якійсь? Волѣвъ бысь посмоґрити, ци млынокъ у порядку, ци добре дує? А дротяна лѣхтарня де? Хиба гадаєшь, що въ мене котячї очи, що й безъ лѣхтарнѣ буду видѣти въ такѣй глубѣни? (А й справдѣ, — глубѣнь, що Господи! Волосє ѣжить ся, якъ погляну въ спѣдъ! Бррру! А якъ темно! А якій сопухъ вѣдтамъ бє! Пречиста матѣнко, поможи! Кобы йно разъ, — потѣмъ чоловѣккъ увыкне!).

Ну, тумане якійсь! Пощо корбу розкручуешь? Хиба не видишь, що я ще на березѣ стою. Дайже ми въ кибель добре стати, — не квапъ ся! Подай сюда дзюбакъ! А рыль ось, — добре! Сокиру и долото тре

буде въ руки взяти! Ну, — теперь! А поволи розкручуй, — чуешь? поволи! А якъ задзвоню, то абысь вытягавъ живо! (Хто знае, що съ чоловѣкомъ може стати ся? Скоро-що, заразъ буду дзвонити! Чортъ бери тоту ливу! Яка пся нара тонка. А я хлопецъ не легкій: ану, якъ ся увѣрве до-пѣвъ ямы? Ехъ, — таже Иванъ тяжшій, а пѣдъ нимъ не врывала ся!) Ну, — зъ Богомъ! Розкручуй!

Ууу! Якъ я колышу ся! Де — що — якъ — що зо мновъ? Темно ми въ очохъ, — цѣмбрине ямы, чого вно крутить ся довкола, — пощо такъ прудко до горы летить?... А тамъ що на горѣ? Ци корба запяла, ци що, що мя не спускають у долину?... Чому се ту вѣтеръ зъ ямы вѣе, а на верха го не чути?... Господи, — якъ темно, — якъ страшно! А де тото дно? Нѣчого... нѣчого! Лишь пѣтъма, — и сопухъ! А якій сопухъ густый! Якъ тяжело дыхати!... И чому они не млынкують вѣтеръ сюда?... У, — якій вѣтеръ зъ долу, — якій вѣтеръ, — якъ усѣ крутить ся, летить... Правду казавъ Матѣй, — страшно!... Де я? Вже такъ долго лечу, — а дна ще нема! Тай уже ся й тота лѣхтарня свѣтитъ. Де дно? Боже мѣй, — они брехали, — се неправда, що яма лишь на пятьдесятъ сяжень глубока! Тадже я вже за той часъ изо-чверть милѣ улѣтѣвъ!... Охъ, — якъ сердце у груди товче ся! Що ся зо мновъ стане? Тадже якъ ся зачну дусити, то закимъ мя вытягнуть, десять разѣвъ духа дамъ!... Матѣнко пречиста, — ратуй мене! Святый отче Николаю, — не дай загибати!... Нѣ, нѣ! Я лечу! А якъ скоро! Духъ у мнѣ запирае!... Кровъ жбухае до головы... И ще дна нема. Лишь цѣмбрины тай цѣмбрины! А що, якъ бы вѣскъ нанеръ на нихъ зъ бокѣвъ, потрощивъ и зваливъ ми зъ горы на голову?... Адже вже не одному такъ стало ся. Адже зъ нашего села Сень Яцишинъ

такъ згибъ. На камузъ го роздавило... Боже святой, — не дай грѣшнѣй души загибати!

А се що зо мновъ? Лечу ще? Бачу, — нѣ вже... Посвѣтити... Нѣ, — я на днѣ! Ахъ, — слава тобѣ Господи! Ось и оно, — дно, дно!

Иой, — яка высочѣнь надомною! Морозъ по мнѣ проходить!... А то що? Тамъ нѣчь уже? Якесь небо темне... Ба, — ци то свѣчки, ци на правду звѣзды на небѣ видно?... А вно ще рано було, якъ я спускавъ ся! Чому тамъ звѣзды видати? А може то такъ менѣ при-виджуесь?.., Пекъ ти, маро!...

6. У ш т о л ь н и.

Якъ ту тѣсно! Якъ ту темно, душно, лячно!...

Моя дротянка, немѣвъ привалена пѣтьмою, — ледво-ледво блымае. А се що за темнѣ челюсти, нѣбы вхѣдъ у лисову яму?... Ци тотожъ тота штольня?... А якъ ту въ ню влѣзти, — а робити въ нѣй?... Господи, — та ту прийде чоловѣкови згорбатѣти ще закимъ ми со-пухъ духъ запре!...

Е, нѣ! Въ серединѣ она ширша троха. А во, — якось зачинаю привыкати до тои пѣтьмы. Бѣгме, — у чоловѣка гейбы котячѣ очи вѣдростають. О, — ту ще, видно, Иванъ позавчора копавъ. Ту бы, бачу, й менѣ ставати. Гмъ, — а не знати, ци прудко то вѣскъ ся добуде?...

Гмъ, при роботѣ оно не буде такъ лячно. Треба пильно робити, — хоть, бѣгме, для такого собаки-жида не варто бы й разъ оскарбомъ дзюбнути. Най знае, якъ бѣдному робѣтникови уривати платню! Але оно, бачу, таки для мене лѣпше буде — рушати ся. Лишь тяжко дуже, — душно, — охъ, дуже душно!... Тай чому они тамъ, туманы, лѣпше зъ горы не млынкують?...

Якѣй той Матѣй дурный — а хвалько!... Ци вмѣю

платовцѣ вязати? Ехъ, ты дураку якійсь! Цѣкавый я, чїи лѣпше звязанї: ци ось тотї мой, ци твой? Ану, покажи ми такую силу, щобы того вязане розôрвала!...

А якъ вонъ мене страшивъ! Хтось бы гадавъ, щось-ось напуджу ся! А я ту-ось, якъ у своѣй хатѣ... (Лишь тяжко якось!... Гмъ! И морозъ чогось часами по за плечѣ подирае. Але то байки!)

Ану, ты дзюбаку! У тебе дзюбъ острый, у тебе зубъ зелѣзный, якъ у той Яги-бабы... (Чому они лѣпше не млынкують, — менѣ що разъ тяжше!...) Ану небоже, — покажи свою штуку! Разъ — два — три! Бумм!... А се що такъ загудѣло?... Тадже перше якъ емь дзюбавъ, то такъ якъ у подушку. Глухо було! А теперь загудѣло мовь изъ порожной бочки. Ану ще разъ. Гудить, — ще дужше гудить. Що се таке?.. (Угу, — се, бачу, менѣ въ ухахъ чогось шумить! Се нѣчо. Причуло ся. Але чого того сердце, мовь молотомъ у груди ковть-ковть-ковть?... А кровь, — самъ чую, якъ ми до головы жбухае...).

Нѣ, — то нѣчо. Ось ту треба ще прокопати на локоть, — вôдтакъ буду ладити другїй вѣнецъ платôвокъ. Якъ дивно тота сокира блыщить до моеи лампы! Гей жива, нужда, — нѣбы всемѣхае ся, — противъ мене наставляе своѣй зелѣзный зубъ. Тѣфу, маро, щезай!...

А тôй делинѣ що? Ци и вна дуднить? Ци вна стогне мовь конаючїй?... Якъ ту дивно у тôй штольни!... Саме такъ выглядала тота яма, що мя въ ню нынѣ крôзь сонъ тручала тота Задуха. Задуха!!... А що? Може се й наравду жѣнка така, що дусить рôпникôвъ? А може я докопую ся до еи пôдземного царства, — та тому такъ стѣна дуднить?...

Боже! Що то такого? Хтось нѣбы холодною рукою хопивъ мя за шию! Хочу обернути ся: не можь! Хочу зôрвати ся: — не можь! Не можь, не можь!...

— Хто ту?... Охъ, се ты? Чого хочешъ вѣдъ мене?... Задухо, — чого хочешъ... вѣдъ мене?...

— — — — —
Дзѣнь-дзѣнь-дзѣнь! Ратуйте! ратуйте! Дзѣнь-дзѣнь-дзѣнь!... Ратуйте!

7. Задуха и єи царство.

Цѣлый тыждень! Боже святы, — а менѣ ся бачило, що й добы нема! А де я бувавъ, що видавъ! Вѣкъ бымъ цѣлый розповѣдавъ, а всѣго бымъ не проповѣвъ! И що тото: ци снило ми ся, ци й на правду я лѣтавъ тамтуды, — того вже не скажу! Менѣ ся доконче здає, що вно на правду. Бо ось, такъ ємъ мере всѣ видѣвъ, якъ отъ васъ ту виджу. Ну, а вы говорите, що мене вытягли зѣмлѣлого, не живого, то-то... А вѣдтакъ, — кажете, якъ мя вѣдтерли, то я цѣлый тыждень у горячцѣ лежавъ? Угу, — диво дивне, тай годѣ! Матѣю, — чому ты не сядешъ? Сѣдай ось ту, — а ты Марунько ближе, ту, коло мене! Такъ. Я вамъ розповѣмъ, що я бачивъ.

Вы знаете, якъ я спустивъ ся въ яму. Ну, — страшно було съ початку, троха по-тяжко, — але то байки. Я зачавъ копати; — платовцѣ поклавъ, — коплю. Менѣ все тяжше, — все щось нѣбы на груди налягає, — але я й самъ не знаю, що оно таке. Звиваю ся, роблю, — а менѣ пригадують ся всѣлякѣ мары, байки, щомъ ся наслухавъ зъ малу, — далѣ набылила ся на гадку й Задуха, — нѣбы така жѣнка, ци що... Она ми ся снила саме той ночи. Ледво я о нѣй нагадавъ, ажъ ту чую, — о, — мере чую: мене щось лапъ за шию, — та таковъ холодновь руковъ, таковъ холодновь, що крига. Я одеревѣвъ увесь. Чую, що ся силую обернути, — а не можу. Якось, якось я повернувъ голововь.

Господи ласкавий, — она сама, Задуха стоить передо мновь. И така самѣсѣнька, якумь видѣвъ у снѣ. Повѣдає до мене, та такъ якосъ гнѣвно, урывисто:

— Чого тобѣ ту треба?

Я залякъ ся до смерти. Нѣ слова не можу сказати.

— Ци тобѣ мало того, щомъ ти показувала сеи ночи? Тямишь? Я ти ще дарувала тогды, — але теперь пропало! Вже пѣзно! Ты мѣй!

Я чувъ, якъ моя рука напружалася судорожно, щобы хватити шнурокъ вѣдъ дзвѣнка, що туй коло мене телѣмбавъ ся. Але годѣ було, я бувъ мовъ скований. Чувъ емъ такожь, що силую ся кричати: Ратуйте! але голосъ замеръ ми въ горлѣ. Щось давило мя въ груди, — нѣбы камѣнь тяжкій, нѣбы щось такого.

— Нѣ, небоже, — каже Задуха, — ты й не силуй ся. Шкода працѣ! Хто разъ понавъ ся въ мои руки, того вже не пуцу нѣколи! Ходи зо мновь!

• Она взяла мене на руки и понесла.

Менѣ стало якосъ нѣбы лекше. Я оглянувъ ся свобѣднѣйше довкола.

— Що за диво, — гадаю собѣ! Ту, де я ось недавно йно два-три разы дзюбакомъ дзюбнувъ, — теперь така широка яма, що пара волѣвъ якъ нѣщо крѣзь ню прѣйде!

А вна простѣсенъко несе мене въ тоту яму. Темно, холодно... Летимо, летимо довгій часъ. Тихо всюды. Я якосъ зѣбравъ ся на смѣлѣсть и пытаю:

— Куды вы мя несете?

Она нѣчо. Зновъ мовчимо. Далѣ пытає:

— А богато тобѣ лѣтъ?

— Двадцять и три, — кажу.

— А є въ тебе отець-мати?

— Є, — кажу.

— А богатѣ вни, маючѣй?

— Нѣ, кажу. — Таджежь я бѣ не пѣшовъ бувъ у

тото пекло, коли бъ не нужда, та не потрѣбъ. А то, знаете, чоловѣкъ жити хоче, — будь оно, яке будь — тото жите нужденне!

— Ага, — каже вна. То тобѣ ся жити хоче?

— А комужь бы ся не хтѣло? Хоче.

— И дуже ти жаль за житемъ?

— Якъ жежь не жаль? кажу я. У бѣдѣ вырôсь, зъ бѣды й сюда пôшовъ, — колижь я мавъ нажити ся. А такъ, гадавъ, — прироблю деякій крейцарище, та чень де ся оженю, — ну, може, ласка божа, чоловѣкъ не буде вже такъ бѣдити.

— Ага, — повѣдае она. Такъ, такъ.

Зновь заговкла.

— Ну, — каже згодѣ, — пропало. Теперь ты въ моихъ рукахъ. Ходи, я ти покажу свое царство.

И понесла мене на воздухахъ, та такъ прудко, що менѣ ажъ голова завернула ся. Дивлю ся, — ажъ ось передо мновь лука цвѣтиста, широка. Тота сама, щомъ у снѣ бачивъ. Пагôрки невеличкѣ, — поля на нихъ, нивы покритѣ житомъ. Ясно, весело, тепло, ажъ сердце въ груди вôдживае.

— Ци се ваше царство? пытаю.

— Нѣ, — каже она, — то моеи старшой сестры царство. Єго оглянемъ опôсля. Мое царство ось ту.

Мы надлетѣли надъ глубоченну, темну яму, — саму таку, якъ я въ снѣ бачивъ. Сопухъ густымъ, чорнымъ стовпомъ бовдуривъ ся зъ нею. Але що найстрашнѣйше, — зъ той ямы чутно було такій крикъ, плачь и завôдъ, немовъ тамъ у мукахъ конають тысячѣ людей.

— Що тамъ такого? пытаю здрôгнувши.

— Дѣзь, — побачишь! каже она. Се мое царство!

И понесла мене въ темну, вôдразливу глубѣнь.

8. Доля рѣпникѣвъ.

Я очутивъ ся, треба вамъ знати, у такѣй якѣйсѣ страшеннѣй западни, що не то, абимъ зъ роду коли бачивъ, — але й у снѣ подобной не видавъ. Зъ разу нѣчо, лишъ тьма-тьменна доокола. Лишъ крики якѣсь и пискъ и вискъ, ажъ морозъ по тѣлѣ пробирае. Далѣ провиджую троха. Призираю ся... Що такого? Нѣбы то штольня така, темна, тѣсна а далека, — нѣбы щось такого. А людей повно, — а все рѣпники. И все они такѣ чорнѣ на лицахъ и такѣ нужденнѣ и такѣ ажъ страшнѣ зъ виду. Той зъ рыскалѣмъ блудить, той зъ мотыковъ, тамтой зъ оскарбомъ. Усе снують ся, повзають, — нѣбы чогось шукають.

— Чого вни шукають? спытавъ я Задухи, що стояла побѣчь мене..

— Диви ся, — будешь знати, — сказала она.

Ажъ ось туй недалеко мене крикъ розлягъ ся. Приглядаю ся близше. Рѣпникъ. И чого вѣнъ такъ заводить? Я вдивлюю ся въ нѣго ще лѣпше... Господи! Що ёму такѣ? Права рука и права нога въ нѣго потрощенѣ на камузъ. Кровъ обстыла, кѣстки подрухотанѣ стырчатъ. А вѣнъ штыльгукае та все кричить: Вѣддай ми мое здоровле, — окаяннику, жидѣ! Возьми собѣ то-ту прокляту заробленину! Возьми си мои грошѣ кровавѣ, — все возьми! Лишъ вѣддай ми мое здоровле! Въ мене дѣти дрѣбнѣ! Безъ руки не зароблю на нихъ! Моя хата далеко! Безъ ноги не зайду до неи!

Я окаменѣвъ, прислухуючи ся тому зѣйкови.

— Що ёму такого? спытавъ я.

— Нѣчо, — сказала Задуха. Робивъ два мѣсяцѣ въ ямѣ, а передъ выплатою жидѣ нѣбы не навмысно, пустивъ на нѣго долину зъ горы. Ну, — попавъ ся въ мои руки.

Я не дослухавъ ей бесѣды. Другій голосъ обѣзавъ ся близь мене. Се дѣтены малесеньке повзло по земли. Ледвимъ доглянувъ. Повзе, бѣдне, — а все питить: Ма-ма! ма-ма!... папы! папы!...

Я здрѣгнувъ.

— А тото бѣднятко? Що зъ нимъ? пытаю.

Задуха озирнула ся.

— Про дитину пытаешь? Е, — та ихъ ту въ мене тысячѣ! Або що? Голодъ и холодъ и недуги и всѣлякѣ способы дають ихъ въ мои руки!

Господи! Теперъ я ще лѣише провидѣвъ. Що ту людей у той пропасти! Що парубкѣвъ, дѣвчатъ, жѣнокъ, дѣточокъ маленькихъ! Мати Божа! А каждому приглянь ся, то ажъ лякъ перейме. Ту лице страшно змарнѣле вѣдъ недуги й голоду, — тамъ обпухле тѣло, мовъ у топельника, — (И немало ихъ ту тоне! замѣтила она. Бачишь, ямы, котра пуста, такѣй стоять отворомъ, — воды наплыне, — ну, а впасти ци сякъ ци такъ, що за штука?) — другѣ зновъ чорнѣ и страшнѣ, якъ головнѣ на огнищи (Ну, — каже Задуха, — и огонь ми неразъ богато послуживъ, — чому нѣ! Абы лишъ до ямы ввѣрвався! Тамъ вѣнъ дома!).

И страшно и жаль стало менѣ тыхъ людей.

— Такъ се, — кажу, — всѣ тотѣ люде въ ямахъ погибли.

— А якъ же.

— И богатожь ихъ ту?

— А, — самъ бачишь, що не мало. Та й то ще не всѣ, ходи дальше!

Мы поленули товъ штольневъ. Штольня ширшала передъ нами, — а всежь таки духота була страшенна. Наразъ мы остановили ся. Зновъ я придивлюю ся. А се що такого? На земли кѣлько окомъ засягнешь, — усюды люде лежать, — а наибѣльше парубки, молодѣ, статнѣ, мовъ яворѣ роскошнѣ. Лежать за покотомъ, гу-

сто, — коло нихъ оскарбы та рыскалѣ. Лиця сині, кулаки сцѣплені, — очи широко отворені.

— Що зъ ними? питаю я.

— А щожь? се тоті, що подусили ся въ ямахъ. Правда, — ихъ богатенько? Ци якъ ты гадаєшь?...

Она всмѣхнула ся, — та такъ якось страшно, що я весь здрогнувъ.

— А що? Бачу, тобѣ не дужо приємно въ моѣмъ царствѣ. А знаєшь, — ту, мѣжъ ними ось уже й тобѣ мѣсце готове було. Але я ласкава на тебе, небоже. Не одного зъ ось-тыхъ я взяла, скоро першій разъ улѣзъ у яму. А на тебе маю милосерде. Ще ты той разъ пущу. Але якъ скоро бысь поваживъ ся другій разъ, — то всё пропало.

Въ мене ажъ зубы зо страхи задзеленькотѣли.

— А оджежь, — кажу, — Матѣй день-у-день у ямѣ, — а ёму нѣчого.

— На нѣго онь-туть готове мѣсце. Не забавить ся небоже, — прийде й вѣнъ.

Я одебелѣвъ, — просити зачавъ, — бѣгме Матѣю, — ажъ плакавъ, такъ просивъ... Нѣ, тай нѣ.

— Дай, — каже, — спокѣй! Не я ту маю до розказу. Є высшій вѣдъ мене, — ихъ слухаю. Але отъ, щобы ты не гадавъ, що се вже ты бачивъ цѣле мое царство, — то я тобѣ покажу бѣльше.

— То се ще не цѣле? скрикнувъ я въ розпуцѣ. Огляну ся назадъ... Боже моцный! Далеко, далеко тягне ся проклята штольня. Покалѣчені страшилища, потоплені голодомъ, стужею, огнѣмъ, хитростью и всякими штуками поморені рѣпники наповняли єѣ. И се ще не всѣ! Менѣ затьмило ся въ головѣ. Я неначе въ обморѣкѣ понавъ.

9. Житє рѣпникѣвъ.

— Ну, дивися и знай! заговорила менѣ Задуха грѣмко надѣ ухомѣ. Я схопивѣ ся. Кругомѣ темно. Якійсь холодѣ протягає. Я дивлю ся, — а се я вже на верха, въ Борыславѣ. Такѣ, то Борыславѣ!

— Ну що? пытає она. Видишь? Пѣзнаєшь, де мы?

— Пѣзнаю, — кажу. Мы вже на верха, не въ ямѣ.

— А видишь! И ту моя власть велика. Ходи. Я ти покажу.

Мы вѣшли въ якусь нѣбы хату, нѣбы шопу величезну. Крѣзь дѣраві стѣны тягло холодомѣ. Земля сира, мокровата пѣдѣ ногами. На земли одно при другѣмѣ тѣма тѣменна людей. Не одного я видавѣ давнѣйше ци то при корбѣ або при млынку, ци то при выбраню воску або при магазинѣ, ци де будь. Ихѣ правдиві рѣпники, що въ яму лазять, не поважають нѣ крыхты, дивлять ся на нихѣ зѣ горы и величають „кашцанами“. Було ту не мало дѣвчатѣ и хлопцѣвъ, — немало старыхѣ бабусѣ и дѣдѣвъ, усякї люде були. Они спали въ сумѣшь. Часомѣ декотре крикне крѣзь сонѣ, — то зновѣ друге довго закашляєсь.

Довго мы дивили ся на нихѣ. Далѣ Задуха перша промовила:

— Видишь, — кѣлько ихѣ? Они всѣ мои!

— Боже мѣй! скрикнувѣ я. Всѣмѣ имѣ ту загибати!

— Не скорше, то пѣзнѣйше. Коли хто до сѣней увѣшовѣ, — то вже й до хати треба. Се мои сѣни.

Але хибажѣ они дурно роблять, — не зароблюють нѣчого, ци що? Осѣ, бачу, сесѣ старенькїй дуже щосѣ стогне и крушняєсь, — та, бачѣ, поприлягали му руки: не може встати.

— Вѣнѣ лишень до завтра ту забавить. Але що вѣнп. И другихѣ не мало... Не тѣповжати ту. Всѣхѣ

заберу до себе. Ты кажешь: Хиба дурно роблять? Я ти кажи, що ще гôрше, нѣжъ дурно! Не тôлько здоро- вля и силы они ту пророблять, (а ты й самъ здо- ровъ знаешь, що й еи пророблять не мало, — отъ хоть бы й при корбѣ!), — кôлько стратять саме за свою заробленину.

— А то якъ? Чому такъ? почавъ я допытувати.

— Ну, хиба не видишь, якъ они ту сплять? Земля сира, холодно, душно. Якъ гадаешь, — довго ту чо- ловѣкъ здоровъ буде?

Що й казати на таке? Не то чоловѣкъ, а й ху- добина въ такôй норѣ швидко на-нѣ-на-що зведе ся.

— Слухай, якъ дышуть! сказала она. Половина ихъ уже мае сухоты, — нѣякій лѣкаръ не вырве ихъ менѣ! А щежь, — самъ здоровъ знаешь, — за сей нôчлѣгъ они мусять гарненько платити изъ своєї за- робленины! Ось розрахуй. Тотî, що вôскъ выбираютъ и тотî, що при малазинахъ, берутъ денно по шѣстьдесять, а тотî, що при корбѣ, по вôсѣмдесять крайцарôвъ. Такъ, ци нѣ?

— А, такъ, кажу я.

— Ну, — выплата тыжднѣва. На тыждень вынесе заробленина у одныхъ три риньскî и шѣсьдесять кр., у другихъ штыри й вôсѣмдесять. Тякъ, ци нѣ.

— Та вжежь не якъ, — вôдказавъ я.

— А видишь! Ну, а за ѣду кôлькожь платять ты- жднево? Що найменче по трийцять крайцарôвъ денно, — за сѣмъ день вынесе два риньскî и шôстка. Нôч- лѣгъ, хоть и отъ якîй нужденный (а лѣишого, — самъ здоровъ знаешь, ту не допытати) по шôстцѣ вôдъ ночи, — на тыждень сѣмдесять крайцарôвъ. Такъ?

— Та такъ.

— Ну, вôдрахуйже тото все, ци много ся лишить?

— Та я, кажу, знаю добре той рахунокъ. Не разъ ми вôнъ ся давъ у знаки. У малазиникôвъ ли-

шить ся вѣсѣмъ шѣстокъ, а у корбовыхъ 2 риньскій.

— Ну, якъ гадаешъ, — ци то не дарма работа, — тыждень мучити ся у такѣмъ пеклѣ за вѣсѣмъ шѣстокъ.

Тотѣ слова були якѣсь такѣ й погрѣзні и жалѣснѣ, що я ставъ и не знавъ уже, що й казати.

— Ба, погди, почала она зновъ. Я числила 30 кр. денно на ѣду. А яка то ѣда? Самъ бачишь, — хлѣбъ ту дорогій, дорожшій, якъ де. Жидова бачить, що миру богато, то й тягне. За 20 кр. на день нѣщо одному хлѣба. Ну, а схоти вѣнъ у вечѣрѣ пѣсля тяженькои утомы выпити порцію горѣвки, — схоти бодай два-три разы на тыждень зѣѣсти щось теплого, — тай уже й по грошохъ. Звѣсно, — самымъ хлѣбомъ, — а ще такимъ, якѣй ту продають, — не продыхаешъ. Ну, щожъ — видишь теперъ, за що тотѣ люде роблять? За одно пропитанѣ, тай то за нужденнѣ! Тай ще за ось-якѣ нѣчлѣги! Ци то заробокъ? Ци то жите?

— Ба, — сказавъ я по хвили, — то малязинники такъ, — а всежъ корбовѣ таки можуть щось-де-щось зложити. Адже имъ що тыждень лишае ся чистого зарѣбку два риньскій.

— Погди, небоже! сказала она. А одже й ты робивъ при корбѣ вѣсѣмъ недѣль. Ну, скажи, — богато ты наскладавъ. А ты прецѣнь повиненъ до теперъ мати вже 16 р. Де вни?

Менѣ, — Богомъ а правдою сказавши, встыдно стало.

— Ба, — кажу, — отъ чоловѣкъ то сякъ то такъ, — тай якось пропустивъ. Нема. Съ початку жидъ дававъ по трошка, денно, — кѣлько було треба. Ну, дасть тамъ на день пять шѣстокъ, — а дасть и вѣсѣмъ, — все ся мине. Знаете, то се чоловѣкови до сподобы припаде, — то те, — ну, — купи. А вѣдтакъ жида десь не було. Щось тыждень приходило ся брати на довгъ у Кирницкого. Прийшла выплата, — пѣшли усѣ грошѣ

за довгъ, — ще й не стало. И такъ, видите, якое годѣ прийти до крайцаря.

— А, видишь, сказала она, куды оно йде! И ты гадаешъ, що то лишъ тобѣ одному такъ? Нѣ, небоженьку! Нѣкотрый не має складаного крайцара. Давнѣйше ще лучали ся такі, але не теперъ! Пôзнали ся жиды на тôмъ, що якъ ся рôпники позапомагають ихъ зарôбкомъ, залосподарують дома гарненько, то нѣкому буде тутка робити на нихъ. Они волятъ, щобы вы оставали въ бѣдности, бо тогды въ робôтникахъ не буде недостачѣ, — тогдый имъ ще друга корысть: бôльше робôтникôвъ, — они менче платять! Натисне ся люду богато, — ну, они платню знижають. Нанимай ся по тôлько, — бôльше не дамъ. А не хочешъ, — якъ хочешъ. Людей богато. Найдуть ся такі, що схочуть. А ты йдешъ вôдъ одного до другого, и всюды то само. Ну, и приходитъ тобѣ хочъ голѣручь, о голодѣ вертати, хочъ нанимати ся за тôлько, кôлько дають. Видишь, — головна рѣчь то, що всѣ съ собовъ у змовѣ. „На самъ передъ, — повѣдають, — такъ зробѣмъ, щобы рôпники не могли призбирати бôльше грошей, щобы не могли нѣколи выйти зъ бѣдности!“ Ось они позаводили шинкôвъ безъ лику, стали ошукувати васъ усѣлякими способами, выплачувати по трошка, давати на довгъ, а вôдъ такъ бôльше брати, нѣжъ вы надовжили. Що бôльше! Хлѣба стали менче довозити, — ёго цѣна пôдскочила. За нôчлѣгъ казали платити по 10 кр. (а перше платили по 5), — и такъ ось, якъ бачишь, довели до своего. Теперъ усѣ вы въ ихъ рукахъ. Села бѣднѣ и бѣднѣють що разъ то дужше, бо й тамъ арендарѣ та другі пъявки не сплять. Робôтникôвъ плыне у Бориславъ що разъ то бôльше. Отъ они й плату зменчуютъ. А все то имъ у кишеню, якъ самъ бачишь!

— Господи небесный! ажъ скрикнувъ я, почувши

тото. А въ насъ нѣхто ѿ не погадае, що оно такъ може бути! Нужда щоразъ то бѣльша, — ну, кажутъ, — карае насъ Господь милосерднѣй за грѣхи нашѣ. А вно ось куды ѿде.

— Туды оно ѿде, туды! Вы, дурнѣй, гадаете: Отъ пѣду, зароблю въ Борыславѣ, — запоможу ся! Ехъ, головы недогадливѣй! Якъ коли бѣ жидѣвскѣ руки васъ могли запомочи! Нѣ, — не помѣчь, а загибѣль жде ту на васъ! Бо зважь ище ѿ то! Всѣ робучѣ руки зъ селѣвъ идуть сюда. Ну, конечно, и поле нѣкому гараздъ обробити и лаздѣвства допантрувати. Значить, — ты ту тра тишь здоровле пусто та дурно, — а дома за той часъ усѣ ѿде нѣворотомъ!

— И се правда, — и се правда! Господи милосерднѣй! Пропаша година! сказавъ я. Ну, — а немажь нѣ якои рады на тото? Нема способу, щобы вымотати ся изъ той сѣти поганой?

Она замовкла и мовчала довгу хвилю.

10. Три способы.

— Є способы, сказала вкѣнець. Є три способы, небоже. Але я неможу ти ихъ сказати. Не моя власть. Думай самъ, — гадай, — може ѿ догадаешъ ся. Я ти ще лишъ одно скажу. Не надѣй ся, що „дасть Богъ, лѣпше буде!“ Отъ видишь, — перше тотѣ, що въ ямахъ робили, брали по пятьнайцять шѣстокъ. Теперъ и ихъ намножило ся. Не пытаются на смерть, на небезпеченство. Лѣзуть. Отъ жиды вже ѿ имъ плату знизили, — три шѣстки урвали.

— Хиба не лишъ менѣ одному? спытавъ я.

— Тобѣ першому, — теперъ уже всѣмъ. У нихъ така змова. Що одинъ, то ѿ усѣ! Утѣкайже вѣдси, небоже, — утѣкай! Тутъ тобѣ добра не дѣждати. И другимъ вѣдраджуй.

— Ну, але дежь менѣ обернути ся?

— Куда хочешь. Иди на службу, — працой. Мало й тамъ добра, — та всежь принаймѣ для своего чоловіка робишь. Не запомагаешь ворога. А теперь менѣ часъ ити. Бувай здоровъ!

Она щезла, — я пробудивъ ся, — и якъ бачите, очутивъ ся межи вами.

Ну, — якъ же вамъ здає ся? Правда, — диво дивне. Але, бачить ся, правда, коли ось и вы кажете, що вже всѣмъ вамъ платнѣ урвали! Щожь будемъ починати? Нѣ, — ты Матѣю не смѣй ся! Горячка ци не горячка, — а всежь менѣ видить ся, — тота Задуха, ци хто тамъ она була, и слова не збрехала. Я тя не держу, — роби, якъ твоя воля, — але я бы вже не полѣзъ у яму, абысь ми незнати-що дававъ. Волю поправдѣ де въ службу йти, — а ту не лишу ся!

Лишь одно ми зъ диву не сходить. Що то за способности она думала? Три, каже, способности! Гадай, може й догадаешь ся! Та що, коли бо чоловікови у головѣ, нѣбы довбневѣ забивъ! Гадай! Силуй ся, кѣлько хочешь, — нѣчо на гадку не йде! Доки вна до мене говорила, то ми ся все такъ видѣло ясно, та розумно, — а самому погадати, анѣ рушь! Ехъ, бѣднѣсть наша, бѣднѣсть! Чужій дѣти до шкѣлъ ходили, а я мусѣвъ громадску череду пасти, щобы голодомъ не млѣти!

Що, Мариню? Чого таки сумна сидишь? Йой, — якъ ты змарнѣла! А я перше й не додививъ ся! А що? Ходѣмъ обое вѣдси! Най ся западе тота погань! Волимо й якъ бѣдувати, якъ маємо ту за-нѣ-за-що здоровле дороге тратити! А вы, товаришѣ, що на то-то? Задали ся надъ тыми трома способами? Гадайте, гадайте, въ щасливу годину! Чень Богъ допоможе страсти зъ себе тоту недолю тяжку, — тоті жидѣвскій пута!

III.

Наверненый грѣшникъ.

I.

Василь Пôвторакъ бувъ свого часу одинъ изъ най замôжнѣйшихъ газдôвъ на ввесь Борыславъ. Поля у нѣго було достаткомъ, худобы и хлѣба и шматя, — ба й грошенятъ готовыхъ дещо-денещо найшло ся. Працѣвительный, ошадный, — любивъ порядокъ, — тожь и все йшло у нѣго порядкомъ и статкомъ.

Були у Василя три сыны, — парубки, що макôвъ цвѣтъ. Здоровѣ, крепкѣ, — обычаёмъ та вдачею капля въ каплю у вôтця вдали ся. Батька - матѣрь любили, старшихъ поважали, а до работы, абы й до якои, рукъ не полѣнували. И коли бы жите людске могло обôйти ся безъ припадкôвъ, коли бь обставины довкола насъ не змѣняли ся, — бувъ бы живъ Василь Пôвторакъ и до нынѣ щасливо, сумирно, — Бога славлючи та внукôвъ у зашѣчку колышучи.

Та не такъ оно въ свѣтѣ йде. То, що давнѣйше не змѣнювало ся й у сто лѣтахъ, — теперъ черезъ десять, мовъ переродилось. Теперъ не то, що въ давнину. Жите быстро тече, — змѣны быстро настають. Треба пильно слѣдити, куды прудъ жене, — треба й собѣ тудый пробирати ся. А не спостережешь ся, застоишь ся на мѣсци, — то того й гляди, — перша лѣпша филя награние, — перша лѣпша змѣна настане, — обалить тебе, зôбе зь нôгъ, — и ты погибъ. Теперъ жити тяжко. Жите — боротьба вѣчна, безупинна. Ворогъ зь усѣхъ сторôнъ грозить. Не пристережи одного боку, — зь другого награние, — и ты пропавъ.

Таке стало ся и зъ Василёмъ Пѳвторакѳмъ. Було се саме въ ту пору, якъ у Борыславѳ почали копати кипячку. Жидова перла ся у Борыславѳ, мовъ мухи до меду. Роями цѳлыми они глотили ся по селу, швендали по полю, по хатахъ. До кожного лазды приставали, мовъ репьяхи до кожуха. „Продавай грунтъ, лаздо, та продавай! Осъ я тобѳ за частку тѳлько, — а я тѳлько, — а я ще бѳльше! Не треба намъ усѳго, — частки зъ насъ буде!“ Вынимають грошѳ, кладуть на руку, — горѳвку ставлять и пѳдмовы не щадять. И не одного пѳдмовили, — не одного бѳдолаху заманули. Та не давъ ся на пѳдмову Василь Пѳвторакъ. Вѳнъ любивъ свою землю, котру ѳго родина зъ дѳда-прадѳда зливала своимъ потомъ. А ще до того думавъ собѳ: „А що? Грошѳ озьму, — грошѳ круглѳ, розкотять ся. То на се, то на то, — тай нема. А земляця свята остане!“

Ну, — скажете, — добре зробивъ Василь. Розумно гадкувавъ. Добре, та не найлѳше! Розумно, — та не зовсѳмъ!

Почали жиды робѳтникѳвъ наймати, — почали копати ямы. Кипячка показуеь, — грошѳ плынуть у жидѳвскѳ кишенѳ. Що разъ бѳльше ихъ наплывае, — що разъ бѳльша глота-тѳснота въ Борыславѳ. Продають лазды частку за часткою; день-у-день видимо бѳдниѳють. Далѳ, якось разъ у недѳлю стали раду радити. Що робити, що дѳяти? Каже Василь Пѳвторакъ: — А що, панове лазды! Коплють жиды, — коплѳмо й мы! Тѳщать они грошѳ за кипячку, — будемо й мы тѳщити!

Ну, — скажете, — хѳба не розумно радивъ Василь? Розумно, та не зовсѳмъ!

Почали нашѳ Борыславце рыти-копати свои питѳмѳ грунты. Та не було въ нихъ готового гроша,

щобы найняти робѣтникѣвъ. Приходило ся самымъ копати. Не скоро йшла робота, не живо зыскъ наплывавъ. А газдѣвство за той часъ пѣдупадало; поле перерыте не родило. Не ставало хлѣба. А кипячки якъ нема такъ нема. Що було робити? Продавати жидамъ зновъ частку за часткою, щобы зъ голоду не згинути; отъ що!

Сто ихъ взяло ся вѣдъ-разу до копаня. Лишь шѣсть-сѣмъ прийшло до маєтку. А другі? Другі опѣсля копали зновъ на своихъ грунтахъ ямы, выдобували кипячку и вѣскъ — для жидѣвъ.

Чомужь оно такъ пѣшло? Чому щастило ся жидамъ, а не щастило ся газдамъ? Згадайте, коли мудрї!

II.

Василь Пѣвторакъ, якъ давъ таку мудру раду громадянамъ, почавъ и собѣ мѣркувати. „А що, думає, — въ мене три сыны. Я четвертый. Теперь у поли роботы такой пильной нема. Зачнѣмо й мы копати. До одной ямы бѣльшь двохъ не треба: одинъ копле, другій при корбѣ. У мене онъ на загумѣнку частка скошена: зачнемо тамъ два законы наразъ. Не буде въ однѣмъ, — то буде въ другѣмъ!“

Якъ вымѣркувавъ, такъ и зробивъ. Лишивъ стару на газдѣвствѣ, а самъ исъ сынами гайда на загумѣнокъ. Позабирали рыскалѣ, цебры дваушнї та вужища, — поладили корбы, тай гайда копати. Ну, нѣчо. Коплють день, коплють другій. Коло закопѣвъ горбки глины растутъ у гору, тай растутъ. Найменчїй сынъ Михайло у однѣмъ закопѣ, — а батько при корбѣ. Найстаршїй Сень у другѣмъ закопѣ, а середущїй Иванъ при другѣмъ корбѣ. Прокопали сяжень, ба й другій, ба й третїй, и далѣ. Натрафивъ Сень на пѣсковату верству, — почала ся вода показувати. Ну, — чернай воду цебромъ тай чернай, — а воды все бѣльшь тай бѣльшь.

— Тату, — каже Сень, — повержу я сесь закѣпъ: вода пѣдходить.

— Етъ, що то? каже Василь, — прочернай воду тай коплицы!

Мучить ся Сень тыждень, — мучить и другій. Все воду вычѣрпуе, норы забивае, а далѣ коплицы. Тай коплицы жь то не тяжко. Звычайне, пѣсокъ.

Ажь якось одного дня Иванъ надъ ямовъ нарѣбивъ страшного крику. Прибѣгъ батько, — позбѣгали ся й деякы посторонны: „Що таке? що таке?“...

— Пѣсокъ ся засунувъ, приваливъ Сеня.

Василь Пѣвторакъ стоявъ, мовъ громомъ прибытый, почувши тоты страшны слова.

— Сейчасъ у яму, — хлопцѣ, — пробирати пѣсокъ! крикнувъ не своимъ голосомъ.

Пруднули ся, прѣбрали пѣсокъ, та не духомъ. Выдобули Сеня, та вже не живого.

Господи, що ся бѣдна мати не назаходила, не навбивала. И плаче, и батька проклинае, що-дѣ погубивъ ей дитину. А батько бѣдный стоить, мовъ осужденый, блѣдый-блѣдый, нѣ заплаче, нѣ слѣвця не промовить нѣ-до-кого.

Похороны надѣшли. Треба було справляти „якъ богъ приказавъ.“ А панотець сказали: У васъ, Василю, ще й поля и дѣточокъ зарѣбныхъ и статку, що Богъ пѣславъ, — дасте дваццать золотыхъ за погрѣбъ. Се дѣло Богу миле, — не пожалуй за упокой душеньки усопшого! Що було робити? Вѣдказати — годѣ. Торгувати ся, якъ за худобину, коли сумъ тяженькый на сердце налягъ, — ще гѣрше годѣ. А гроша готового богъ мае. Продавай частку, — а най пѣвъ частки, — тоту половину, на котрой той закѣпъ нещасливый. Купецъ швидко найшовъ ся, грошѣ швидко выплативъ, миръ християньскый не мало наохаваъ ся и нагостивъ ся

на погребѣ, — а панотець сумно та жалѣбно приспѣвували зъ дякомъ: „Господи помилуй“ та „Слава тобѣ Господи.“

Розѣйшли ся добрі люде, розминули ся грошѣ, Василь оставъ безъ Сеня, якъ безъ правой руки. Стара грызе ся, плаче, — сыны ходять, якъ потрояні. Та не часъ бѣдному хлѣборобови довго въ смутокъ-тугу вбивати ся. Робота жде, — десять робѣтъ жде на нѣго. За роботовъ и туга забувае ся и горе зъ серця чезне.

Поволи, невесело сходили жнива, — лѣто прѣйшло. Настала осѣнь, — урожай бувъ плохенькій. Не зародивъ Господь. Ну, — а всежь що було, то було, — и коло того треба походити, помотыкати ся. Звѣзъ Василь исъ сынами даръ божій у гумно.

— Ну, теперь и пора трошка спочити. При вѣльнѣйшѣй годинѣ и минуле горе въ серци вѣдживае. Зновъ сумно стало въ хатѣ у Василя. Стара мати ще не всѣ слѣзы проплакала за своимъ сыночкомъ любимъ.

III.

Лиха доля не спить. Треба було Василѣви ходити по при той кусникъ луки, що продавъ жидови пѣдъ закопы? Нѣ, не треба! А таки пѣшовъ, — не знати, ци отъ-такъ собѣ, не маючи що лѣпшого робити, ци може зъ цѣкавости, що-тожь то тамъ жидъ робить? Досытъ, що пѣшовъ.

А жидъ не дармувавъ черезъ лѣто. Нанявъ двоухъ робѣтникѣвъ, таки борыславскихъ парубкѣвъ, що зъ бѣдности вже пустили ся на заробокъ, — тай ну копати. Тай ще яку, собака, штуку придумавъ! Каже: о, — ту пѣскова верства, — тамтого пѣсокъ засынавъ. А я отъ що. Кажу выгородити кѣшь изъ форосту, колики файнѣ, — обставлю тымъ плотомъ стѣнки, нѣбы цѣмбриною, — то чорта зѣсть пѣсокъ, що ся обсуне! Ну, — що? Розумно придумано! Кобы въ мене розумъ не дурный та

грошей бôльшенько (а то нѣ-защо купити форосту и кôля!), — я бы й собѣ стрѣбувавъ. Дивѣть, — оно безпечно, — чого й хотѣти! Не обсуне ся! А теперъ жидюга, злодѣй пѣскову верству прорывъ, докопавъ ся до глинки, тай кипячку добувъ!

Такъ мѣркувавъ Василь, стоячи надъ ямою. Зависливымъ окомъ призиравъ ся, неборакъ, жидôвскôй работѣ.

— Ехъ, ехъ, Господи ласкавый! Мôй питѣмый Грунтець, — а теперъ нехристови тысячѣ въ кишению вганяе! Онъ, якъ, поганецъ, заскакуе, якъ ся радуе, якъ руки засукуе зъ утѣхи! Що то, — маетокъ! Кибель за киблёмъ тягнуть изъ ямы, — руки си врывають, — а всё для нѣго! Кобы не такій припадокъ тяженькôй Господь на мене спустивъ, — хто знае, — може бы й я бувъ теперъ грошики бравъ та долонѣ засукувавъ!

Довго стоявъ Василь надъ ямою, придивлявъ ся работѣ, глядѣвъ та завидувавъ. Далѣ пôшовъ и свôй закôпъ обôздрѣти. Вôдъ весны нѣхто въ нѣмъ не робивъ. Стовки вôдъ корбы стремѣли надъ нимъ, — корбу знято. Для безпеченьства казавъ Василь ще въ лѣтѣ заложити яму дошками, щобы хто въ ню не впавъ по-ночи. Якосъ дивно забило ся въ нѣмъ сердце коли оглянувъ горбокъ выкопаной глины, обпукавъ дошки, покладенî на отвôръ ямы.

— Кто знае, — гадкувавъ собѣ, — може ту маетокъ жде на мене! Може бы, — якъ бы отъ сяжникъ - другôй покопавъ, — и нафта показала ся! Кто знае! Господь карае, Господь и милуе!

— А хто знае, — шептавъ му другôй якôйсь голосъ, — може ту ще бôльше нещасте жде на тебе! Може Богъ прогнѣвавъ ся за то, що самъ псуешь та вору-

шишь святу земельку, — та ще тяжше буде карати, коли не опам'ятаешь ся п'осля першої кары?..

День за дн'ємъ зб'їгавъ, — тыждень за тыждн'ємъ минавъ. Василь все ходивъ, все думавъ. Суятивъ ся б'їдолаха, грызъ ся самъ въ соб'ї, — не знавъ, на яку ступити и що почати. Вид'ємо марн'ївъ на лиці, — а боявъ ся, ци унимавъ ся сказати, що му на голов'ї. „Отъ, заразъ и стара п'очне плакати, споминати неб'ощика, — в'одраджувати,“ — думавъ соб'ї. Але покуса все стояла му передъ очима. „Отъ, — панъ-б'огъ не зародивъ хл'їбець, — н'їчимъ дыхати. С'їно выгнило, — н'їчимъ худ'обку прог'одувати до весны. Що вд'їешь? Грошики бы здали ся, и то такъ якъ умирати. И податокъ не заплачений! А може вно лишъ трошки прорыти, — тай заразъ и кипячка жбухне! Хто знае. Онъ ж'їд'овъ закопъ не богато глубшій! Ехъ, д'їй ся божа воля, стр'їбую. Иг'їй, — най ж'їнка и поплаче троха. На то вна ж'їнка. А мен'ї головы не з'орве. А я вже теперъ добре ся возьму на розумъ, — всю яму плотомъ обгороджу для обезпеки!“

Такъ придумавши Василь р'їшивъ ся вконецъ пристуити до д'їла. На самый передъ обговоривъ, що треба, съ сынами. Михайло не в'одказувавъ ся в'одъ работы въ закоп'ї. „А що, — каже, — тату! Я й самъ виджу, що намъ сесю зиму изъ самого л'осподарства не перезимувати. Потр'їбуймо! Чень дастъ Богъ, — намъ теперъ пощастить ся. А для обезпеки зроб'їмъ такъ якъ ось кажете: город'їмъ кош'ї!“

Що за добра душа той Михайликъ! Н'їколи в'онъ не в'одказувавъ родичамъ н'ї въ ч'їмъ! Дай му Боже таланъ-долю золоту и в'їкъ довг'їй!

Але тутъ-же насунуло ся друге пытане: В'одки взяти грошей на линви, на форостъ та на друг'ї потреби? Батько съ сынами рада въ раду. Н'їчого робити, — ка-

жуть, — заставмо частку поля жидови, — не продаваймо, — заставмо до часу, — а прийде грôшъ, то й вôддамо, — выкупимо поле назадъ!

Якъ урадили, такъ и зробили. Стара мати ажъ тогды про всё дôзнала ся, якъ розпочали роботу. Нещаслива не мала серця нѣ клясти нѣ выговорювати вôтцю. Заплакала важенько. Ёи серце стисло ся, немовъ лихо якесь вѣщувало, коли заглянула въ темну пасть, у котру спускавъ на ливѣ батько рôдну дитину.

— Ей, Василю, Василю, — сказала она въ кôлька день опôсля. Пôшовъ ты на жидôвску дорогу, — шукаешъ ты зыскôвъ по гробахъ. Смотри небоже, — щобысь не закопавъ свое щасте и свою душу въ тотѣ ямы!

— Ей, якажъ бо ты дивна, стара! сказавъ Василь, махнувши рукою. Тôлько й усен бесѣды було mezi ними.

Тымъ часомъ работа йшла не споро. Форосту годѣ було й докупитися. Що навезуть изъ сусѣднихъ сѣлъ то жидова духомъ розкупить. Вôдтакъ два ихъ взяли ся далѣ копати — а що выкоплють, туй заразъ и кошомъ обгородять. Тягне ся работа тыждень, ба й двѣ недѣлѣ. Михайло вже докопавъ ся до твердой, пѣсковатой глинки. Поспорити годѣ. Рыскаль ту не придасть ся, — треба дзюбака. Иванъ тымъ часомъ то збôже въ стодолѣ молотить, то кошѣ городить, а мати пряде у хатѣ, сама-самѣсенька, и неразъ тяженько сплаче вызираючи въ вôконце, ци не йдуть сыны обѣдати.

IV.

Поволи йде работа у ямѣ. Чимъ глубше Михайло прокопуе, тымъ якось му невыгôдиѣйше, якось нѣбы душно у ямѣ. Але се нѣчо, — думае вôнъ. А Василь

жде тай жде, — чень-чень покаже ся кипячка, чень нынѣ, чень завтра. Хоть корба руки урывает, хоть на дворѣ що разъ холоднѣйше, хоть грошей за заставлену нивку щодень менче, вѣтъ не турбуе ся нѣчимъ. Ось-ось кипячка напыне, — всѣй бѣдѣ конецъ буде!

И дѣйстно напыла!...

Одного дня почувъ Василь изъ ямы якійсь крикъ. Крикъ бувъ дивный, — зъ разу веселый, — далѣ трѣвожный. Вкѣнци урвавъ ся глубокимъ, глухимъ зойкомъ розпуки. Всѣ тревало не довше двохъ хвилинь. Василь заглянувъ до ямы. Дрожь проняла го наскрѣзь, лихорадочна дрожь ожидания и niepewности. Въ ямѣ було темно, якъ у коминѣ.

— Що тамъ, Михайле, що тамъ? крикнувъ батько до ямы.

Намѣсть вѣдповѣди Михайло зашарпавъ ливною, — але дуже слабо.

Батько не знавъ, що стало ся, — чого треба Михайлови, и чому не вѣдповѣдае.

Шарпане повторяло ся. Батько догадавъ ся, що може се сынъ дае знакъ, чтобы го вытягати.

— Але чому затихъ, — чому не каже, що стало ся? думавъ самъ собѣ, працюючи зъ усеи силы при корбѣ.

Ухъ, — якъ тяжело корба йде! Тяжше чомусь, якъ звычайно. Ци то ёго руки старі знемогли вѣдъ довгой работы, — ци вѣдъ niepewного а трѣвожного ожидания. Поволи пѣдходить тягаръ до горы, — поволли выринае изъ грубой пѣтмы, що залягла въ споду. Крутячи Василь нахиливъ ся надъ яму. Господи! Се що? Густый, нафтовый сопухъ ударивъ го, мовъ ударъ обуха! „Давъ Богъ! Давъ Богъ!“ скрикнувъ Василь. Въ тѣй хвили почувъ таку радѣсть, таку силу!... Ёго

око поглянуло въ глубѣнь... А се зновъ що?... У кибли сидить ёго Михайло, — не оперезаный линвою, якъ звичайно, — а лишъ одною рукою єи держить ся. Друга звисла въ долину. Голова насилу опадає на груди, — якійсь судороги пѣдмѣтують єѣ до горы. Но судороги що хвиля слабшій, рѣдшій... Ось уже голова до разу звисла до долу, — хвиля страшнои непевности... Друга рука пустила линву, — кибель похитнувъ ся, и Михайло съ страшнымъ глухимъ зойкомъ поваливъ ся въ безодню и щезъ у густѣй пѣтмѣ. Изъ глубины чути лишъ, якъ бовтнувъ мовъ колода, у кипячку. Вѣдтакъ не чути нѣчого бѣльше.

И все се стало ся такъ прудко, такъ ненадѣйно, що Василь довгій часъ стовпѣвъ, нахилений надъ ямою, не знаючи, що оно значить ся. Стоявъ, мовъ у якѣмось обмороцѣ, не выпускавъ изъ рукъ рукоятки корбы. Нѣчого не думавъ, нѣчого не тямивъ, не чувъ, не бачивъ. Ажъ десь-колись протверезивъ го острый нафтовый сопухъ, що садивъ изъ ямы, мовъ изъ комины. Тямка поволи вертала, а зъ невъ и страшенна певнѣсть. „Пронавъ хлопецъ! Отто щасте!“ були першій ёго слова.

Але коли зовсѣмъ опамятавъ ся, напала и ёго лихорадочна дрожъ. Бачило му ся, що якась сильна, невидѣма рука пхає го въ глубѣнь, що якійсь голосъ кричить му надъ ухомъ: Скачи й ты и гинь зъ нимъ у-разъ! Яке твое жите буде вѣдъ теперь? Скачи, скачи!“ II несчастливый отецъ чувъ у собѣ скажену охоту скочити въ тоту темну, невольну пасть и загибати вразъ исъ сыномъ. Ажъ коли вже доразу нахиливъ ся надъ ямою, вѣдтрутила го вѣдъ неи друга якась сила, рука природы, що все и всюды береже своего жита.

Вконецъ несчастный батько надумавъ ся. „Що владжу самъ?“ Се одно пытанє прояснило му все.

Мовь безумный, кинувъ ся горѣ городомъ идъ хатѣ, кричачи, що силы: „Ратуйте! Ратуйте!“

Збѣгли ся на крикъ и свои й сусѣды. Нѣхто не знавъ, що стало ся, кого ратувати. Лишь материне сердце прочуло заразы, що оно е. Нещаслива мати заломила руки надъ головою, йойкнула и впала безъ памяти тамой, де стояла.

Що було робити? Якъ ратувати нещасливого? Съ початку нѣхто не хтѣвъ лѣзти у яму. Бояли ся задухи. Лишь батько напиравъ ся. „Пустѣть мя, тай пустѣть! Выратую го, выратую, а нѣ, то найже й самъ изъ нимъ пропадаю!“ Ледво здержали бѣдного Василя.

— Тату, татунцю! говоривъ Иванъ. Де вамъ лѣзти? И ёму не поможете, и сами задуситесь! Волю я. У мене голова мѣцнѣйша, борше вытримаю!

На томъ и стало. Двохъ найсильнѣйшихъ пристало до корбы. Ивана оперезали добре линвовъ и спустили долѣвъ. Задуха въ ямѣ була велика, але хлопцѣ пильно справляли ся, и не по-довзѣ Иванъ крикнувъ зѣ споду, знакъ, що найшовъ брата. Они теперь приняи ся ще швидше пѣдтягати кибель у гору.

А поки се дѣяло ся, другі тверезили матѣрь. Згодомъ съ перегадомъ она прийшла до памяти.

— Мѣй сынъ, мѣй Михайликъ! Що зъ нимъ? Де вѣнъ? були першій ей слова.

Бѣдна мати! Волишь не допытуватись! Лежить твоѣй сынъ страшный, страшный, — весь облитый вѣдразливимъ густымъ пльномъ, мовь смолою. А те лице, ще передъ хвилею такъ хороше и привѣтне и любе, — теперь посинѣло и надулося, въ страшныхъ смертельныхъ мукахъ! Бѣдна мати! Втѣкай вѣдъ того проклятого мѣсця не озыраючись! Не поглядай на того, що ще передъ годиною звавъ ся твоимъ сыномъ! Ёго сердешна, не пѣзнаси, — лишь сердцю жалю завдаси!...

V.

Якось-якось обмыли бѣднаго Михайлика тай положили на лаву пѣдъ вѣкномъ у старѣй хатѣ вѣтцѣвскѣй. Лежить бѣдный парубокъ, — пышный та рослый, якъ явѣръ широколистый. Лишь приязне личко сине-сине мовь бозъ, свѣдчить про страшну муку, яку терпѣвъ умираючи.

А дежь ненька-старушка? Чому не заводить, не голосить по покѣйнику, слѣзоньками обмываючи поморщене, добродушне лице? Ци онажь го меньше другихъ любила? Ци жалю по нѣмъ не чуе? Ой, не меньше другихъ любила она своего Михайлика, — и жаль ей лишь богъ знае, якій тяженькій. Лежить стара ненька у коморѣ на постели, не може й головы звести, не може й руковъ повернути! Послѣдне нещасте доконало еѣ. Якъ побачила своего сыночка неживого, тай ще такого, якого го зъ ямы выдобули, внапа безъ зойку, безъ голосу, якъ былина пѣдкошена. А Василь Пѣвторакъ, гляючи на ню, якъ лежала мовь нежива коло неживого Михайла, вышентавъ лишь тотѣ слова: Отту щасте! Ще ся прийде два погребы вразъ исправляти!

Вѣдтерли Василиху и занесли до коморы. Лежить нещаслива мати, якъ кусникъ дерева, худа, нужденна, безсильна. Пожовкле и поморщене лице безъ усякого выразу, — очи мутнѣй и запалѣй, мовь догарающѣй каганецъ, синѣй уста легко шевелять ся... „Михайлику мѣй!“ шепче бѣдна мати тай захлипае, якъ дитина. А бѣльше нѣчого.

А ей Михайликъ лежить у свѣтлицѣ — спокѣйный, незатурбованный. Нѣщо ёму тяжка грыжа батька, котру той, мовь змию, у серци крые; нѣщо ёму немѣчь и розпука матери; нѣщо сумнѣй шепты и молитвы людей, що товплять ся у сѣнѣхъ, головами похитують и ру-

ками помахують и словами стиха перекидають ся: Ну, хто бы ся бувъ сподѣвавъ! Добре то той казавъ: Гримъ щасте обь хату, — тай хата розпаде ся! Тай що за парубокъ! Господи, твоя воля надъ нами грѣшными!

А Василь Пôвторакъ, мовь приголомшений, поволôкъ ся до пан-отца.

— Слава Исусу, пан-отчику!

— Слава на вѣки! А що тамъ Василю? Чувъ емь, щось нафту добувъ.

— Та такъ, еломостуню! Але нещасте, — сына ми задушило.

— Ага! Такъ, такъ! Ну, видишь, якій ты неосторожный. Чомужь ты млынка де не роздобувъ, та свѣжого воздуху не намлынкувавъ до ямы? Видишь?

— А, виджу, пан-отче, — виджу на свое лихо.

— Ну, и щожь у тебе чувати?

— Та нѣчо, еломостуню. Я прийшовъ, щобысте грѣшне тѣло земельцѣ вôддали.

— А, такъ, такъ! Святый обовязокъ, — послушна була дитина, знаю, знаю! Ну, Василю, — але ты теперь богачъ...

— Та якій, еломость?

— А, якій? Отъ кипячка добула ся, — видишь, — Господь благословивъ.

— Ой, еломость, — не говорѣть: благословивъ! Волѣвъ бы мя бувъ такъ нѣколи не благословити! Що ми зъ той роны поганои, коли мôй сыночокъ у нѣй смертоньку найшовъ?

— Такъ, такъ, ая! Добре ты говоришь! Ну, небоже, ты теперь можешь и церковь божу чимось запомочи. Тоті грошѣ еднако тобѣ не милі. Правду я кажу?

— Та правду, пан-отчику.

— А видишь, небоже! А менѣ за погрѣбъ пятьдесятъ золотыхъ. Ну, га, що? У тебе то теперь нѣщо!

— Ей, єломость, то за богато! Бѣйте ся Бога, у мене теперь така грызота, де менѣ ся ще зъ жидами торгувати?

— То байки, небоже! Але що треба, то треба! Не поможе!

— А ще онъ и моя стара, бѣдна, догарає, ледви-ледви. Хто знає, ци ще тыждень продыхає. Зновъ выдатокъ, а готового, пан-отчику, нема!

— Га, то згодѣмъ ся за оба погребы разомъ. Даси вѣсѣмдесять золотыхъ, небоже!

— А пекъ-за-пекъ, єломость! А вы що говорите! скрикнувъ бѣдолаха Василь, ураженный до глубины сердца такою бесѣдою. Абы я для живого христьянина напередъ погрѣбъ торгувавъ?

Вѣнъ не мѣгъ далѣ говорити. Щось буцѣмъ задавило го въ горлѣ, и вѣнъ схиливъ ся и пѣднявъ канелюхъ, лежачій на пѣдлозѣ.

— Ну, ну, я такъ жартувавъ, сказавъ усмѣхаючись пан-отець. Нема въ тѣмъ нѣчо такъ злого. Ну, ну, йди, небоже, а я вже тамъ завтра надѣйду. Видишь, треба съ честію тѣло поховати, треба ще зъ Попелѣвъ, пан-отця запросити. Зъуважь же й ты мене. А тобѣ пятьдесять золотыхъ теперь, то такъ, ги въ пальцѣ трѣснути, небоже!

— Въ ласцѣ Божѣй, оставайте ся здоровѣ! ледви промовивъ Василь выходячи.

— Ходи здоровъ, небоже! Гмъ, гмъ, — ая!...

VI.

— Куме Василю! Богъ давъ, Богъ взявъ, єго воля свята!

— Свята воля божа, кумцю солодкѣй, пощо въ тугу убивати ся?

— Нѣбы то щось поможе! Стало ся, то вже ся не вѣдстане!

— Журбою поля не перейдешь, говорили мои татуньо небѣщикъ!

— Дай Боже душенькамъ змерлымъ рай свѣтлый, блаженный, а намъ грѣшнымъ прожитокъ щасливый.

— Не сумуйте, куме Василю! Отъ дивѣть, ваша стара небога такожь уже догарае! Що буде зъ лаздѣвства, зъ усѣго? Змагайте ся на силу! На ваше здоревле!

Такъ потѣшали сусѣды, щирѣ душѣ Василя Пѣвторака, сидячи за столомъ при горѣвцѣ. Василь нѣчого не говоривъ, лишъ сидѣвъ пѣдперши важку вѣдъ грыжѣ голову руками.

— Ей, кумцю солодкѣй, дайте бо спокѣй, не сумуйте! Тажь намъ усѣмъ туды дорога, ци скорше ци пѣзнѣйше. Отъ вышійте зъ нами що троха, забуде ся лихо. Адѣть, незадовго єломость надѣйдуть съ нарастасомъ. Годѣжь вамъ туманѣти, треба ладъ у хатѣ робити.

— Гей, гей, моцный Боже! Чому ты менѣ вѣку не вкоротивъ, якъ єсь мавъ єго взяти? На що мене теперь на свѣтѣ? проговоривъ глухимъ, прибитымъ голосомъ Василь.

— Ей, кумцю, не грѣшѣть! Най Господь все зле вѣдвертае! Най ось на тѣмъ стане ся! По що вовка зъ лѣса выкликувати? Лиха доля не спить!

— Ой, не спить, не спить! простогнавъ Василь. И менѣ не давала спати. Все ми шептала: А йдижь, копли, а ввидишь, що тамъ буде! Я дурный послухавъ, пѣшовъ, тай отъ до якого припадочку докопавъ ся. Михайлику мѣй милый, сыночку мѣй солодкѣй! Ци на тожь я тебе ховавъ, годувавъ, якъ соколика, щобы ты нынѣ до такого слюбѣ выряжати?...

Грубѣ слѣзы покотили ся долѣ Василѣвымъ ли-

цёмъ и звисли на шпаковатыхъ, стриженныхъ вусахъ. Сусѣды, приятелѣ зновъ давай потѣшати ёго, приговорювати, приохувати... Василь поволи троха розговоривъ ся въ ихъ кружку, вышивъ одну порцію грѣтой зъ медомъ горѣвки, далѣ й другу, третю. Кровь незамѣтно живѣйше закружила въ жилахъ, гадки незамѣтно путали ся, товпили ся, одна другу вытискала и морочила, а на серци якое тепло робило ся, бѣль менче докучавъ, жаль скорше розпливавъ ся въ слѣзахъ, грыжа таяла вѣдъ того тепла, мовъ снѣгъ вѣдъ весняного сонця.

— Ей Михайлику мѣй, сыночку мѣй! приговорювавъ зъ натыскомъ, мовъ шпотаючись, бѣдолаха батько, спорожняючи одну порцію за другою. Слѣзы щоразъ частѣйше канали на дубовый стѣлъ. Сусѣды гуторили, бесѣдували, все стиха, повагомъ, а въ ухахъ Василѣвыхъ ихъ бесѣда щоразъ то невыразнѣйше звучала, мовъ плескѣтъ воды на бродѣ, мовъ шелестъ листа въ осени. Ёго рука мимовѣльно наливала червоный, горячій напѣй и выливала го зъ порціи въ горло, мовъ розжарене вугле, що щоразъ дужше збурювало въ нѣмъ кровь, зворушувало гадки.

— Ей Михайлику мѣй, сыночку мѣй! лепетавъ вѣнъ, мовъ у обмороцѣ, втираючи слѣзы рукавомъ.

— Куме Василю, встаньте, перестаньте плакати! згомѣбли сусѣды, отъ глядѣтъ, еломость прийшли парастасъ правити! Ходѣтъ до хаты!

— Вѣчный упокой ёго душеньцѣ! Ходѣмъ! Михайлику, сыночку!... лепече Василь шкандыбаючи до хаты.

Въ хатѣ свѣтло палае кругъ покѣйника и миру повно и два поны парастасъ правлять и два дяки хрыплятъ та бегечуть священнѣ пѣснѣ. А Василь ставъ край одвѣрка та дивить ся, та прислухуесь, а якое не може розѣбрати, що оно се и до чого? Свѣтло якое непевно михтить му по передѣ очи, посинѣле лице по-

жойника що хвилѣ мѣнить ся, скоро хоче му придивити ся довше, а на серци му якось легко, мовь на правду вырѣжає сына до слюбу а не на „вѣчну дорогу“. Лишь чуеть добре, що слѣзы ще й доси не перестали капати, а люде сумно на нѣго ззырають ся та шепчуть: „Бѣд-ный отець, сердце му ся крає! Дежь бо то, двоухъ сы-нѣвъ, якъ соколѣвъ до року поховати! Ще добре, що му ся третій лишивъ, а то бы бѣдолаха зовсѣмъ про-павъ!“

Василь чувъ тоті слова, але самъ знавъ, що ёму якось не такъ дуже жаль, якъ упередъ було, що ёго гадки, блукаючи нѣворотомъ, щоразъ рѣдше набылю-ють про Михайла. Але слѣзы самі плыли а плыли зъ ёго очей, хотъ гадки не знать куды блукали.

Скѣнчивъ ся парастасъ и пан-отець велѣли при-нести домовину та зложити въ ню мерця. Василь при-дивлявъ ся зачудуваный двомъ парубкамъ, що придви-гали тяжку труну збиту изъ грубыхъ дощокъ и засу-ятили ся коло покѣйника. Свѣчки повѣдставляли, хрестъ, що стоявъ у головахъ умерлого, взяли на бѣкъ, зняли полотно, котрымъ бувъ накрытый и вѣдтакъ здвигнули тѣло та вложили у деревище. Василь, що доси стоявъ тихо и непритомно, почувъ теперь, якъ бы го щось вколело глубоко у сердце и скрикнувъ голосно:

— Михайлику мѣй! Сыночку мѣй!

Голосъ той вырвавъ ся такъ ненадѣйно и рѣзко зъ загальнои понурои тишины, що въ однѣй хвили цѣла товпа людей, жѣнокъ и чоловѣкѣвъ, скупчила ся кругъ нѣго, втѣшаючи та розраджуючи ёго смутокъ. Парубки тымчасомъ закрыли вѣко труны, взяли свого товариша и понесли зъ хаты, ударивши на обоухъ по-рогахъ труномъ по три поклоны. Труно глухо задуднѣло, немовъ говорило:

*

— Бувайте здорові! Забудьте про мене, най моя память не трує вамъ сумомъ щасливыхъ хвиль житя! Бувайте здорові, щасливі, веселі!..

Ажъ на цвынтарь проводила тѣсна громада людей Василя, втѣшаючи та розраджуючи ёго смутокъ. Але Василь не млѣвъ, не плакавъ, не говоривъ нѣчо а йшовъ, мовъ деревяный, мовъ нѣчого не тямивъ. Лишь часомъ уста ёго пррстягали ся трошка, щось перелѣтало по ёго лица, що однако бѣльше подабало на смѣхъ, якъ на жаль. А коли по похоронѣ добрі люде назадъ привели го до дому, вѣнъ усе ще рушавъ ся, мовъ деревяный, не говоривъ, не плакавъ, не вздыхавъ, лишь ёго очи нерухомо глядѣли передъ себе. А коли дома сказали му, що й ёго жѣнка вѣдала Богу духа въ тѣй самѣй хвили, коли выносили зъ хаты еи сердечного Михайлика, вѣнъ стоявъ, мовъ деревяный, не говоривъ, не плакавъ, не вздыхавъ, лишь ёго очи нерухомо глядѣли передъ себе.

Сусѣдки и сусѣды зновъ потѣшають, зновъ гуторять, зновъ честують ся. Василь сидить межи ними, — порція кружачи не минає й ёго, — а чимъ бѣльше пѣе, тымъ замѣтнѣйше оживає. Вже й бесѣдує и плаче и очима довкола поводити. Нѣчь настала. Василь, хлипаючи, упавъ на постѣль и твердо заснувъ. На другій день пробудивъ ся, мовъ збитый, и не мало зачудувавъ ся, побачивши зновъ трупа на лавѣ. А прецѣнь ёму мерещило ся въ головѣ, мовъ крѣзь сито, що вчора у нѣго бувъ погрѣбъ. Навѣть той бѣль острый почувъ зновъ у серци, що го прошибъ учора, якъ брали трупа зъ лавы. Ци то може сонъ бувъ? Вѣдкижъ сей умерлець?...

VII.

И зновъ у Василѣвѣй хатѣ здвигъ народа, гомѣнъ и ѳхане и шепты кумочокъ. И зновъ до нѣго бѣдного

тиснуть ся зъ усѣхъ бокѡвъ, пожадані й непожадані приятелѣ, потѣшаючи, жалуючи та приговорюючи. И зновъ чарка кружить и спѣвы попѡвъ та дякѡвъ роздають ся въ хатѣ, въ сѣнѣхъ, на оборѣ, клубы дыму сунуть изъ кадилъницъ и вьють ся по-пѡдъ стедею надъ людскими головами. Василь и не тямивъ добре, якъ увесь той тискъ и гомѡнъ проваливъ мимо нѣго, а на другій день по похоронахъ, коли збудивъ ся и оглянувшись по хатѣ, побачивъ ся самъ, мовъ середъ вымерлои пустки, подумавъ на хвилю, що се все бувъ сонъ поганый. Ажъ згодѣ, продрухавши ся добре и оглядаючи по всѣхъ закуткахъ слѣды вчорашнѣи керенѣи, переконавъ ся, що се правда достотна, що вѡнъ сирота, круглый сирота на свѣтѣ.

Сирота? А прецѣнь у нѣго ще сынъ оставъ ся, Иванъ. Де вѡнъ, що зъ нимъ? Чому батько, при згадцѣ о своѣмъ сирѡтствѣ, не згадавъ про нѣго, про свою едину на теперъ потѣху?

Дивно неразъ буває мѣжь людьми. Отъ, лучить ся, у родичѣвъ дѣточокъ кѡлькоро, — и добрі всѣ, слухняні, робучі, покѡрливі. Казавъ бысь, чого й бажати? Любовь родичѣвъ, якъ сонце, всѣхъ рѡвно освѣчує. Та нѣ, не такъ оно. Отъ погляди, побачишь. Отець найлѣнше полюбить найстаршого, мати наименшого або якъ тамъ, а середуще mezi ними жие и робить и все, а нѣ тато, нѣ мама ёго не замѣчаютъ, нѣ попестятъ, нѣ похвалятъ за-нѣ-за-що. И оно росте у хатѣ, мовъ чуже, привыкне до самоты и мовчаня, а родичѣ дивлятъ ся на нѣго, коли переходить мимо нихъ, а ихъ гадки бачуть другу, бѡльше люблену дитину передъ собою.

Таке було и зъ Иваномъ. Отакъ коли небудь слытати було Василя про Ивана, — „Иванъ, — каже Василь, — мѡй Иванъ? А, вѡнъ у мене дитина тиха. Але поди-

вѣтъ ся, що оно зъ того Михайлика за дужий парубѣка! Золото, не хлопецъ!“ А спытати було небѣжки Василихи: „А що, Василихо, вашъ Иванъ порабляє?“ — „Та що бы мавъ порабляти? Десь певно щось у стодолѣ пишнае. А Михайликъ онъ пошовъ до сѣна, — тай не знаю, ци верне, бѣднятко, до обѣду? Ей, тото хлопецъ зъ нѣго ся зробивъ, якъ чѣчка! То моя потѣха, то мѣй сыночокъ!“ И такъ усюды й усе бувало. Ци батька, ци матѣрь спытати про Ивана, — все на Михайлика звернуть. Иванъ бувъ середущій межи ихъ дѣтьми, и хотъ послушный, тихій, покѣрный родичамъ, все проходивъ мимо нихъ майже незамѣченый. И братя хотъ весь вѣкъ у злагодѣ и приязни, та все таки за примѣромъ родичѣвъ почали й собѣ мимовѣльно зъ горы дивитися на Ивана, вважати го за слугу дома, за щось низшого себе. Иванови не разъ гѣрко приходило ся слухати розказѣвъ молодшого брата и неразъ за для того прийшло мѣжь ними й до маленькихъ передирокъ. Але нѣколи не прийшло й на думку бѣдному хлопцю, глядѣти за глубшою причиною того, нѣколи вѣнъ не бравъ ся розтрясати того, якъ и чому поступають собѣ зъ нимъ родичѣ.

Тай впрочѣмъ не можъ сказати, щобы й они го не любили! Хранъ Боже. Прецѣнь Ивась бувъ ихъ дитина не меньше другихъ, — прецѣнь нѣколи имъ не дѣгнавъ нѣ непослухомъ, нѣ прикрымъ словомъ. Але все таки ѣго любили не такъ, якъ найстаршого и наймолодшого. Осъ примѣромъ, разъ везли они сѣно крутымъ переѣздомъ по надъ рѣчку. Михайло волю поганявъ а Иванъ и батько вѣзъ придержували, щобы не звернувъ ся. Десь, не треба, якась выбоина попалась, вѣзъ перехитнувъ ся на Иванѣвъ бѣкъ, саме на найстрашнѣйшу западню. Старый батько й не дожидавъ ся

Иванового крику, а мовнею кинувъ ся дъ нѣму. И видите, якъ бы бувъ на волосинку пѣзнѣйше встигъ, бувъ бы вѣзъ доразу переваливъ ся и бѣдолаха Иванъ бувъ бы смерти поживъ пѣдъ вагою. А то оба причепилися до васага, а на Михайлика скрикнули, щобы живо нагнавъ, и духомъ перемчали по надъ западню у брѣдъ. А коли стали у брѣдѣ воли поити, а Иванъ знявъ сорочку и промывавъ закровавлене рамя, котре въ тѣй страшнѣй хвили передеръ суковатый щобель, старый Василь сплюнувъ вѣдъ себе, вѣдсапнувъ разѣвъ два або три, и мѣряючи очима перебуте небезпеченство, проворкотавъ якось сердито: „Пекъ ти маро, шезай! Та вже чортъ бери вѣзъ и сѣно, — а було бы мя хлопця збавило! Игій!“

Ну щожъ? Хиба, значить, Василь не любивъ Ивана?

Але теперь, коли не стало обохъ ѣго коханчикѣвъ-сынѣвъ, коли не стало старои, що все пильно вештаючи ся по всѣхъ усюдахъ, буцѣмъ оживляла и наповняла хату, якимъ же круглымъ сиротою почувъ себе Василь! Тяжкимъ, мертвецкимъ сномъ прѣспавъ вѣнъ нѣчь по послѣднихъ похоронахъ. А коли збудивъ ся, вже сонѣчко пѣдняло ся високо на небѣ. Оглянувъ ся кругъ себе: въ хатѣ нѣ живой душѣ. Иванъ ще вчора згодивъ двохъ парубкѣвъ и вже давно пѣшовъ до работы. Треба було порати ся коло выдобутои киячки, щобы розлабудати грошей на сплачене довгу за заставлену нивку и за похороны пан-отцеви. Иванъ, привычаеный зъ малечку до невсипной працѣ, не ждавъ татового приказу и не хотѣвъ перебивати ѣго сну. Самъ полагодивъ зъ жидами-спекулянтами, що одинъ передъ другимъ перли ся закупувати у нѣго „кѣпички.“ Торгу добили живо, а старый Василь, уставши, мавъ лишь пѣти пѣдписати контрактъ. Иванъ за той часъ,

узявши завдатокъ на руку, якъ стоїть посиѣшивъ до „механіка“ (бувъ се простый столяръ зъ Дрогобыча, що пòдъ тою шумною назвою задумавъ ту доробити ся грошей) и закупивъ млынокъ до перевѣтрюваня закопу. Вòдтакъ накупивъ ище фасокъ и бочòвокъ, въ котрыхъ пòсля угоды мавъ достатчати кипячку до свѣжо збудованои дестилярнї (до „лютрунку“, якъ говорили робòтники), и принявъ ся черпати и выдобувати зъ глубьни земный скарбь.

Живо йшла работа. Найнятї робòтники балакали, жартували, а Иванъ все-все мовчки робивъ. А за той часъ Василь ледво-ледво звѣвъ ся зъ постелѣ, ставъ середъ хаты и оглянувши пустку и неладь кругомъ себе, важенько заплакавъ, немовъ на погорѣлицу. Довго сидѣвъ неборака пòдъ вòкномъ на лавѣ, на тòмъ самòмъ мѣсци, де такъ часто видавъ свою небòжку, ци зъ мотовиломъ, ци зъ якою будь другою работою въ рукахъ.

Сумно, поволи, важко волòкъ ся часъ у повдовѣлòй хатѣ. Не було кому лыжку стравы зварити. Василь неначе зòвсѣмъ стративъ голову, ходивъ по всѣхъ закамаркахъ, мовъ загорѣлый, не робивъ нѣчо, не говоривъ нѣчо, — все лишъ у думкахъ та въ думкахъ. Иванъ зновъ усе при роботѣ, — всѣ лосподарство взявъ на себе. Не мавъ бѣдный хлонецъ сердца нѣ вòдваги заправляти й вòтця до якои будь работы, видячи ёго тяженькїй сумъ. Не знавъ вòнъ, що работа, то лѣкъ на сердечну бòль и тугу, и дававъ тòй боли щоразъ бòльше рости въ сердци старого батька. Але частенько, вертаючи вечеромъ до хаты, застававъ Василя въ незвычайно плачливòмъ и говòркòмъ розположеню, — знакъ, що старый сирота зъ нуды та туги почавъ напивати ся, щобы залити „хробака въ сердци.“ Не мавъ Иванъ

смѣлости выкидувати тото батькови, лишъ повечерявши що тамъ було, лягавъ спати и засиплявъ скоро твердымъ сномъ, не слухаючи, якъ Василь неразъ до поповночи пендичивъ: то плакавъ, то зновъ говоривъ.

И сусѣдки та своячки частенько навѣдували ся до Василя, сунучи ёму безъ уваги потѣхи та рады, непокоячи ёго своимъ теркѣтливимъ гаморомъ та часомъ що-де-що заладжуючи та попрятуючи у хатѣ. Але неразъ не заставали Василя въ хатѣ и йшли шукати за нимъ до коморы. Ту стояла ще нетыкана смертевна постѣль ёго небѣжки, — въ другѣмъ зновъ кутѣ, въ сусѣцѣ, стояла звычайно боклажка зъ горѣвкою, котрою бѣдолаха Василь старавъ ся приглушувати свѣй бѣль та свою нудоту. И неразъ сусѣдки чули, якъ ходивъ по коморѣ тяжкими кроками, хлищавъ, мовъ дитина або на голосъ говоривъ звернений до кута, хотъ бесѣды ёго задля стѣнъ не можъ було порозумѣти. И сусѣдки кивали головами та перешѣптували ся межи собою, що-дѣ „се певно небѣжка ходить.“ И необавци, мовъ у дзвонъ вдаривъ, на весь Борыславъ стала чутка, що Василя ночами навѣдуе ся до свого чоловѣка за кару, що самъ самохѣтъ згубивъ марне своихъ двоухъ сынѣвъ изъ бѣлого свѣта.

Але Василь не чувъ и не догадувавъ ся нѣчого, що про нѣго въ селѣ говорили.

VIII.

Иванъ, роблячи контрактъ зъ жидами на достарченѣ до певного часу значной многоты кипячки, перечисливъ надто богатство ямы. Немало причинили ся до того й самі жида, съ котрыми вѣнъ годивъ ся. Они говорили ёму, що яма богата, що кипячка буде разъ-у-разъ подыливати, такъ, що за день ледво встигне вы-

черпати то, що за нѣчь пѣдплыне. А тымчасомъ не минувъ и тыждень, а кипячки не стало въ ямѣ, а нова не хотѣла пѣдплывати. До контракту ще було треба не мало, а ту годѣ було добути бѣльше. Иванъ ждавъ день, ба й другій и третій, — кипячка не пѣдплывала. Треба було або копати глубше, або що, а нѣ, то бѣда, бо жиды день у-день налягають, чому не довожуе решты. Вѣдному Иванови прийшло ся круто, хотъ гинь. Грошей батько взявъ половину того, за що згода була. Зъ того поплативъ довги, — ну, и не лишило ся при души й тѣлько, щобы можъ було розпочати дальше копане. Се знавъ Иванъ добре, тому й не запускавъ ся зъ батькомъ нѣколи въ бесѣду про тотѣ дѣла, лишъ ждавъ нетерпѣливо, поки кипячка таки вконецъ пѣдплыне.

Але кипячки годѣ було дѣждати ся.

А тымчасомъ часъ выповнення контракту быстро наближавъ ся. Иванъ, майже до розпуки доведений вѣчнымъ заводомъ въ своихъ надѣяхъ рѣшивъ ся вконецъ таки поговорити зъ батькомъ про все. Одного вечера, коли на дворѣ вѣтеръ вывъ и сѣкъ у очи дрѣбнымъ, холоднымъ дожджомъ, Иванъ, увѣшовши зѣ стодолы, повѣсивъ шапку на кѣлокъ, розложивъ огонь у печи и наладивъ миску бульбы, щобы печи ѣ въ грани на вечеру для тата и для себе.

Василь, котрого ноги вѣдъ надмѣрного уживаня горячого напою, не статкували, а лице горѣло, сѣвъ на припѣчокъ и не кажучи й слова, надставивъ руки надъ поломѣнь.

— Тату, почавъ Иванъ несмѣло — отъ знаете, лихо зъ нами.

— Ой ци не ще! Певно, що лихо, — мати вмерла! лепетавъ Василь, пѣдносячи рукавъ идъ очомъ.

— Не того, татуню! Умерли мама, — ну, дай имъ Господи душеньцѣ легко! Що чоловікъ урадить противъ Божої волѣ? Але ту инша бѣда. Жиды кипячки допоминають ся, а ту въ ямѣ нема.

— Дай имъ! Дай имъ усю, що є! И яму и все, най си берутъ! То кровь мого Михайлика бѣдного.

— Ну, а щожъ намъ робити? Зъ чого будемъ дыхати?

— Що робити? Бога хвалити! сказавъ Василь твердо и замовкѣ. Дармо Иванъ старавъ ся договорити зъ нимъ до кѣнця, порадити ся зъ нимъ де-якъ розумно. Василь мовчавъ и мовчавъ, лишъ хвиля вѣдъ хвилѣ хлипавъ, мовъ дитина, хотъ слѣзъ не було видно на єго лиці.

На дворѣ почуло ся чалапканє, немовъ хто пробирає ся по глибокомъ глинистѣмъ болотѣ, — сѣнні дверѣ рыпнули, и въ хату увѣшовъ высоченный, худый, каправоокій жидъ Шмѣло. Єго довга бекеша, прѣгнила зъ долу въ болотю, выторочила ся сподомъ и висѣла довгимъ фурфантѣмъ та била го о худі, затапані лытки. Руде волосє ледви декуды выказувало ся изъ пѣдъ помятого капелюха, а червона якъ жаръ борода стримѣла долѣ єго щоками, остра, мовъ огненный клинъ.

— Дай бозье! сказавъ вѣнъ коротко, входячи у хату и притыкаючи свою суху, зароплену руку до капелюха.

— Дай Боже здоровлє! вѣдказавъ понуро Иванъ.

Василь стрепенувъ ся при входѣ жида и обернувши супроти нѣго помарнѣле лице и блукаючи очи, вдивлявъ ся въ Шмѣла зъ выразомъ якогось несвѣдомого, дитинячого ляку.

— Ни, сцьо? спытавъ жидъ, пѣдступаючи до Ивана.

— А щожъ бы? Лихо!

— Якъ лихо? Цьому лихо?

— А, не пѣдплыває кипячка, тай годѣ. Що враджу? Я гадавъ копати дальше, та отъ грошей нема.

— Ни, а сцьозь буде зъ нами? Вы знаете, контгактъ пѣзавтгу выходитъ.

— Га, знаю, але щожь я можу зробити? Отъ хиба такъ. Вы дали татови половину грошей, то-нѣбы за 500 киблѣвъ, такъ, ци нѣ?

— Ню, такъ, сказавъ жидъ и кивнувъ головою, при чѣмъ ёго довга шия вытягнула ся, мовъ шия кота, що простягае ся вздовжь, готовлячись спасти ненадѣйнымъ скокомъ на мышу.

— А я вамъ доставивъ уже 800 киблѣвъ, то-нѣбы до контракту ще лишъ двѣста хибуе. Знаете що, заплатѣть вы менѣ за тыхъ триста киблѣвъ, я съ тыми грѣшми розпѣчну дальшу роботу, и достатчу вамъ решту.

Жидъ лукаво усмѣхнувъ ся.

— Ге, ге, ге, якѣ вы, Ивануню, мудгѣ, дай вамъ бозье здоговле! сказавъ вѣнъ и покленавъ Ивана по плечи. Але воно такъ нѣ пѣде! У насъ нѣ таке шгаво. Пѣзавтгу васье триста киблѣ шгопало, бо вы нѣ додегзъали згоды. А я сцье зъ мѣста звезду панѣвъ и посъукаю собѣ на васъ гесъты. Знаете вы таке? Га?

— Жартуйте здоровѣ! сказавъ Иванъ, усмѣхаючи ся на силу, хотъ на правду жидова бесѣда вколола го глубоко въ сердце, и якѣйсь непевный холодъ пробѣгъ му по за спиною, мовъ вѣдъ дотыку гадюки.

— Я нѣ зягтую, бѣгме, сьо нѣ! По сьо менѣ зягтувати? Мое ггосѣ шгопадае, менѣ нѣ до зягтѣвъ! — говоривъ жидъ, а бѣдный парубокъ вдивлювавъ ся пѣдчасъ тыхъ слѣвъ въ ёго сухе, костисте и выжовкле лице, неначе не мѣгъ поняти той бесѣды, або надѣявъ ся, що ось-ось лагѣднѣйше чуте заблысне на тѣмъ поблеклѣмъ, немилостиво-усмѣхненѣмъ видѣ.

Але видъ Шмѣла не змѣнявъ ся. Иванъ вѣдвер-

нувъ ся вѣдъ нѣго и поглянувъ на вѣтця, що за часъ ихъ розговору оперъ ся бувъ чоломъ о коминъ, зложивъ руки на подогнутыхъ колѣнахъ и задрѣмавъ.

— Тату! проговоривъ Иванъ торкаючи го зъ легка рукою о плече, — тату! Ци не видите? Ось Шмѣло пришовъ, допоминае ся кипячки. Що робити? Порадьте мене?

— Всѣ му вѣддай, всѣ, най си бере! пробурмотѣвъ на пѣвъ сонный Василь. То проклята работа! Два сыны ми згибли при нѣй, стара вмерла! Проклята работа! Щастя не принесе...

Лице Шмѣла заяснѣло блѣдою искрою радости.

— О, видите, Ивануню, сѣо васѣ татуньо нѣ такѣ дузье уцегтѣ, якъ вы! Знаете сѣо? На сѣо вамъ клопѣтъ на голову? Пгодайте менѣ закѣпъ! Вѣнъ вамъ и такъ тепегъ нѣ несе позытку, а станете копати, ггосѣ пѣдутъ, а хто знае, ци сѣо буде! А такъ лѣпсѣ. Я вамъ сѣе доплацѣу сто гимськихъ! Ну, сѣо вамъ тгеба?

— Нѣ, жиде, того не буде! проговоривъ твердо Иванъ. Роби, що хочешъ, а продати частки не продамъ.

— Ни, то я си самъ куплю, безъ васѣ. Гадаете, сѣо, якъ панѣвъ звезду, то васѣа пгавда буде? Увидите, сѣо й кипячку стгатите и закѣпъ мѣй буде. А такъ, волите взяти сто гимськихъ и позбути ся клопоту. Ни?

Иванъ не знавъ, що робити. Вѣнъ знавъ добре, що Шмѣло не дуже то й богато перехвалюеся, говорячи про панѣвъ и про ихъ правду, и вѣнъ вѣдъ давна, вѣдъ малечку, звычайемъ усѣхъ селянъ, чувъ великѣй страхъ передъ тыми страшными людьми, що мають право (и Богъ знае, вѣдки они набрали того права!) каждого разу прийти, вѣдсудити або присудити, що имъ кому злюбить ся, противъ котрыхъ крѣмъ того бѣдный се-

лянинъ нѣякъ нѣчо не вдѣе, хотъ бы й яку кривду потерпѣвъ. Алежъ зъ другои стороны бачивъ Иванъ, що й жидъ кривдить го немилостиво, що частка зъ закономъ варта въ десятеро тѣлько. Що було робити? Иванъ принявъ ся зновъ роздрухувати вѣтця, и ледво-ледво удалось му розъяснити Василеви, въ чѣмъ дѣло. И жидъ не остававъ зъ боку и часъ вѣдъ часу докидувавъ свое словечко, представляючи Василѣви то разъ у страшныхъ краскахъ паньскѣ суды, то зновъ свои користнѣ условия. Довго въ нѣчь тягла ся згода. Иванъ твердо стоявъ при тѣмъ, щобы не продавати частки, але Василь разъ у разъ псувавъ дѣло и вкѣнци хитрый жидъ таки поставивъ на своѣмъ.

— Ни, Василю! кѣнчивъ Шмѣло бесѣду, вы добрый чоловѣкъ, а васѣ сынъ, то такъ твѣгде, сѣо нѣ пгиступай до нѣго! Але сѣо менѣ до нѣго? Вы пгецѣ сѣе лазда, вамъ вѣльно погядокъ гобити. Вы завтга пгидѣтъ до писагя, тай тамъ написьемо всю згду. А я загазъ выплацѣу, сѣо тамъ пгиде. Цѣи такъ?

— Та такъ, такъ! сказавъ лѣниво и неохѣтно Василь.

— Ни, то бувайте здоговѣ! Добганѣць!

— Здоровѣ ночуйте! сказавъ Василь, и жидъ выйшовъ, рипнувши дверми тай щезъ у пѣтьмѣ. Лишь глухе чалапкане по болотѣ свѣдчило о ѣго вѣдходѣ.

Огонь ледво-ледво меркотѣвъ ище межи челюстьми, кидаячи кровавый блескъ на припѣчокъ. Иванъ стоявъ нѣмо, оперши ся лѣктями о коминъ, а Василь принявъ ся до теребленя печенои бульбы, не проговоривши й слова до сына. Тяжка задума насѣла, вѣдавъ, на Иванову душу, та не лекше, бачилось, було й Василеви. Але поки що, оба мовчали, а въ хатѣ було такъ тихо, такъ сумно, такъ мертво, немовъ саме те-

перь була хвиля, коли змерлі душі обходили невидимо довкола хаты, а при повѣвѣ ихъ воздушныхъ крылъ мовкло всё, тихо, глухло, завмирало....

IX.

Довго сидѣли батько съ сыномъ, не говорячи й слова. Вконецъ Иванъ першій перервавъ мовчанку.

— Тату, сказавъ вѣнъ, вы дуже зле зробили, щось-те ся такъ легко дали жидови на пѣдмову.

Василь мовчавъ, понуривши голову и дивлячи ся недвижно у поломѣнь.

— Не тре було продавати частки, — хто знае, може бы...

— Ци не стулишь ты си лавру? крикнувъ наразъ Василь. Ци ще й ты мя будешь доѣдати? Мало ми свои нужды?...

Се було першій разъ пѣсля подвѣйныхъ похоронѣвъ, що якесь живѣйше чутѣ заворушило ся въ ёго души. Але на сей разъ оно трѣвало лишъ хвилину, и Василь якъ стѣй зновъ оперъ чоло о крысу комена и нѣмо вдивлювавъ ся въ михкотячу грань. Та не такъ було зъ Иваномъ. Ёму на правду досадно було на батька, що такъ легкодушно пускае вѣдъ себе свое добро, и вѣнъ помовчавши хвилю, почавъ зновъ спокѣйнымъ, рѣвнымъ голосомъ:

— Не гнѣвайте ся на мене тату. Я правду кажу. Що тото ховати. Всякій вамъ то само скаже. Частка зъ закопомъ варта найменше 800 злр., а вы уступили ѣѣ за 120 злр.

— О, якій ми ту таксаторъ! А чому ты зъ того закопу не начерпавъ тѣлько кипячки, щобы не потрѣбно було нѣчо продавати?

— Або то моя вина? Що я въ тому виненъ? вѣдказавъ Иванъ.

— Мовчь, дурню! крикнувъ розлюченый Василь. Доки я ще жию, не смѣешь ми пѣдъ нѣсь тыкати: то такъ роби, а се такъ. По моѣй головѣ, про мене, дави ся всѣмъ, а теперъ ще стулюй слухи!

— Я то знаю, вѣдказавъ Иванъ твердо, але, якъ такъ будете й далѣ розпорядковувати, то чортъ якій, що ся що лишить по вашѣй головѣ!

— Не будешь ты тихо щенюку поганый! Не десьть ми свеи грызоты, ще ты ми будешь доганяти?...

Василь грѣзно оглянувъ ся кругомъ себе, немов шукаючи чогось, чимъ бы приручно було вылити своѣй гнѣвъ на Иванову спину. Але нѣчого не було пѣдъ руками. А Иванъ стоявъ при коменѣ незляканный, спокоѣнный, зъ жалѣбнымъ видомъ, и буцѣмъ не бачивъ погрозы вѣтця.

— Я змовчу, тату, я знаю свое право. Але уважайте, що все на вашѣмъ сумлѣню лежитъ, що зъ каждого кусника вѣтцѣвской земельки, котру вѣддасте въ поганѣ жидѣвскѣ руки, приѣде ся вамъ передъ Богомъ тяжкѣй рахунокъ складати!

Сказавши того, Иванъ выйшовъ изъ хаты и пѣшовъ ночувати до стайнѣ.

Василь оставъ ся самъ и довгѣй часъ, якъ упередъ, недвижно вдивлявъ ся въ грань. Лишь кровь живѣйше товкла ся по жилахъ а очи грали гнѣвомъ, що згасавъ такъ само звѣльна, якъ грань mezi челюстями.

Дивна була Василѣва натура. Доки обставины жита неначе обминали ѣго и оставляли го въ самотѣ, доти туманѣвъ вѣнъ самъ одинъ, грызъ ся и забувавъ про свѣтъ та людей. А коли гадка про давне щасте и теперѣшне сирѣтство и про страшну погибѣль двоухъ

любыхъ сынѣвъ занадто глубоко жалила го въ сердце, вѣнъ заливавъ того невмолимого хробака - грызуна единымъ лѣкомъ нашихъ бѣдныхъ хлѣборобѣвъ — горѣвкою. Але теперъ жите зачало зновъ и ёго чѣпати, и саме нынѣ вразило го въ болячу сторону сердца, ткнуло памяти по Михайлѣ, нагадало ёго загибѣль. Годячи ся зъ жидомъ бѣдный Василь тяжко терпѣвъ самъ въ собѣ и часто самъ не знавъ, що говоривъ. А ту, по вѣдходѣ жида, тверда, спокѣйна а жалѣбна и якъ самъ то почувавъ, доразу правдива бесѣда Ивана вразила го ще глубше и розжарила поломѣнь гнѣву. Вѣнъ самъ не знавъ, на кого бувъ дужше злый, ци на жида, ци на себе, ци на Ивана. И чого они въ загалѣ хотять вѣдъ нѣго? Чого не лишать го въ супокою? Ци вѣнъ имъ натручуесь, ци жадае чого вѣдъ нихъ?...

Такі гадки шибали ся по Василѣвѣй головѣ и жужжали, немовъ унадливѣ мухи, доки сонъ го не змѣгъ и цѣвковита нѣтъма густымъ стовбуромъ не залягла хаты.

А въ головѣ Ивана ци не снували ся нѣякі гадки?

Василь певно сидячи на припѣчку и вдивлюючи ся въ меркотячу грань и не подумавъ, що може й ёго сынови прикро приходилось сеи ночи, що може Бабуся-Грыжа й ёму засѣла въ головахъ. А прецѣнь такъ оно було. Неспокѣино перевертавъ ся Иванъ на соломѣ въ стодолѣ. Вѣнъ дрожавъ цѣлымъ тѣломъ вѣдъ студени, и не мѣгъ огрѣти ся. А гадки ёго шибали ся по цѣломъ „татовѣмъ“ газдѣвствѣ, по обѣистю, по полю. И всюды бачивъ вѣнъ закрадаючий ся неладъ, занедбане и опустъ. Обѣрнику на нивы й не зачинано возити, а ту вже зима настае. Одна нивка всѣго спокладжена пѣдъ яру пшеницю и лишъ усѣго на всѣго одинъ

шкретокъ¹⁾ засѣяный озимымъ житомъ. Ну, щожь ту на-рѣкъ починати? А въ стодолѣ порожно, у коморѣ порожно, торѣчного року не дородило. А ще до того тато частку продае! а ще до того зъ закопомъ! Кто знае, може якъ бы було ще зъ-на сяжень прорыти, була бы ся зновъ кипячка пустила? Кто знае, якого скарбу збувъ ся отецъ за 120 злр?... Ехъ, голово стара, нерозумна!... пробурмотѣвъ Иванъ крѣзь зубы.

Довго ще перевертавъ ся, не знаючи, що почати, щобы бодай решту поля зберечи. Далѣ рѣшивъ ся пѣти завтра при святѣй недѣли до пан-отця розповѣсти, якъ що є, и просити порады. На тѣмъ и заснувъ.

Х.

Була свята недѣля. Невеличка, стара борыславска церковця стояла сумна на пагѣрку за селомъ. Не отѣнювали єѣ вѣковѣ, розлогѣ лишы, якъ звычайно буває по другихъ селахъ. Кладовище съ позападуваными могилками стояло голе и виднѣло ся далеко на село, мовъ бездушне, вяле лице смерти, грозячої всѣму, що загляне. Напѣвъ розвалена трупарня опирала ся угломъ о стару, головату вербу, котрой гилье стримѣло надъ нею замѣсто стрѣхи. Зъ другого боку стирчала острокѣнчаста звѣнница, що вся трясла ся, коли на нѣѣ зазвонено. Тай звонижъ то бамбиляли якось такъ сумно та недоладно, мовъ справдѣ тѣлько у нихъ и дѣла, що голосити по покѣйникахъ. Саме теперъ они прозвонили на хвалу божу, а зъ села идутъ переулками та пѣвперечками жѣнки й чоловѣки до церкви. Ёломость ище

---

¹⁾ Шкретками называютъ пѣдгѣряне кусники поля вѣдѣрванѣ вѣдъ бѣльшой цѣлости, отъ, якъ-де межѣ деберками, межѣ прилѣсками або на горбочку межѣ вохкими сѣножатями.

не надійшли, тожь и церкву не вѣдмыкано. Громадяне скупчили ся на кладовищи, гуторять, регочуть ся та здыхають важко, якъ кому до чого.

Ажь ось горѣ горбкомъ надійшли пан-отець съ паламаромъ, тай ще зъ якимось третимъ чоловѣкомъ.

— Овъ, а то що, що Пѣвторакѣвъ Иванъ до ксьондза ходивъ? сказавъ хтось у гуртѣ.

— Певно старый потовкѣ го зъ пьяна, — сказавъ другій.

— А ци чулисте, кумунцю, що небѣжка Пѣвторачка ходить що noci до чоловѣка? О, говорѣть, тадже Микитишинъ Петро на свои очи видѣвъ позаякось, якъ ишла. Тай онъ Калиниччина Гапа розповѣдала, що, каже, иду я у берѣгъ глину копати, отъ такъ мя мама вечеромъ выправили, дивлю ся...

Гѣдна-поважна ладыня не докѣнчила своего оповѣданя, бо въ тѣй хвили надбѣгъ паламарь, выпереджуючи пан-отця, протовпивъ ся до дверей и вѣдмыкаючи ихъ крикнувъ:

— Тихо бабы! Ту не коршма, а дѣмъ божій!

Надѣшли еломость и парафіяне поставали передъ дверми въ два ряды, зъ котрыхъ каждый взявъ одну руку поважного настыря, и всѣ цѣлювали еѣ за чергою, „якъ богъ приказавъ.“

Почала ся хвала божа. Иванъ стоявъ у кутику и бивъ поклоны, голосно ковтаючи чоломъ о землю, немовъ хотѣвъ тымъ заглушити якусь сердечну грыжу. Не подовзѣ надѣшовъ и Василь и ставъ позаду крилоса. Его очи позападали глубоко и глядѣли сонно и мутно зъ поза пѣдпухлыхъ повѣкѣ. Глубокі морщины на чолѣ свѣдчили ясно, що нещасте надломило того колдись сильного и смѣлого чоловѣка. Згорблений, мовчазливый вѣнъ выдававъ ся о много старшимъ, якъ бувъ по правдѣ.

Перехрестивши ся разôвъ зо пять и вдаривши три земнѣй поклоны Василь почавъ розкланювати ся на всѣ стороны. Здивувало го то троха, що дякъ и паламарь немовь не замѣчали го, а послѣднѣй часъ вôдъ часу позиравъ на нѣго якось чудно изъ за боковыхъ вôвтарныхъ дверець, помахуючи въ руцѣ лѣсковымъ гасильникомъ. Ажъ ось и евангеліе. Паламарь выносить оберемокъ свѣчокъ, котрѣ брацтво церковне пôдчасъ читаня держить засвѣченѣй въ рукахъ. Якъ котрѣй изъ братôвъ не одержавъ у церквѣ свѣчки, то була се для нѣго велика ганьба и каждый мѣркувавъ, що мусѣвъ у чôмось немалôмъ провинити ся, коли еломость не казали му свѣчки дати. Василя щось якъ бы тязло, ану, ци дадутъ менѣ свѣчку? Дивить ся, паламарь зачинае зъ другого боку, роздае одному по другôмъ, кому просто тычучи въ руки, кому другимъ передаючи, кому черезъ головы и плечѣ пересягаючи. Вже скôнчивъ одну половину, другу почавъ, уже ось-ось коло нѣго, давъ Сенѣви Гавранюкови, Микитѣ Благому, Олексѣ Вôтишиному, теперъ на нѣго черга, ажъ нѣ, паламарь повернувъ ся, и вткнувъ свѣчку въ руку дякови, що саме выводивъ носовымъ, пискливымъ голосомъ „Слава тебѣ Господи, слава тебѣ.“

Кровь напруго закипѣла въ Василѣвôй груди. „Що я таке, погадавъ вôнъ собѣ, чимъ я провинивъ ся, кого забивъ або запаливъ, щобы мене передъ цѣлою громадою высталяти на поблѣку?“ Вчорашне роздразнене ожило зъ бôльшою силою, почало снувати му попередъ очима богъ знае якѣ дивовижнѣй догады. „Е, кривда имъ, що не можуть мя зъ усѣго обôбрати, якъ липу зъ лыка обдерети! О, гадають, най хоть напоблѣчимо го!“ И бачило ся Василѣви, що всѣ, хто е въ церквѣ, ззирають ся на нѣго и кивають головами та шепчуть: „Е, мусѣвъ Пôвторакъ щось немалого зробити, коли го па-

ламарь съ свѣчковъ обминувъ.“ За тыми гадками Василь и не чувъ євангелія. Дперва тогды зъиснувъ ся, якъ го почали штуркати и перти въ задъ деякі громадяне, що пѣсля звычайу на казане выходили зъ церкви побалакати съ сусѣдомъ пѣдъ звѣницею. Василь пропамятавъ ся, пѣдвѣвъ очи идъ вѣвтареву и стрѣтивъ поглядъ пан-отця, що, бачило му ся, цильно слѣдивъ за нимъ. Вѣнъ перехрестивъ ся поквапно и почавъ слухати проповѣди.

Пан-отець, якъ кожду проповѣдь, такъ и нынѣшну зачали ось якими словами: „Да воскреснетъ богъ, и разыдутъся вси врази єго! Слова суть записані у святого євангелисты гмъ гмъ гмъ.“ На тѣмъ мѣсци пан-отець звычайно закашлювали ся, и сейчасъ пѣсля такого вступу дивнымъ и безпримѣрнымъ наслѣдствомъ гадокъ зачали про пиянство и легкодушнѣсть родичѣвъ, що неважають на своихъ дѣтей, на ихъ дочесне и вѣчне жите, а вѣддають ся гидкому налогови лишъ для того, щобы свому череву угодити. Пан-отець довго говорили: голосъ ихъ неразъ пѣдносивъ ся и гудѣвъ мовъ бы хто на церковный дахъ наразъ высынавъ великій мѣхъ камѣня, що торохтить долѣвъ котячи ся. Особливо при словахъ: „Горе вамъ пьяницѣ-недбалицѣ! Пѣдъ вашими ногами пекло горить, бо въ своѣмъ поганѣмъ и гидкѣмъ наложѣ вы не тямите навѣть про християнскі обовязки! Не досыть, що ваше господарство йде нѣворотомъ, дѣти ходять самопасъ безъ боязни божой, вы навѣть, вы сами, зальявши ся до непамяти трункомъ лягаєте не перехрестивши ся, встаете и насампередъ, замѣсть зробити хрестъ святыи на собѣ, посягаєте по келѣшокъ! Скажѣть же менѣ, ци годенъ такій чоловѣкъ (пан-отець розгорячені показали пальцемъ Василя, а всѣхъ очи звернули ся на нѣго, немовъ першій разъ въ житю имъ довело ся єго бачити), ци

годень, кажу такій чоловікъ називати ся чоловікомъ? Нѣ! Вѣнъ худобина, гѣршій якъ худобина, бо й тота прецѣнь, встане рано, то упередъ здыхне до бога, а вѣдтакъ ажень бере ся до їды!“

Пѣдчасъ цѣлои проповѣды бѣдний Василь стоявъ якъ на терню. Якій гадки снували ся по ѣго, нещастями и встыдомъ приголомшенѣй головѣ, то лишъ богъ одинъ знае. Але то бачили всѣ выразно, що бѣдолаха ажъ мѣнивъ ся на лиці и самъ не знавъ, що съ собовъ почати, коли очи усѣи громады немилосердно звернули ся на нѣго. Надѣйшовъ великій вхѣдъ. У Василя була своя трѣйця, котру звичайно нѣсъ при великомъ вхѣдѣ. Нынѣ его трѣйцю нѣсъ Трофимъ Паруха, старый, сивый дѣдусь, а Василь ажъ блѣдый стоявъ на своѣмъ мѣсци. Осъ и служба скѣнчила ся. Василь ажъ лекше вѣдѣтхнувъ, узявъ шапку и хотѣвъ виходити, коли втѣмъ паламаръ узявъ го за плече и прошептавъ:

— Куме Василю, ходѣтьно, чогось васъ еломость кличуть.

Що робити? Скуливъ ся Василище и йде за паламарѣмъ за закристию ждучи ще бѣльше ганьбы на себе. Въ ѣго души дивнымъ способомъ застряла приповѣдка: „Пѣду я мамо до церкви, але чорта зѣшь, що ти ся буду богу молити!“ Василь не знае, вѣдки она теперъ впала му на гадку, и безъ вѣдома повтарае ѣ собѣ въ дусѣ разъ и другій и третій, самъ не знае, по що й по яке?...

Пан-отець сидѣли на крѣслѣ у ризници и пили каву, котру имъ приношено до церкви по хвалѣ божѣй. Василь уклонивъ ся до колѣнъ и ставъ при дверохъ ждучи, ажъ поки пан-отець не скѣнчатъ снѣдати.

— Що ты, Василю, почали пан-отець остро, щось лихо ся справуешъ!

Василь мовчить.

— Бувъ ты въ мене нынѣ твоѣ сынъ, жалувавъ ся, що поле продаешъ, нѣчого не доглянешъ, лишъ усе горѣвковъ заливаєшь ся!

Василь анѣ слова.

— Идижь, иди, а вважай, щобымъ тото послѣдний разъ о тобѣ чувъ. Фе, встыдавъ бысь ся! Такій поважный лазда, що бы повиненъ усѣму селу прикладъ давати, а вонъ отъ що робить! Встыдъ, ганьба!

Пан-отець кивнули руковъ, а Василь выйшовъ не сказавши и слова.

— Скотина якась, гадина, не дитина! думавъ собѣ бѣдолаха йдучи долѣ селомъ до дому! А вонъ до попа зъ языкомъ, тай ну на свого рѣдного тата! Пожди-но, щенюку якійсь, я тебе навчу!

Незнати, ци щобы забути про свѣй нынѣшний соромъ, ци щобы набрати бѣльше силы на вырѣдного сына, ци зъ якои другои причины (хто знае, може поганѣ и гидкѣ наклѣнности уже вродженѣ людемъ такого низького стану, що ще до того встаючи й лягаючи пьянѣ и хреста святого на собѣ не положить) досыть, що Василь по дорозѣ вступивъ до Шмѣловой коршмы, де вже на лавѣ сидѣло кѣлькохъ людей и круживъ за чергою келѣшокъ.

XI.

— А, паничу, почавъ вечеромъ Василь, добре подпитый до сына, то ты менѣ нынѣ такой ганьбы наробивъ передъ цѣлою громадою?

— Якои ганьбы? запытавъ Иванъ зъ нехочу. Ему прикро було нагадувати все, що стало ся въ послѣднѣ два дни.

— А, якои ганьбы? Щенюкъ поганый! Допытуе.

ся мене, нѣбы не знае! Ты бѣгавъ до попа зъ языкомъ, брехати на мене?

— Не знати, що я такого набрехавъ! вѣдворкнувъ пѣвголосомъ Иванъ.

— Ахъ, ты погана скотино, негѣднику якійсь, та на свого тата, що ты згодувавъ и виховавъ? То ты ми ся теперъ на старости лѣтъ такъ вѣдплачуешь, що менѣ черезъ тебе теперъ нѣякъ межи людьми показати ся, ... що всѣ теперъ на мене пальцами показують. Адѣтъ, говорятъ, пѣякъ, розфѣйникъ, марнотратникъ! То ты менѣ вже теперъ таке строишь?

Василь говорячи тотѣ слова, впадавъ щоразъ въ бѣольшу лютѣсть. Ёго невеличкѣ очи загарали ся щоразъ живѣйшимъ, непевнѣйшимъ блескомъ, на лица выступавъ горячковый румянецъ, жилы на чолѣ набѣгали кровью, а зубы стискали ся вѣдъ лютости. Мовчанка Ивана, що за той часъ не то спокѣйно, не то несмѣло сидѣвъ у закутци, ще збѣольшала ёго гнѣвъ.

— А, отъ томъ собѣ виховавъ гадину сорокату за пазуховъ, о! То сыночокъ, що бы радъ, щобы всѣ вѣтця вѣдцурали ся, щобы всѣ на нѣго плювали, пальцѣма показували, якъ на чудовище! То ми сыночокъ, о!

— Тату, вѣдозвавъ ся твердо, але троха тремтячимъ голосомъ Иванъ, тату, ляжте нынѣ, прѣспѣть ся, завтра побесѣдуемо по тверезому. Правда-правдою, я виненъ у томъ, але вы ще бѣльше.

— Що, ты вырѣдку гадючѣй, ты менѣ, своему вѣтцю, смѣешь розказувати, мене виноватити?

Роздразнене Василя, що такъ нагло выбухло и змѣцнѣло въ послѣднѣ двѣ добѣ, шукало безъ упину предмету и способности, щобы выльяти ся съ цѣлою силою. И ось способность нагодила ся, предметомъ бувъ Иванъ бѣдолаха. Василь въ опалѣ прискочивъ до

нёго и съ цѣлого розмаху ударивъ го кулакомъ по за уха.

— Тату, скрикнувъ Иванъ схапуючись, а вы що робите?

— Мовчъ, выроде поганый? Знай, якъ вѣтця шанувати!

Ударъ повторивъ ся, кровь пустила ся Иванови зъ рота.

— Тату, дайте спокѡй! крикнувъ вѡнъ, выходячи вконецъ изъ своего рѡвнодушного спокою. Дайте спокѡй, бо зле буде зъ нами!

— Що? Ще менѣ грозити? На, ось тобѣ наука!

Новый ударъ. Лице Ивана посинѣло. Ему такожь не стало терпцю и пястукѡмъ штовхнувъ вѣтця у груди такъ сильно, що той зваливъ ся зъ нѡгъ и грепнувъ на середъ хаты.

— Га, поганине! ревѣвъ пьяный, розжертый Василь двигаючи ся зъ землѣ и хватаючи за сокиру. Ты вже й на мене руку пѡдносишь? Радъ бысь мя скоро въ грѡбъ захати та самъ усѣмъ подавити ся! . . . . О, не дѡждешь, страччуку проклятый, не дѡждешь, мерзеннику, нѣ! Ади!

Василь силувавъ ся выдобути сокиру зъ за лавы

— Тату! проговоривъ за той часъ Иванъ тремтячимъ, но твердымъ голосомъ, най вамъ богъ тото не тямить, що вы о мнѣ говорите, та що зо мновъ робите! Але щобысьте не гадали, що я наосѣвъ ся такъ дуже на вашъ маетокъ та жду вашои смерти, то бувайте здоровѣ! Я вѡдрѣкаю ся всего. Жийте собѣ при божѡй помочи, доки вамъ судило ся, робѣть си съ своимъ маеткѡмъ, що хочете, записуйте го по своѣй смерти кому вамъ ся вподобае, але мене вже не побачите въ своѣй хатѣ! Волю зъ голоду згинути, волю свои руки по

кичеренки проробити, анѣжъ маю слухати, що мѡй рѡд-
ный тато таке гадае про свою дитину! Бувайте здоровѣ!

Дверѣ рипнули, а стая Ивана лишъ мигнула по
пѡдъ вѡкна и щезла въ тѣснѡмъ закаулку. Василь сто-
явъ за той часъ на середъ хаты съ сокирою въ руцѣ,
и не знавъ довгу хвилю, що такого стало ся. Ёго лю-
тѡсть, съ початку скажена и слѣпа, поволи прѡйшла,
вѡнъ почавъ спокѡйнѣйше розглядати все дѣло. Игѣ,
а я що зробивъ! Рѡдну дитину вѡдъ хаты вѡдогнавъ!
Тай за що? За тото, що ми пѡпъ не казавъ у церквѣ
свѣчку дати? Тфу на тебе, помано! И що то таке
велике? Гей, гей, якъ богъ хоче чоловѣка покарати,
то на самъ передъ му розумъ вѡдбере! Менѣ бы то
нынѣ було розумцю бѡльше здало ся, менѣ! Василь
довго роздумувавъ въ той спосѡбъ и пѡдъ нѡчь дѡй-
шовъ навѣтъ до того, що почавъ плакати, сидячи въ
сумерцѣ, та сперши голову на крисы глиняного комена,
пѡдъ котрымъ не горѣвъ нынѣ огонь, бо не було го
кому розложити, не було Ивана.

Василь думавъ зъ разу, що Иванъ, высказавши
тоту погрозу въ першѡй опалости, верне запевно сей-
часъ на другій день. Нѡчь минула для нѣго дуже не-
спокѡйно: поганѣ сны морочили го ажъ до рана. То
разъ бачивъ усѣхъ своихъ сынѡвъ, тонучихъ у глу-
боченнѡй ямѣ въ смердячѡй кипяцѣ и дармо кличучихъ
до нѣго о помѡчь. Другій разъ ёму привиджувавъ ся
Иванъ, якъ напивае ся въ коршмѣ съ чорными, брудными,
замашеными людьми, на котрыхъ ажъ гидко ся дивити.
Бачить Василь, що и Иванъ поволи стае такій якъ
они, кричить, спѣвае и ганьбитъ усѣхъ, якъ они, шѣ
и валяе ся по болотѣ, а далѣ наливае порцію горѣвки,
досыпае якогось порошку и пѡдноситъ ёму: „Пий, каже,
старый, на здоровле!“ Але Василь нѣбы знае, що се
горѣвка затроена, що Иванъ хоче го чимъ борше у-

пхати въ могилу, щобы вдавити ся его добромъ. „Прочь пошовъ, негоднику!“ кричить вонъ крозь сонъ и кидае келѣшкомъ до землѣ. „Чорта зѣшь, що дѣстанешъ зъ мого маєтку хоть рубецъ! Нѣ, ты й шнура не вартъ, щобы ты на нѣмъ повѣсити!“...

Такі сны плентали ся Василѣви всю нѣчь. Вкѣнци розвиднѣло ся. Наставъ одинъ изъ тыхъ сѣрыхъ, сумрачныхъ зимовыхъ днѣвъ, у котрѣ на дворѣ снѣгъ лѣпится, ажъ дерева трѣщать пѣдъ ѣго вагою, а въ селянскѣй хатѣ и холодно и понуро, темряво, и сумно-сумно, мовъ у домовинѣ, а ще самому. Василь загорнувъ ся въ кожухъ, обувъ чоботы и пошовъ подавати худобѣ зъ рана. Вѣдтакъ увѣшовъ до хаты воркотячи зъ досады и принявъ ся розкладати пѣдъ челюстями огонь, щобы бодай що-то обѣгрѣти хату та порозморозувати вѣкна.

— И де той хлочище поплѣвъ ся? говоривъ Василь самъ до себе. Тадже чень му ся дурь головы не ймила, не шубовснувъ собовъ де въ яку западню. Игій, щезай, маро съ таковъ роботовъ!

А то вже звѣсна рѣчь, що коли мущина, тай ще до того недосвѣдженный и маркѣтный, якій тодѣ бувъ Василь, озьме ся до топлива, то нѣякимъ способомъ не може дѣйти до ладу. Нѣчо не йде му пѣдъ руки, куды ся поверне, все му заваджає. Сырѣ дрова не хотять горѣти, лишъ сычать и курять ся. Ту воды треба, а коромисла годѣ найти, тамъ зновъ сесе, а тамъ того, и дѣйде до того, що чоловѣкови свѣтъ закрутить ся, и якъ котрый нетерпячій, то верже все, ще плюне и ногою затре. Отъ таке саме зробивъ и Василь. Злый на весь свѣтъ и на себе вонъ сѣвъ на лавѣ, позмѣтувавши полѣна пѣдъ припѣчокъ. Хата була повна дыму, холодъ прѣймавъ го крозь лейбикъ. Вкѣнци сарака не выдержавъ: сплюнувъ, загорнувъ кожухъ и пошовъ

до коршмы, воркотячи при вѣдходѣ: „Най ты ту грѣмъ трѣсне съ таковъ роботовъ!“

Довгій, рудобородый Шмѣло ще вчора докѣнчивъ торгъ зъ Василѣмъ и давъ му на руки половину умовленои сумы. Нынѣ Василь не заставъ Шмѣла, якъ звычайно, за шинквасомъ, але йдучи выгономъ заздрѣвъ го, якъ мимо снѣжницѣ сновидавъ ся у лисѣмъ футрѣ коло ёго закону, и махаючи рукою дававъ наказы нанятымъ уже робѣтникамъ. Нѣчье слово не годно розказати, якъ прикро стало Василѣви на серци, коли побачивъ того ненависного жидюгу на своѣмъ вѣтцѣвскѣмъ поли, а ще й погадавъ собѣ, що за для того поля вѣнъ учора такъ покривдивъ своего сына. Затрепетало старе, зболѣле сердце, мимоволѣ наворачули ся на гадку Ивановѣ слова: „Тату, най вамъ богъ того не тямить, що вы робите!“

XII.

Сумне жите пѣшло теперь у Василя. Иванъ не вертавъ и нѣкому було зайти старого, зробити якій-такій ладъ дома, потѣшити, порадити, поготорити. А зимовѣ деньки сумрачнѣ, зимовѣ вечерѣ и досвѣтки довженнѣ, якъ море. Коршма една тягла го дѣ собѣ, бо ту бодай де зъ якимъ рѣпникомъ поготоривъ, а нѣ, то въ горѣвцѣ бодай на часинку топивъ свою тяжку, невсипучу грыжу. Мучила го дуже гадка про Ивана. Що зъ нимъ стало ся? Ци втопивъ ся, ци си якъ иначе смерть загодѣявъ, що не вертае? Але Василь вѣривъ и бувъ майже певный, що Иванъ надто твердый, надто розумный, щобы сейчасъ смерть собѣ робити. Значить, ставъ десь на службу. „Ну, погадавъ собѣ Василь, домѣркувавши ся до того, най си троха погуляе на прѣчкахъ. Припре го бѣда добре, верне якъ

непешный.“ И успокоенный тымъ, Василь навѣтъ не допытувавъ за сыномъ. Горѣвка щоразъ бѣльше морочила его память, щоразъ рѣдше вѣнъ мѣгъ надъ дечимъ розумно подумати, а звычайно сидѣвъ у коршмѣ, а хитавъ ся по селу, мовъ сновида, бродячи та падучи по глубокѣмъ снѣгу.

Шмѣло вмѣвъ го крѣмъ того все притягати до себе, вѣдколи сына не було дома. Хитрый жидюга видячи, що у Василя лаздѣвство велике, хотъ занедбане, припадавъ коло нѣго, радивъ, потѣшавъ, жививъ, и поволи, поволи выссавъ изъ нѣго все, що дало ся высати. Василь скоро проминувъ тотѣ грошѣ, котрѣ му Шмѣло давъ за продану частку, попродавъ худобу и збѣжѣе, самъ навѣтъ не знаючи, що таке робить. Шмѣло торгувавъ ся зъ нимъ при людяхъ, писавъ и пѣдписувавъ контракты, бо все боявъ ся, що ось-ось Иванъ верне и не то, що не дастъ вѣтцю дальше тратити, а й продане задумае вѣдѣбрати. Шмѣло впрѣчѣмъ знавъ, що Иванъ не за далекѣ горы вѣдѣбѣгъ, але перележавши у одного лазды въ Попеляхъ тяжку слабѣсть, нанявъ ся таки у нѣго на службу, дѣткнутый до живого тымъ, що бѣтько анѣ разъ не наѣдавъ ся до нѣго у недузѣ, анѣ слѣвця му не переказавъ, щобы вертавъ, або що...

— Вѣдрекли ся мене, ну, то якъ си хочуть! Най си тамъ лаздуютъ, якъ хотять, а я й ту пожию, побачу, Минула зима. Василѣва хата стояла пустокою, бо самъ Василь бѣльше пробувавъ у Шмѣла, тамѣй днюючи и ночуючи. За то у Шмѣла було шумно и весело, ци то въ недѣлѣ, ци й у буднѣ дни. Немало вже було борыславскихъ лаздѣвъ, що зѣйшли на таке, якъ и Василь. ба й такѣ лучали ся, особливо, хто бувъ бездѣтный, у котрыхъ не було вже поля крѣмъ якого-тамъ городця та того, на чѣмъ хата стояла. Помимо шуму и

говору сумъ якійсь налягъ на весь Борыславъ той весны. По поляхъ рѣдко-рѣдко де видѣли ся плуги та бороны, за то мовъ мурашкѣ чорнѣ, снувала ся жидова, стирчали корбы, купы форосту на кошѣ, млынки, рискалѣ та оскарбы. И по межи хатами гаморъ не вгававъ. Ту трачѣ рѣжуть тертицѣ на высокѣй кобыльниці, тамъ теслѣ цюпають, мовъ жовны, обтѣсуючи та рѣжучи дерево, се будують новыи малазинѣ широchezный, низкѣй будынокъ на складѣ кипячки. Тамъ зновъ боднарѣ пѣдъ голымъ небомъ стружуть скалье на бочки. Всюды рухъ, гаморъ, крики, гаркѣтъ пилы, стукъ топорѣвъ, але се не тотъ жива, свѣжа рухливѣсть сельского, весняного житя, се зловѣщѣй голосы, передвѣстники нового житя, тяжкого, брудного, нерадѣсного житя, на котре вѣдъ теперъ засуджений бѣдный Борыславъ. И Шмѣло розпочавъ теперъ копане „на великѣй камѣнь.“ Ще зимѣ вѣнъ нанявъ робѣтникѣвъ и взявъ ся було до свѣжо закупленого Василѣвого закону. Догады Ивана справили ся що до волоска. Прокопавши два сяжнѣ, Шмѣло натрафивъ на нафтовѣ жерело, котре му тыжднево несло бѣльше якъ 120 злр. чистого зыску. Але зъ весною Шмѣло почавъ на закупленѣй частцѣ копати три новѣ ямы, а поки що, вертѣвъ ся и запопадавъ коло Василя, не даючи му й на хвилию протверезити ся нѣ пропаметати ся; бачъ, хитрый жидъ хотѣвъ выдурити у нѣго решту поля. Тай правду сказати, пора була якъ разъ до того. Василь чимъ разъ дужше упадавъ на дусѣ: грыжа й горѣвка пѣдкопувала быстро его розумъ и здоровлѣ.

Хто ще знае, що бы ся було стало, якъ бы бѣдолаха Василь бувъ найшовъ межи людьми щирѣ раду, теплѣй, привѣтнѣй и зычливѣй сердца. Але такъ не стало ся, не тому, чтобы Василь упередъ не мавъ богато приятелѣвъ, и не тому, що бы се були приятелѣ

зрадливі або невѣрні. Нѣ, нашъ селянинъ ще не знає, а бодай тогды Борыславце ще не знали, що то значить покинути сусѣда въ бѣдѣ. Але съ товъ самовъ щирѣстью, зъ яковъ ратували сусѣда зъ нужды, вѣрили они небо-раки въ усѣ те, що говорено имъ въ церквѣ зъ ка-зальницѣ, тай то не такъ саме казане про чуда та догмы, а бѣльше въ то, що говорило ся по казаню, така приватна бесѣда до громадянъ, яку звичайно кож-дый пан-отець не залишає пѣсля властивого казаня, чуючи конечно потребу но при рѣчи „божественнѣ“ зганути й о близькихъ усѣмъ земныхъ сиравахъ. Отъ же-жь то въ такихъ бесѣдахъ пан-отець не залишали нѣодной недѣлѣ выразно натякнути про Василя, про ёго грѣшне и безбожне жите, про пекло, котре го ожи-дає по смерти, про встыдъ, якій робить усѣй громадѣ той лзда, що недавно тому числивъ ся до найпоряд-нѣйшихъ. Легко змѣркувати, якъ прикро було бѣдному Василеви слухати такихъ бесѣдъ знаючи, що очи всѣхъ у церквѣ зверненѣ на нѣго, що шепты залѣтаючи зъ бабинця не йдутъ нѣ про кого, якъ про нѣго. Далѣ-далѣ-коли пан-отець не унимали ся, Василь переставъ зо-всѣмъ ходити до церкви, щобы не слухати кождѣсѣнькѣй разъ ганьбы на себе. Тогды пѣшли ще гѣршѣ бесѣды, а на остатокъ дѣйшло до того, що пан-отець явно на-звали Василя „закалою села“ и заказали вѣрнымъ па-рафіянамъ зближати ся до того непоправного грѣшника.

А бѣднѣй Василь неразъ сидячи у Шмѣла въ ку-тику несмѣло поглядавъ на своихъ сусѣдѣвъ, що пили и бесѣдували за столомъ, а до нѣго й не турали ся. Вѣнъ бачивъ, що всѣ поглядають на нѣго косо и сто-роняють ся вѣдъ нѣго, мовъ вѣдъ заповѣтреного, а хоть хто й заговорить, то якомъ холодно, скванно, безъ той щирости, теплоты та подуфалости, яковъ цѣхує ся бе-сѣда добрыхъ знакомыхъ, коли стрѣтять ся при охотѣ.

И такъ Василь стававъ щоразъ то бôльшимъ вôдлюдкомъ, просиджувавъ цѣлыми днями безъ слова у коршмѣ и не мôгъ нѣколи зôбрати ся зъ гадками, котрѣ въ неладѣ и въ якôйсъ сѣрôй вôддали шибали ся по его головѣ. Поволи-поволи й на лице его осѣдавъ той сумный, розсѣяный выразъ, якимъ вôдзначують ся всѣ идіоты, у котрыхъ звôльна щезае всё, що цѣхуе чоловічка, а остають чисто звѣрячї, велетативнї инстинкты.

XIII.

Вечѣръ. Маёва, ясна нôчь, мовъ легке покрывало запаху, свѣжости, теплои пары та холодной росы налягае на землю. У Шмôловôй коршмѣ блымае двѣ нафтôвки освѣчуючи блѣдымъ промѣнемъ цѣлу громаду людей. Деякї въ обдертыхъ, заропленыхъ сорочкахъ, съ такими лицами, ѣдятъ хлѣбъ держачи го въ такихъ замащенихъ та нехарныхъ рукахъ, ажъ гидко на нихъ дивити ся. Се рôпники, що черезъ день копали та выдобували зъ ямъ кипячку. Они нынѣ позабирали тыжднево заплату, а каждый гадае собѣ въ дусѣ: „Ехъ, дамъ си нынѣ духа! Досыть емъ весь тыждень грызъ хлѣбъ та воду хлептавъ!“ Але поки що, усѣ сидять ще тихо, казали си дати хлѣба, мяса та пива и ѣдятъ скоро, захланно, неначе за одинъ разъ хотять собѣ надолужити вже за увесь тыждень.

Кругъ головного стола засѣла друга громада людей. Они выгядають далеко показнѣйше и поряднѣйше, бесѣдують поважно, смѣють ся голосно, поводятъ ся, мовъ у себе дома. Се борыславскї громадяне, що прийшли до Шмôла вечеромъ покрѣпити ся та побалакати. Не одинъ въ души ажъ потерпае, розгадуючи, якъ то тамъ жѣнка пôчне му нарастасъ читати за поворотомъ за то, що послѣднїй крейцаръ пускае марно, а дѣти

въ хатѣ їсти пицать, божь то прецѣнь передновинокъ! Ворушать ся бѣдоласѣ мурашки за плечима, та годѣ, про людске око треба й бесѣдувати весело и смѣяти ся и жартувати!

А тамъ за шинквасомъ сидить довженный, рудобородый Шмѣло. Вѣнъ саме вернувъ изъ ванькира вѣдъ вечерѣ въ камизельцѣ съ тороками та въ сабашовѣй шапцѣ. Вѣнъ не може спокѣйно всидѣти на лавочцѣ пѣдъ стѣною и мовъ злодѣй разъ у разъ поводитъ очима довкола. Черезъ борыславскихъ громадянъ вѣнъ швыдко перемигнувъ: се капцаны, вѣдъ нихъ богато не вторгуєшь. Довше и раднѣйше поглядавъ у той куть, де сидѣли рѣпники доѣдаючи вечерѣ. Межи ними почали вже кружити чарки, бесѣды ставали голоснѣйшѣ, реготы частнѣйшѣ, а жарты разъ-у-разъ грубшѣ. Се звычайна пригравка до самого „танцю.“ Шмѣло знає добре, що необавцѣ кровь молода розѣграє ся пѣдъ тыми латаными, замащеными сорочками, а тогды все зъ дороги! чортъ бери грошѣ, чортъ бери здоровле, чортъ бери спане! жити, уживати свѣта, доки служатъ лѣта! Шмѣло знає, що оно й нынѣ до того прийде, бо безъ того прецѣнь не обходить ся нѣ одна субота, и вѣнъ зъ радости и засукує руки.

Але ось его очи надыбали Василя, що сидѣвъ коло грубы на лавцѣ скуленный, мовъ бы выжидавъ якогось важкого удару, що туй-туй спаде зъ горы на его плечѣ. Вѣнъ дививъ ся въ одинъ чорный сукъ на помостѣ и поволи пакавъ люльку на короткѣмъ цыбусѣ.

— Василю, Василю! А ходѣть но сюда! закликавъ Шмѣло.

Василь почувши жѣдѣвъ голосъ, уставъ поволи и пѣдѣйшовъ идъ шинквасови.

— Ню, цѣого вы такъ сидите, цѣому си нѣ казъете сѣо дати? Випъете порцѣю?

— Тга! вѣдказавъ Василь здвигнувши плечима. Жидъ налявѣ порцію сивухи, а вѣнъ выпивѣ душкомъ.

— Ни, ходѣть сюда, сѣдайте коло мене; цѣого будете сами сидѣти пѣдъ пецомъ? Мозье сцѣ погцѣйку?

И не ждучи вѣдповѣди, Шмѣло налявѣ и подавѣ Василеви. То повторило ся кѣлька разъ, доки Шмѣло не бувѣ переконаный, що теперъ можъ зъ Василѣмъ бесѣдувати про „лешефтъ.“

— Слухайте, Василю, сцѣось я вамъ хотѣвѣ казати, зачавѣ жидъ пѣвголосомъ, що губивѣ ся вѣ загалнѣмъ гаморѣ.

Василь сперѣ голову на локоть и нѣмо почавѣ ся вдивлювати вѣ порожну порцію. Шмѣло наповнивѣ еѣ, а Василь, мовѣ бездушна машина пѣднѣсѣ до устѣ.

— Видите, я вамъ хотѣвѣ сказати, сцѣо, хто знаѣ, якъ сцѣо й куды, а мозье бы длѣ васѣ було лѣпсѣе, якъ бы вы пгодали менѣ половину свого лгунту. До цѣого вамъ его тепегъ, коли нѣ маєте го сѣ кимъ обгабляти? А я вамъ ггосѣ дамъ, тѣлько, сцѣо будете мали, поки вѣку васього. Ну, сцѣо, будемъ могогиць пити?

Шмѣло за тымъ словомъ узявѣ Василя за плече и потеленавѣ нимъ добре, немовъ хотѣвѣ го збудити зъ просоня. И справдѣ богъ знаѣ, ци Василь чувѣ жидову бесѣду; доперва слово лгунтѣ вразило его притуплену память и збудило вѣ нѣмъ якусь темну, непевну и неозначену трѣвогу. Вѣнъ позирнувѣ ся на жидѣ, немовъ бы го першій разъ бачивѣ и судорожно захитавши головою, проговоривѣ:

— Нѣ, нѣ! Того не буде! Не хочу, чуешь? не хочу!

Такъ неразъ, буваѣ, дитина мала упрѣ ся, сама не знаѣ чому: не хочу того, тай не хочу! а чого не хоче и чому не хоче, и пытати дарма.

— Ню, якъ собѣ схоцѣете, я васѣ нѣ силую! Пго мене, най вамъ пустковѣ лезьить, а сцѣо менѣ до того?

вѣдговорювавъ ся хитрый жидюга, наливаючи Василѣви ще одну чарку. Въ его головѣ вже уложивъ ся другій плянъ, безпечнѣйшій и певнѣйшій, якъ приголомшена Василѣва память. Але въ тѣй хвили, коли ладивъ ся ще щось заговорити до Василя, пѣднравъ ся за тымъ столемъ, де сидѣли рѣпники, такій галасъ та лвалтъ, що жидъ мовъ на пружинахъ пѣдскочивъ и побѣгъ тихомирити крикъ.

— Сцьо ту такє? Сцьо ту такє? роздавъ ся его пискливый голосъ середъ загального оглушующого гомону. Рѣпникамъ уже зачинало „пѣдступати до головы.“ Они повставали зъ лавокъ, почали розмахувати руками та говорити голосно, жарты и притинки выкликували споры, и власне туй-туй було до бѣйки, коли жидъ вмѣшавъ ся розборонюючи на пѣв-пяныхъ парубкѣвъ.

— Ню, сцьо вы гобите? Дайте спокѣй, ци нѣ можете забавляти ся спокѣйно, якъ богъ приказавъ? По сцьо вамъ бити ся та волосати ся?

— А ты, жидѣвска мордо, чого межи насъ пхаешъ ся? гукнуло му въ вѣдвѣтъ кѣлька грубыхъ голосѣвъ. Шмѣло зачавъ говорити далѣ, тотѣ гудѣти ще дужше, далѣ й пѣстуки загримали о стѣлъ, ба й фляшки зазеленькотѣли о пѣдлогу. Гамѣръ счинивъ ся несказанный, жидъ нѣбы кричавъ и репетувавъ, що се „гозбѣй“, але въ дусѣ смѣявъ ся и тѣшивъ ся зъ того, знаючи, що теперъ выдре вѣдъ пяныхъ все, що мають.

А Василь пѣдчасъ того галасу та грукоту сперъ ся на брудный стѣлъ головою и заснувъ твердо, мовъ дитина.

XIV.

Поволи, одностайно волокли ся дни въ Борыславѣ. Спокѣйный ладъ селяньского житя замутивъ ся. Гру-

кане, стукоты, крики, свары та спѣвы не вгавали якъ день такъ нѣчь. Поля не зеленѣли ся широкими ланами, якъ упередъ, фильючи та шелестячи вѣдъ теплого вѣтру. А на мѣсце свѣжои, пахучои зелени повставало щоразъ бѣльше горбкѣвъ сѣрой, илястои глины, мовъ величезныхъ кертичинъ, пѣдъ котрыми въ темнѣй, задушнѣй глубѣни за кварту горѣвки працювали цѣлыми днями парубки та чоловѣки, обмащенѣ, заталапанѣ, утепененѣ, працювали гѣрко выдобуваючи незличенѣ скарбы своимъ гнобителямъ-жидамъ.

Минуло лѣто, минули жнива, та не богато обжиночныхъ пѣсень розлягало ся по Бориславѣ. За горбами, въ Тустановичохъ, Попеляхъ та другихъ сусѣднихъ селахъ стояло по полю полукѣпкѣвъ, що звѣздъ на небѣ, а на бориславскихъ часткахъ лишъ де-де кладенички виднѣють ся. Уже другѣй рѣкъ — кара вѣдъ Господа, тай годѣ!

Василѣве поле засѣвавъ Шмѣло, бо Василь до-нѣ до чого й нетуравъ ся. Але хитрый жидюга заходивъ го, мовъ дитину, пантрувавъ, годувавъ, а поивъ, поивъ, що мѣгъ, та пильно вважавъ, щобы Василь якъ можъ менче выходивъ у село. Тай Василь, правду сказати, не дуже квапивъ ся, бо до когожь мавъ удати ся? Въ селѣ усѣ го цурали ся, хотъ богато було нѣчимъ не лѣпшихъ вѣдъ нѣго.

Десь коло Покровы се дѣялось. Василь сидѣвъ пѣдъ грубою, чогось засумованый. Правда, его лице не выражало нѣякого смутку, бо оно въ загалѣ нѣчого не выражало: але его уста говорили мовъ крѣзь сонъ: „Михайлику мѣй, сыночку любый, де ты? Чому ты до мене не навѣдаешъ ся? Ади, мене ту кривдять, выганяють изъ хаты, ганьблять, а я прецѣнь лазда, богачъ на все село! Видишь, сыночку, видишь!“

Страшно дивити ся на чоловѣка, у которого за розстроємъ орґанізму пошли въ розладъ усѣ духові силы. Страшно слухати, якъ такіи нещасливый въ я-кѣмъ небудь зрушѣню безъ свѣдома товкує свои вражѣня словами, зъ котрыхъ самъ не може собѣ здати справы, а котрѣ прецѣнь не що друге, якъ вѣд-голоски вѣхъ найсильнѣйшихъ вражѣнь его поперед-ного житя, котрѣ якій будь слѣдъ лишили въ его па-мяти. Слова льють ся изъ устъ, але по очохъ говоря-чого видно, що его духъ, его увага занята зовсѣмъ чимось другимъ, непевнымъ, невловимымъ. И мимоволѣ насуне ся гадка, що се говорить не той чоловѣкъ, що передъ нами, а що се зъ нѣго говорить щось друге, чуже, незнане доси, якась друга душа.

Але Василѣвѣ слова мали звязъ зъ дѣйснымъ жи-темъ. Вѣдъ якогось часу Шмѣло, видимо осягнувши свѣй плянъ, замѣтно охолоднѣвъ зглядомъ нѣго, почавъ обходити ся зъ нимъ, якъ съ слугою, далѣ-далѣ, якъ зъ непотрѣбомъ, що дармо въ хатѣ валяе ся. Василь-бѣдолаха довго не запримѣчавъ нѣчого. Для нѣго все було добре, коли тѣлько була ему порція — друга го-рѣвки, та лавка пѣдъ грубою для нѣчлѣгу. Але жидъ, певный swei добычѣ, не гадавъ дальше пильнувати и заходити Василя и постановивъ собѣ якъ найборше позбути го ся зъ хаты. Осъ нынѣ рано, коли Василь уставъ и не кажучи й слова, якъ се робивъ звычайно, пѣдѣйшовъ до шинквасу та протягнувъ руку, Шмѣло показавъ му фѣлу. Але Василь выдививъ ся на нѣго, мовъ дитина, що ще не розумѣе, якъ до ней що заго-ворити, и рука стримѣла й дальше надъ шинквасомъ.

— Ню, цѣого хоцьесь, пѣякъ? гаркнувъ жидъ вѣд-вертаючи ся до стѣны.

— А, горѣвки! сказавъ Василь киваючи руковъ.

— Нѣ дамъ! Иди собѣ до цюгта! Досыть менѣ дагмоѣда дегзъати!

— Ну, давай, давай! договорювавъ Василь не слушаючи жидовой бесѣды.

— Ци ты собѣ нѣ пѣдесъ вѣдъ мене, ты исѣ вьиги, пѣякъ якесъ! Я нѣ маю гогѣфки дагмо! Заплати ми за все, сцосъ пгоѣвъ у мене та пгопивъ! Давай ггосѣ!

Василь широко вытрѣщивъ очи на жида и стоявъ нѣ въ двѣ нѣ въ три. Жидови не стало терпцю: выхопивъ ся зъ за шинквасу и що силы пхнувъ Василя идъ грубѣ. Ударивъ ся сердешный Василице лѣктѣмъ о стѣнку и безъ силы сѣвъ на лавцѣ понуривши голову въ долину. И наразъ, коли жидъ моркотѣвъ пѣдъ носомъ на нѣго усѣлякѣ наруги та пѣгрозы, вѣнъ заговоривъ выше приведенѣ слова. Ихъ звукъ тремтѣчѣй роздавъ ся въ пустѣй, широкѣй коршмѣ, мовъ бесѣда мерця, а слова самѣ були такъ несподѣванѣ при настоящѣй спосѣбности, що ажъ Шмѣлови самому мурашки по за плечими зашиѣрѣли.

— Nü, wues? Schojn meszügge gewein? прошептавъ вѣнъ самъ до себе.

Въ тѣй хвили отворили ся корчемнѣ дверѣ и на порозѣ показавъ ся статный, ладно одѣтый парубокъ съ кошелѣмъ за плечима.

— Дай боже доб... зачавъ вѣнъ знимаючи капелюхъ та оглядаючи ся кругомъ, — але урвавъ на пѣвъ словѣ, побачивши Василя на лавцѣ. Вѣнъ встроливъ очи въ ѣго помарнѣле, набрескле, вѣдражающе лице, слѣдивъ непевнѣ, мимовѣльнѣ рухи ѣго рукъ и головы и стоявъ довгу хвилю, немовъ силувавъ ся въ тѣй страшнѣй руинѣ чоловѣка розпѣзнати недавного ще Василя Пѣвторака.

А Шмѣло й собѣжъ влѣпивъ котѣчѣй, хитрый по-

глядъ въ парубка. Зъ разу на его лица намалювавъ ся якійсь неспокôй, але сейчасъ у слѣдуючôй хвили запалали его зеленковатî очи утѣхою. Вôнъ пôзнавъ Ивана, пôзнавъ, що той выслуживши три чверти року прийшовъ назадъ до тата, щобы го ратувати, та пôзнавъ заразомъ, що Иванъ прийшовъ уже за пôзно.

XV.

Иванъ повѣвъ батька мовчки до старои, запустѣлои хаты. Господи, що дѣяло ся въ души бѣдолашного парубка, коли побачивъ цѣле лаздôвство занедбане, запущене, зруйноване, коли побачивъ, що ту, де недавно ще плыло тихе, спокôйне, достатне жите, теперь нѣ волосинки худобы, нѣ стеблинки збôжъя, — що все припало порохомъ, приросло осетомъ та кропивою. Вôнъ ажъ за голову взявъ ся, оглядаючи руины своєї вôтцѣвщины, але татови не говоривъ уже нѣчого. Василь за той часъ сидѣвъ на своѣмъ давнôмъ мѣсци на припѣчку, хотъ мѣжь челюстями не горѣвъ огонь, а по хатѣ провѣвавъ той неприятный, до кости пробирающій холодъ, якій цѣхуе усяку пустку.

Вечерѣло. Сонце закотило ся за тяжкî, сѣрî хмары, вôдъ заходу потягнувъ холодный вѣтеръ; збирало ся на негоду; цѣла хмара густого, удушливого, нафтового сопуху лягла на Борыславъ, немовъ убожество и недоля придавили го своими широкими грудьми. Иванъ пооглядавши обôйсте, посумувавши та подумавши, що дѣяти, пôшовъ до Кирницкого купити хлѣба и теплои ковбасы на вечерю для себе и тата. Вернувши зъ закупленою стравою заставъ Василя на тôмъ самôмъ мѣсци, де го бувъ лишивъ, дрожачого вôдъ холоду. Иванъ затопивъ у печи и поставивъ передъ татомъ хлѣбъ тай ковбасу.

— Перекусѣть, татуню, вы нынѣ проголоднѣли ся не абы-якъ.

Василь посягнувъ по хлѣбъ та ковбасу, та якось такъ незручно, мовъ не своими руками. Вѣдрѣзавъ рѣзничокъ и довго державъ го у дрожащѣй руцѣ, все скося поглядаючи на сына.

— Що вамъ татуню? Чому не ѣсте? спытавъ Иванъ доѣдаючи своего рѣзника.

Василь нѣчого не вѣдказавъ, оглянувъ ся якось чудно по хатѣ, зазирнувъ пѣдъ лаву, пѣднѣсь рѣзникъ идъ ротови, и зновъ зъ боку поглипнувъ на сына, крадькома, несмѣливо, неначе хотѣвъ му що сказати, а самъ того встыдавъ ся. Иванъ зъ властивою всѣмъ бѣднымъ догадливостю сейчасъ покмѣтивъ, чого татови хибуе. Ёго лице посумнѣло, и мовъ чоловѣкъ, що бере на себе якій великій тягаръ, вѣнъ уставъ не кажучи й слова и забиравъ ся до вѣдходу.

— Нѣ, нѣ, не йди, не треба, не буду вже, бѣгме не буду! пролепетавъ Василь, и собѣжъ догадавши ся, що сынъ задумавъ, але Иванъ бувъ уже въ снѣхъ а за хвилю рипнувъ дверми и выйшовъ на улицу.

— Ну, отъ менѣ й щасте! гадавъ собѣ Иванъ идучи улицею до шинку. Гадавъ, застану тата при роботѣ, дома, на господарствѣ, здорового, якъ богъ приказавъ, а вно отъ що выйшло! И що зъ нимъ теперъ робити? Якъ го заходити, якъ пантрувати? Уже видно, що вѣдъ трунку такъ легко не вѣдвыкне, коли му безъ той парухи и кусникъ хлѣба въ горло не йде!... А ту ще й господарство со прахомъ пропало, хотъ розщибни ся на голотечи! И що ту на свѣтѣ робитоньки?...

Иванъ зовсѣмъ справедливо гадкувавъ, що нѣяко татови такъ скоро вѣдвыкнути вѣдъ горѣвки. Ёго дряхлый, грыжею надломанный орланізмъ, перепаленый над-

мѣрнымъ уживанемъ спиритусу, тымъ тѣлько ѣ державъ ся, що поганый трунокъ ненастанно пѣдсычувавъ у нѣмъ ледви тлѣючій огонѣкъ жита. И такъ, якъ той старинный грецкій воджъ, що поти тѣлько мѣгъ жити, поки въ его груди стримѣла смертельна стрѣла, вырываючи еѣ изъ раны сконавъ, такъ прийшлось бы и Василѣви пропасти, якъ бы хто напруго хотѣвъ го вѣдзвычайти вѣдъ смертельного, палющого напою.

Швидко вернувъ ся Иванъ съ квартою горѣвки и засѣвъ зновъ съ татомъ кѣнчити перервану вечерю. Пѣсля двохъ чарокъ оживило ся троха Василѣво лице, у очохъ заблыскотѣли слабенькѣ искорки, але до бесѣды не могло якосъ прийти, тай ѣсти Василь ѣвъ дуже мало мимо наляганя Ивана.

— Ну, татуню, щожъ мы теперъ будемо порабляти? Якъ ту собѣ свѣта зайти? почавъ Иванъ попрятавши останки вечерѣ та поставивши фляшку зъ горѣвкою у куть на полицю. Василь за той часъ усе ще сидѣвъ на припѣчку и видимо силувавъ ся не глядѣти на фляшку, вѣдвертавъ ся, вздыхавъ и не знавъ, де подѣти свои руки. А коли Иванъ узявъ еѣ зъ припѣчка, вѣнъ лишъ разъ украдкой поглипнувъ на полицю, де була схована и зновъ боязко вѣдвернувъ ся. Иванъ не замѣчавъ того. Его мучили гадки про того, якъ поправити пѣдъупале гадѣвство.

— Та отъ, адѣтъ, моя заслуженина невелика, усѣго 30 риньскихъ, ну, а на першій разъ, то ѣ того до чогось може ся придати. Ну, а черезъ зиму тре буде туй таки стати де на роботу.

— Та такъ, сынку, такъ, сказавъ Василь.

Довго ще розговорювавъ Иванъ, стараючи ся не дотыкати ѣ однимъ словомъ того, що отецъ звѣвъ господарство на нѣнащо, — а Василь усе притаку-

вавъ, часомъ дрѣмавъ, а часомъ поглядавъ украдкою до горы, на повалу а вѣдтакъ на полицю, де стояла въ кутѣ фляшка зъ горѣвкою.

— Та що, може бы мы вже спати пошли, сказавъ на послѣдокъ Иванъ видячи, що вѣдъ тата годѣ добити ся живого слова.

— Та такъ, такъ, ходѣмъ спати, похлопивъ живо Василь, ты змучивъ ся, небоже, правда?

Иванъ не вѣдповѣдавъ нѣчого, тѣлько почавъ вечерню молитву, роздягаючи ся почасъ неї та вышукуючи усѣляке курмане на постѣль для тата.

Иванъ довго не мѣгъ спати, ци то тому, що лежавъ на голѣмъ запѣчку, лишъ одновъ сѣрачиновъ накрытый, ци тому, що по хатѣ продувало рѣзкимъ холодомъ, ци може й про тяженьку грыжу, що го мучила невсипно-ненастанно весь нынѣшний день, вѣдъ коли побачивъ батька и батькѣвщину въ такѣмъ нужденнѣмъ станѣ. Бѣдный парубокъ и не догадувавъ ся, що станъ батька и батькѣвщины далеко-далеко гѣршій, якъ се ёму на першій поглядъ выдало ся! Василь лежавъ спокѣино, бачило ся, спавъ. Ажъ десь коло поночи, коли на Ивана почала находити перша дрѣмота, пробуркавъ го якійсь незвычайный шелестъ у батькѣвѣй постели. Дрѣмота пронала въ однѣй хвилинѣ. Иванъ скуливъ ся, заперъ духъ у собѣ и настороживъ уха, що силы. Осъ и чуе шаркотане, наче хто ступае по хатѣ босыми ногами, далѣ глухій стукѣтъ, мовъ хтось мацае по стѣнахъ и прилавкахъ. Съ першого разу пришли Иванови на гадку глухій вѣсти про небѣжку маму, нѣбы то она ночами ходитъ по хатѣ, и волосе звелому ся въ гору на головѣ вѣдъ забобонного, мимовѣльного переляку. Але отъ чуе, дренъкнула миска въ полицю, лава задуднѣла вѣдъ тяжкого ступаня, и Иванъ,

вытрѣщивши що силы очи у пѣтьму, побачивъ темну, невыразно мрѣючу стать батька, котрый стоячи на лавѣ одною рукою придержувавъ ся горѣшною полицѣ, а другою видимо мацявъ по закамаркахъ. „Що се такого? Чого вѣнъ по ночи тамтуды шарить?“ була перша его гадка, але по хвили булькотане, мовъ вытѣкаючого плыну изъ фляшки, нарозумило го и посвѣдчило ясно, чого шукавъ старый Василь. Гнѣвъ и обрыджене овладѣли Ивановомъ въ першѣй хвили. „Старый пѣчище!“ воркнувъ вѣнъ самъ до себе, але въ тѣйже хвили почувъ глубокой, сердечный жаль за батькомъ, що прецѣнь не зъ власной волѣ такимъ ставъ и що може въ тѣмъ и его, Ивановой, вины не мало. Бо пощожь вѣнъ покинувъ батька въ такѣмъ часѣ, коли той, згрызеный, надломаный, прибитый усякою нуждою не мѣгъ не прогнѣвати ся за такой его поступокъ и такую бесѣду? Чому не змовчавъ, не простивъ татови хвилю забутя? „И що ту зъ нимъ теперь робити? На кого я го лишу, якъ ся приjde менѣ ити цѣлыми днями на роботу? Охъ Господи небесный, за що ты мене такъ тяженько караешь?“ Такѣ гадки сунули ся, мовъ тяжкѣ осѣннѣ хмары, черезъ Иванову голову. А фляшка довго-довго булькотала, въ кѣнци, видко, спорожнила ся до дна, Василь, непевною рукою положивъ еѣ у полицю, а самъ, зновъ стиха мацяючи та чуपाючи по хатѣ поповзъ на постѣль, съ тяжкимъ, глубокимъ зѣтхненемъ упавъ на ню и въ однѣй хвили заснувъ, мовъ забитый. Такъ переспавъ цѣлу нѣчь не поворухнувши и однимъ суставомъ тѣла, тѣлько глубоко зъ его груди чутно було часъ вѣдъ часу зловѣщѣй дыхавичный хрыпъ, котрый нашѣ селяне означують сумно-гумористичнымъ зворотомъ: „Христось у грудѣхъ грае.“

XVI.

Годѣ розказати, якъ прикро и встыдно було на другій день рано Иванови стрѣчати батька. И Василь пробудивши ся видно дуже встыдавъ ся своєю вчорашной слабости, а коли сынъ першій поглянувъ на нѣго, о скільки мѡгъ спокѡйнымъ позоромъ, ему выдало ся, що се гнѣвъ и погроза, и бѣдолашный отецъ почавъ дрожати всѣмъ тѣломъ, мовъ мала дитина передъ прутомъ, и ледви чутно пролепетавъ:

— Иваночку, то послѣдний... не буду бѡльше, бѡгме нѣ...

Але заледво Иванъ успѣвъ якъ-небудь оговтатись та дещо въ хатѣ поприбирати, ажъ ту прибѣгає до хаты паламарь, чоловѣчокъ низенькій, сухій, съ посивѣлымъ волосемъ надъ вилицями, але на свѡй вѣкъ дуже живой и рухливый.

— Слава Иусу!

— Слава на вѣки, вѡдказавъ Иванъ.

— Иване, Иване, — задрѣботавъ старый, — отъ добре, сыну, щомъ ты въ хатѣ заставъ, а то бѣжу зъ резиденци, тай гадаю собѣ: ану-ко, вѡнъ уже пѡшовъ декуды! А вно нѣ! Добре, сынку, що ты виджу: мене еломость прислали, щобысь якъ стѡй ишовъ до нихъ, щось ти мають сказати.

— Менѣ?

— Ага, ага! Тай отъ кума Василя просили. Куме Василю, зберѣть ся, чогось васъ еломость просять. Учора, якъ ся дѡзнали, що-отъ вашъ Иванъ вернувъ, тай кажуть: ну, добре, треба буде зъ ними поговорити. Ходѣть, а швиденько!

Говорячи тотѣ слова прудко, мовъ горохъ розсыпаючи, паламарь вертѣвъ ся и скакавъ по хатѣ то до Ивана, то до Василя, розмахуючи лѣсковымъ костуромъ

мовь гасильникомъ. Иванъ не мало зачудувавъ ся чуючи несподѣванный призывъ. „Що вѣнъ менѣ мае сказати? Може зновъ яку таку раду, якъ торѣкъ?“ подумало ся ему. А Василь сидѣвъ не говорячи й слова, та покивувавъ головою, мовь сонный, але его помарнѣле, нужденне и зѣстарѣле лице не выражало нѣ цѣкавости, нѣ зачудованя, нѣ взагалѣ нѣякого чутя.

— Ну, що, тату, сказавъ Иванъ по вѣдходѣ палатмаря, треба бы намъ таки пѣти до ксьондза, хто знае, що му тамъ такого треба.

— Ая, сынку, ая, сказавъ Василь не рушаючи ся зъ мѣсця.

Якось-не-якось натягъ Иванъ на нѣго кожухъ, загорнувъ на себе гуню и оба пѣшли, бродячи по болотю розполоканѣмъ учорашнымъ дождемъ.

Пора менѣ для усуненя всякихъ недорозумѣнъ и закидѣвъ сказати ту кѣлька слѣвъ о характерѣ и намѣрахъ пан-отця.

Борыславскій пан-отець, бувъ то чоловѣкъ середныхъ лѣтъ, среднего росту и то, що звычайно называе ся, чоловѣкъ, якихъ много. Лице его не заявляло нѣ одной рѣзкой, типічної черты, характеръ — нѣ одной выразистой, смѣлой признаки, нѣ одной сильной пристрасти. Такі люде у насъ лучають ся дуже часто въ такъ званѣй просвѣщенѣй верствѣ нашего народа. Ихъ холодна, спокойна кровь нѣколи, або рѣдко коли бунтуе ся противъ ихъ розуму, тожь и той послѣдний, немаючи сильного противника, звычайно не сягае по за границѣ щоденного, спокойного житя, а сягнувши по за нихъ, чует ся зовсѣмъ не дома. Такимъ людемъ легко стати честными и порядными людьми въ звычайнѣмъ, буденнѣмъ значѣнью, а будь они якими тамъ небудь начальниками, пастырями, проводирями, ихъ пѣдвладнѣ бувають ними

довольній, тай по всѣму. И борыславскій пан-отець були чесный чоловѣкъ, щиро бажали добра для своихъ громадянъ, але за домашними хлопотами, за одностайнымъ тыркотомъ щоденного житя нѣколи имъ було й подумати, ци и якъ можъ осягнути тото добро. Они ограничали ся на тѣмъ, що приписувавъ ритуаль, чому ихъ вивчено въ семінаріи, с. е. на моралізуючихъ проповѣдяхъ, въ котрыхъ якъ найзвучнѣйше выголошували найидеальнѣйшій и найабстрактнѣйшій моральній науки. Грѣхомъ було бы сказати, щобы будь-коли ихъ слова були спеціально вимѣрені на певну особу, щобы ихъ поступки заявляли коли бажане несправедливого зыску, злобу, або що подѣбного. Якъ коли лучило ся, що зажадали у якого богатшого высшу, якъ звычайно, цѣну за яку-тамъ „божу потребу“, то походило се бѣльше зъ засады: маешъ много — давай много, а не зъ якои-тамъ захланности.

Але вѣдъ якогось часу пан-отець побачили, що парафіяне бѣднѣють, що жидѣвъ наплывае въ село щоразъ то бѣльше, и що черезъ то навѣтъ ихъ доходы значно зменчуютъ ся. Ось они почали бѣльше занима ти ся громадою, прикликували неразъ сѣго або того до себе при вѣльнѣмъ часѣ, чого давнѣйше нѣколи не бувало, наминали, навчали, розумѣе ся, не зъ практичного, а все бѣльше зъ морального, церковного становища. Така наука ждала нынѣ Василя и Ивана.

Дрожачій, запудженный ставъ Василь передъ пан-отцемъ, мовъ сельске хлопя, що першій разъ прийшовши у школу побачить вусатого, сурдутового професора зъ тростиноюю паличкою въ руцѣ. Ёго хиткій и непевній мысли доразу перепутали ся, капелюхъ выпавъ му зъ рукъ и упавъ на пѣдлогу, а вѣнъ довго поглядавъ на нѣго, схиливъ ся, почавъ хапати рукою, буцѣмъ хо-

тѣвъ го пѣднати, але въ тѣй хвили заговоривъ панотець, Василь мимовѣльно обернувъ на нѣго очи и довгу хвилю стоявъ схилений та ханавъ рукою по пѣдлозѣ не можучи ухопити выпущеного капелюха.

Панотець съ першого разу заговорили до Ивана. Незнати, чому, а на разѣ они прикинулись, що не замѣтили Василя: може хотѣли ще бѣльше упокорити и привстыдати „непоправного грѣшника“, даючи пѣредъ молодому пѣредъ старымъ, сынови пѣредъ батькомъ.

— Ну, що тамъ, Иване? Ты вже выслуживъ? спытали они, оглянувши поважно парубка вѣдъ нѣгъ до головы.

Иванови самому було не менче прикро, якъ и вѣтцю; вѣнъ уклонивъ ся ще разъ и вѣдступивъ крокомъ назадъ, щобы панотець замѣтили Василя.

— Та выслуживъ, прошу ласки еломостѣвой. А отъ нынѣ рано паламарь приходивъ та казавъ, що еломость мають щось съ татомъ поговорити; а они щось троха незмагають на ноги, такъ я вже зъ ними й сюда прийшовъ.

— А, правда, и вы ту Василю! скликнули панотець, нѣбыто ажъ теперь побачивши старого та чудуючись. А во, а во, давностьмо ся видѣди, неправда? Щось вы на насъ дуже загнивали ся! А, а! нѣ до церкви не ласкави загостити, нѣ нѣде! Ну, видко, прогнивили мы васъ!... А може й то правда, що кажутъ: у церквѣ нѣчого не дають, а у Шмѣла, то можъ бодай за ларнець жита порцію горѣвки дѣстати! Га, и то може бути!...

Василь стоявъ пѣдчасъ той бесѣды, якъ упередъ, вытрѣщивъ тусклѣ очи на панотця и дармо силувавъ ся надыбати на пѣдлозѣ свѣй капелюхъ. Тупый и безмыслный выразъ его лица свѣдчивъ, що вѣнъ не порозумѣвъ зовсѣмъ, чого хоче вѣдъ нѣго панотець.

— Ну, що, Василю, розповѣдьте менѣ, якъ вамъ жило ся-поводило ся за тоті часи? говоривъ далѣ панотець насмѣшливо-забавнымъ тономъ, але видячи, що Василь и не збирає ся вѣдповѣдати, вѣдвернувъ ся быстро вѣдъ нѣго и зновъ заговоривъ до Ивана :

— Ага, ага, я й забувъ спытати ся тебе, якъ тамъ у васъ, що? Господарсрво въ порядку, ци нѣ? Бо то, знаєшь, менѣ вже и вѣйтъ говоривъ и другі люде, що якъ тебе не було, то щось тамъ Шмѣло дуже гадивъ: усѣ, що мѣгъ захопити, носивъ изъ обѣстя...

Иванъ на такій несподѣванный зворотъ бесѣды довгу хвилию не знавъ, що й казати. Панотець дѣткнувъ найтяжшого пытаня, и Иванъ довго вагувавъ ся, ци говорити панотцеви по правдѣ, ци нѣ. Далѣ погадавъ собѣ: Щожъ робити, ховати ся ту нѣ съ чимъ, коли бѣда за плечима, а ще до того тато въ такѣмъ станѣ, що нѣ ихъ самыхъ у хатѣ лишати, нѣ до нѣякои работы заставляти. Имъ бы теперь найлѣпше придавъ ся супокѣй, старунокъ добрый, дещо, а я вѣдки на того стягну ся... Отъ може бы еломость...

Дивна гадка блыснула Иванови въ головѣ. Вѣнтъ попросивъ панотця, щобы позволивъ татови сѣсти, а самъ пѣшовъ зъ нимъ до другои свѣтлицѣ. Ту розповѣвъ панотцеви свою грызоту, опустошѣне гадѣвства, татѣвъ нещасливый налѣгъ, що пожерь усѣ его силы и нерейшовъ уже въ слабѣсть, и просивъ о порадѣ.

— Гм, гм... сказали панотець, хитаючи кѣлька разѣвъ головою, а видишь, небоже, а видишь, до якого то оно доводитъ! Стережи ся порціи, небоже, якъ огню пекельного! А рады? Якужь я тобѣ дамъ радѣ? Щожъ я ту можу зробити? Скажи самъ, що я можу зробити?

— Отъ, знаєте, еломость що? Озьмѣтъ вы теперь тата до себе... Най побудуть трохи у васъ: ту, пѣдъ

вашимъ окомъ, они будутъ все, такъ... знаете... нѣбы на пристяжи, вже собѣ такъ не позволять... того... Ну, а тамъ за ложку той стравы та за нѣчлѣгъ, то вже мы вамъ того дурно не схочемо. Кобы лишъ они бодай що то поправили ся, а я за той часъ бодай яко-такое господарство на ноги поставлю, тай чень то Господь милосердный дастъ, що якось зможу чого-де дохранати ся!

Пан-отець почувши такую дивную бесѣду, теперь и собѣжь отворили ротъ та вытрѣщили очи, якъ усякій нашъ братъ простой чоловікъ. У нихъ була вражлива природа, а така бесѣда зачудувала ихъ. Далѣ-далѣ почали гадати та мѣркувати, що оно такое, и ци оно до чого придасть ся, и хто знае, якъ оно може стати ся, и що зъ такого чоловіка нѣ выгоды въ хатѣ, нѣ нѣчого и такъ далѣ. Але Иванъ видячи, що се найлѣпшій способъ и найпевнѣйшій руки, котрымъ можъ тата повѣрити, почавъ просити и благати такъ, що пан-отець на послѣдку таки пристали. Бѣдный, щирый а недосвѣдженный парубокъ! Вѣнъ не знавъ, що не мѣгъ найти невѣдповѣднѣйшого мѣсця, невластившихъ рукъ для тата! Вѣнъ не знавъ, що для такихъ недужныхъ нѣчо нема гѣршого, якъ нагла и неприродна для нихъ змѣна обставинъ житя, — вѣнъ впрочѣмъ и не гадавъ, що така змѣна возможна и що дѣйсно наступить!

Але поки що, Иванъ, радъ своимъ дѣломъ, пошовъ сказати татови, на чѣмъ стало.

— Ну, щожь, татуню, кѣнчивъ вѣнъ свою бесѣду, якъ же вы?... Ёломость хотять, щобы вы лишили ся туй, та прожили до весны пѣдъ ихъ надзоромъ. Пристаєте на тото?

Василь ледви-ледви похопивъ, о що ходить.

— Ёломость хотять? спытавъ по хвили.

— Ага, вѣдповѣвъ Иванъ. Ну, щожь, лишите ся?

— Нѣ, сказавъ Василь и сильно похитавъ головою.

— Та чому нѣ?

— А ты що будешь робити? спытавъ Василь.

— Я? О, за мене не бѣйте ся. Менѣ навѣтъ лѣпше буде, якъ вы будете ту.

Василь, на диво та на чудо, нежданно-негадано быстро порозумѣвъ тотѣ слова. Глубока, пекуча бѣль вхопила го за сердце; то щемѣли послѣднѣ, дотлѣваючѣ искры чутя щирого, вѣтцѣвского. Вѣнъ не сказавъ анѣ слова, але такъ сумно, такъ жалѣбно скрививъ уста, мовъ то-та дитина, котру безвинно ударили, а его марне, по-жовкле лице буцѣмъ говорило: Ну, отъ чого я доживъ ся, власна дитина мене вѣдрѣкае ся. Иванъ спостерѣгъ того и швидко додавъ:

— Нѣ, татуню, не думайте, щобы я то казавъ такъ, що вы-нѣбы менѣ не любѣ або що! Борони Господи! Отто бы зъ мене була дитина добра! Я то лишъ противъ того кажу, що-отъ, теперъ треба менѣ буде день-у день то на роботу, то сюдъ, то тудъ, а вы що? и слабѣ и недужѣ, щожь бы вы самѣ робили въ хатѣ? Та я отъ тому и еломостя просивъ... Тадже знаете, ту васъ борше хтось и дѣздрить и все...

— То то ты еломостя просивъ?...

— Та я, — або що?

— Нѣчо, нѣчо... Га, то вже коли такъ...

— То що, коли такъ?

— То вже хиба я лишу ся!

— Лишѣть ся, татунцю, лишѣть! Лишъ до весны... Я за той часъ припоряджу дещо, вы поздоровѣете, тай будемъ зновъ жити разомъ, ладно, любо, якъ богъ приказавъ...

Богато ще говоривъ Иванъ въ такѣмъ способѣ,

але всё пусто. Василь не слухавъ его бесѣды, зра-
нене сердце не такъ борзо гоить ся у старыхъ, а ще
хорыхъ людей. И всяка рана, хотъ бы й найслабша,
у нихъ болить у десятеро дужше, якъ у крепшого та
здорового. И розставане ихъ було сумне та невеселе.
А пан-отець за тотъ часъ проходжували ся вздовжь и
пѳперекъ по сусѣднѳй свѣтлицѳ, роздумуючи, що ту
починати зъ Василѳмъ и якимъ способомъ скоро и певно
поправити непоправного грѣшника. Бо треба ще й то
запримѣтити, що пан-отець, при своѳмъ звичайнѳмъ,
поверховнѳмъ оглядѣ, недужный и дѳотизмъ Василя при-
няли за упертѳсть и закаменѣлѳсть, властиву всеѳмъ
тяжкимъ и непоправнымъ грѣшникамъ, и тому то рѣ-
шили ся теперь пробувати всеѣлякихъ способѳвъ, чтобы
переперти тоту упертѳсть, и змягчити закаменѣле въ
грѣсѣ Василюе сердце.

XVII.

Коли вѳдѳйшовъ Иванъ, Василь першѳй разъ по-
чавъ оглядати ся довкола себе, а побачивши, що вѳнъ
самъ посередъ чужоѳ хаты, почувъ якусь непевну трѣ-
вогу, якѳй страхъ, мовъ передъ приближенѳмъ великого
небезпеченьства. Бѣлѳ, чистѳ стѣны разили его непри-
вычнѳ очѳ, — крѳзь вѳкна виднѣвъ ся невеличкѳй садъ
съ пожовклымъ листѳмъ та зарослыми дорѳжками, а
далѣ, за коротенькою, пустою вже стернею шумѣвъ
темнозеленый сосновый бѳръ карпатскѳй, званный у Пѳд-
гѳрянъ Дѣломъ. Той видъ здавъ ся Василюе такимъ
пышнымъ та хорошимъ, такимъ новымъ та свѣжимъ
пѳсля душноѳ Шмѳловой коршмы, що якъ стѳй заба-
жавъ освѣжити ся въ тѳмъ рѣзкомъ осѣннѳмъ воздусѣ.
Вѳйшли панотець.

— Ну, що Василю, — ты теперь у мене лишишь ся.

— Та такъ, еломость, — сказавъ Василь хитаючи головою.

— Але знаєшь, у мене годѣ буде дармо хлѣбъ ѣсти, — що зможешъ, то треба робити.

— Треба, еломость.

— А Шмôла, небоже, тре зовсѣмъ забути: я буду остро на то бачити.

Василь, не знати вôдъ чого, звѣсивъ голову и не сказавъ нѣчого.

— Ну, — сказали панотець дальше, — нынѣ озьмешъ си рыскаль и граблѣ, будешъ у саду дорôжки прочищувати. Знаєшь?

— Знаю еломость.

— А теперь иди до кухнѣ, най ти дадутъ дещо попоѣсти.

Василь ажъ теперь пôднйавъ капелюхъ изъ пôдлоги и пôшовъ непевными, хиткими кроками до кухнѣ.

Сунуть ся небомъ сѣрй хмары зъ за Дѣла на доли та кроплять дрôбнымъ, холоднымъ дожджикомъ. Потягае вохкй вѣтеръ по саду та стрясае сухе листе зъ галузя. Сѣро, сумно, млаво на свѣтѣ. Якась вагота зависла надъ землею, и давить, бачить ся, усе живе, спирае духъ у груди, спинюе рухъ, прогонюе думки веселй. Затяжѣла она, видко й на Васили. Хитае ся вôнъ, бѣдолаха, по крутыхъ стежечкахъ саду и хотъ загорнений добре, продрогъ вôдъ холоду. Рѣзкй воздухъ зовсѣмъ го не вôдсвѣжуе, — противно прôймае щоразъ то дôткливѣйшимъ морозомъ, налягае на груди, мовъ камѣнь. Пышный видъ зовсѣмъ го не веселить, противно при близшôмъ обзорѣ навѣвае на нѣго нудьгу якусь та тугу, будить у серци якесь люте, давно приспане горе. Дармо силуе ся бѣдолаха розрушатись, розôгрѣти ся при работѣ, дармо хапае

дрожащими руками то за рыскаль то за граблѣ, силы го оставили, суставы якось деревѣють. Ехъ, розогрѣти бѣ ся, — такъ, трошка! подумавъ собѣ Василь, але сейчасъ перепудженный повергъ тоту гадку, пригадавши собѣ слова панотця, що „буду-дѣ остро на то бачити, щобысь“... Але поки то гадае, уже зъ рукъ его вынали граблѣ, выпавъ рыскаль, всё якось щезае му зъ передъ очей. „Якъ холодно! Треба розогрѣти ся, конечно треба, тогды до работы, тогды силы прибуде!“

Такі гадки снували ся по головѣ Василѣви, а тымчасомъ незнана якась, темна, сильна рука перла го щоразъ далѣ а далѣ на край саду идъ перелазови, за котрымъ зачинала ся втоптана стежка до села. „Нѣ, я не пѣду, треба перемагати ся, треба якось устояти... А що еломость скажуть?“... промелькнуло въ Василѣвѣй головѣ, але вѣнъ за тотъ часъ уже перелѣзъ черезъ перелазъ и сиѣшивъ що силы стежкой пѣвперекъ поля до Борыслава.

Панотець були заняті въ стодолѣ, томуто ажъ по обѣдѣ спостерегли, що Василя нема въ саду. Почали сейчасъ допытувати ся слугѣвъ, де вѣнъ, але нѣхто не бачивъ, якъ вѣнъ пропавъ. Старый слуга Клишко говоривъ навѣтъ, що „хто знае, ци не полѣзла бѣда де въ калабаню та не пронерла, а то, каже, такъ му щось зъ очей пахло, що ему не довго на свѣтѣ жити“. Але панотець махнули нетерпѣливо руковъ на таке пендичѣне тай сказали: „Етъ, говори swei! Піячиско негѣдний, десь до коршмы поплѣвъ ся! Я вже добре знаю, що ему зъ очей пахне, не бѣй ся! Ану-но, пѣдѣтъ хто въ село, ци не найдете го де у якѣмъ шинку! Приведѣтъ ми го заразъ сюда!“

Сказавши того, пѣшли панотець до покою, а старый Клишко покивавъ голововъ, нѣбы-то дуже ему не

хотѣло ся вѣрити въ еломостѣву бесѣду. „А въ тѣмъ, проказавъ вѣнъ по хвили, що менѣ до того? Ну, Сеню, збирай ся та бѣгай, коли ти еломость казали, будемъ видѣти!“

Сенѣви, двацятилѣтному, крепкому парубѣцѣ не тре було того два разы говорити. Живо загорнувъ на себе полотняный куртакъ, пѣдперезавъ го вузкимъ ременѣмъ тай погнавъ у село, насунувши на чоло невеличку баранкову кучемку. Вѣнъ тѣшивъ ся дуже, тымъ ходомъ, бо у селѣ, троха оподалѣкъ вѣдъ резиденціи, у нѣго була люба дѣвчина, котру безъ того вѣнъ бы не бувъ видѣвъ ажъ у недѣлю. А крѣмъ того кортѣло го й порцію горѣвки выпити, бо панотець дома нѣколи й на очи не хотѣли еи бачити. Не тре й казати, що Сень, правда, борзо забѣгъ на середъ села, але ту не дуже коротко забавивъ у вдовы Гнатихи, гуторячи то зѣ старою, то съ своею любкою Оленою, котра саме тогды забирала ся дергати лѣнъ у сѣнѣхъ.

Ажъ десь колись Сень нагадавъ ся, за чимъ го панотець пѣслали.

— Ага, Гнатихо, сказавъ вѣнъ, отто зъ мене, я й забувъ, по щомъ прийшовъ! Ци не видѣли вы де ту старого Пѣвторака?

— Пѣвторака? А на щожъ го тобѣ?

— Та отъ еломось пѣслали мя, щобымъ го якъ стѣй завѣвъ на резиденцію.

— Пѣвторака на резиденцію? А то що такого? Игій!... Ага, правда, та ты ся пытавъ, цимъ го де не видѣла? Видѣла, видѣла! Отъ передъ полуднѣмъ надволѣкъ ся долѣ селомъ тай пѣшовъ до Шмѣла. А я собѣ ще гадаю: отъ старый Пѣвторакъ иде пропивати решту поля! Ажъ ту слухаю, крикъ якійсь зробивъ ся коло шинку. Выбѣгаю, дивлю ся, а то Шмѣлиха бур-

нигає ся середъ улицѣ зъ Василёмъ. И таке ти кричить та пищить, а все бѣдного Пôвторащица въ плечѣ кулаками дюлує, а вôнъ все упирає ся, все позирає на шинкѣ. Игій, що такого? гадаю собѣ. Побѣгла я тамъ, другі люде понадбѣгали: що таке, що таке? Шмôлиха нѣчо, лишъ усе свеи, ще дужше пищить: „пiяцьисьцьє я-кiйсь, я го нѣ хоцьу на оцьи видѣти! Цього вôнъ лѣзе до моеи хаты?“ Ту люде до неи: „Стôй, жѣнко, не бий, говори, що ся стало?“ А вна якъ не розпустить пiсокъ, та до насъ: „А вамъ сцьо до того, мудъ, гавгило, хомуть? А нѣ пôдете вы собѣ до цьогта-маттеги?“ Пекъ ти, бѣдо, гадаю собѣ, най ты хороба спôтче! Отъ я пытаю Василя: Та що то ся такого стало? А вôнъ стоить, ги стовпъ, нѣ въ двѣ, нѣ въ три, а далѣ плюнувъ, здыхнувъ, тай поплѣвъ ся онъ ту до Мошка до шинку.

— Де, де, кажете, до Мошка? спытавъ Сень.

— Ага, онде, до рудого Мошка. Тамôй, бачу, й до теперь сидить, бомъ не видѣла, щобы вôдтамъ выходивъ.

Гнатъ не дослухавъ до кôнца еи бесѣды и що духу побѣгъ болотистымъ переулкомъ до Мошковаго шинку.

А зъ Василёмъ ось яка була притычина. Выйшовши зъ попôвского саду вôнъ ледво-ледво затюнавъ до Шмôла, все воркотячи собѣ по дорозѣ, що „про Шмôла, небоже, тре зовсѣмъ забути“, и що є/омость бы ся дуже гнѣвали, якъ бы вôнъ ся впивъ, и що Иванъ, то недобра дитина, не любить свого тата, хоче го выгнати зъ его питёмой хаты та пустити по жебрахъ. Але помимо всѣхъ тыхъ гадокъ и слôвъ Василь ишовъ та йшовъ дальше, не силуючи ся навѣть розпôзнати куды и зачимъ вôнъ иде. И зовсѣмъ не дивно му стало коли опинивъ ся передъ Шмôловымъ шинкомъ, а ту-

черезъ сильне сполучене вражѣнь вѣнъ и на хвильку не задумавъ ся, тѣлько просто пѣшовъ до середины и не кажучи й слова ставъ бѣля шинквасу та простягнувъ руку противъ Шмѣлихи, домагаючи ся тымъ способомъ звычайной порціи горѣвки.

Шмѣла не було дома. Вѣнъ ще на веснѣ докопавъ ся нафты у Василѣвѣмъ закопѣ, а въ лѣтѣ чернавъ уже зъ трохъ другихъ закопѣвъ, вырытыхъ на купленѣй частцѣ ґрунту. Розумѣея, що теперъ Шмѣло розпоряджувавъ уже не малымъ капіталомъ. Але ему не досыть було того. Вѣнъ довгій часъ працювавъ надъ тымъ щобы осягнути бѣльше, — и теперъ его цѣль сповнила ся. Вѣнъ поѣхавъ до Дрогобыча, щобы поробити що треба, въ урядѣ. Шмѣлиха, розумѣе ся, не знала що се за дѣло, — але то знала добре, що Василѣви не ма вже що стояти о ласку. Отъ она, побачивши простягнуену руку Василя, розлютила ся дуже, и почала звычайемъ усѣхъ жидѣвокъ, кричати, клясти та ганьбити Василя. Але тотъ зовсѣмъ не зважавъ на еи бесѣду и стоявъ далѣ нѣмый, недвижный, съ простягнуеновъ надъ шинквасомъ руковъ, доки розлючена жидѣвка не зѣрвалась та не пхнула го що силы въ груди. Василь, що й такъ не бувъ сильный на ногахъ, перехитнувъ ся, стративъ рѣвновагу и поваливъ ся горѣлиць у задъ. На щасте стоявъ не вѣдалѣкъ за нимъ стѣлъ съ порожными фляшками та порціями, — и Василь упавъ на него плечима. Стѣлъ перепахицьнувъ ся, фляшки та порціѣ поперевертали ся и дзеленькотячи попадали на пѣдлогу — пѣшли въ кавалки, але Василѣви не стало ся нѣчо. Ажъ теперъ жидѣвка, оглушена бренькотомъ, впала въ страшну лютѣсть, наробила вереску на пѣвъ села и вышпурила бѣдного Василя зъ шинку на улицу.

Побачивши ся такимъ робомъ зновъ на вольномъ воздухѣ, Василь стоявъ якійсь часъ безъ чутя, безъ думки середъ людей, що почали сварку съ Шмѣлихою, а далѣ пошовъ бродячі въ болотѣ, долѣ бруднымъ перелкомъ. Изъ одной хаты, бруднѣйшой и обдертѣйшой вѣдъ другихъ, закликавъ го хтось крозь вѣкно. Вѣнъ озирнувъ ся, вытрѣщивъ очи на хату и на четиняну вѣху надъ дверми, котра у насъ означае шинокъ, и не здаючи собѣ справы, хто и зачимъ го кличе, увѣйшовъ до середины. Се бувъ шинокъ званый „у рудого Мошка“, одинъ изъ найнужденнѣйшихъ и найвѣдразлившихъ шинковъ у свѣтѣ. Прогнила пѣдлога покрыта була грубою верствою рѣдко размѣшеного болота, — на брудныхъ лавахъ, ба й по пѣдъ столами лежали обдертї люде въ чорныхъ, обропеленыхъ лахахъ, зъ глинистыми, страшными лицами, на котрыхъ писали свои слѣды и недуги, и утома вѣдъ роботы, и лѣнивство и нужда и богъ знае якї ще „грѣхи головнї.“ Лишь два такї чоловѣки стояли середъ коршмы, та хрыплыми, надѣрваными и незгѣдными голосами спѣвали якусь сповиточну думку. Василь, очутивши ся разъ у шинку, забувъ зовсѣмъ, що го хтось кликавъ и просто пѣдѣйшовъ до шинквасу та простягнувъ руку саме такъ, якъ у Шмѣлихи. Рудый Мошко знавъ добре Василя и его теперѣшне жите, знавъ добре, що грошей за горѣвку у нѣго нема, але побачивши на нѣмъ ще досыть добрый кожухъ, покмѣтивъ швидко, що за кварту горѣвки и то стане и нальавши велику порцію, пѣднѣсь еѣ Василеви.

— А, Пѣвторакъ! А видишь, прийшовъ! А то, бачу, плентае ся, чортъ знае куды, — гадаю собѣ, закличу чоловѣка!...

Василь широко вытрѣщивъ очи на рѣпника, що

такъ до нѣго говоривъ, але не мѡгъ пѡзнати, хто се и чоґо вѡдъ нѣго хоче. Выпивши одну чарку, вѡнъ простягнувъ руку съ порцієвъ надъ шинквасъ и жидъ швидко нальавъ му другу, за невъ пѡшла третя, четверта, и поволи, поволи, Василь почувъ, якъ у груди ворухить ся якесь тепло, — вѡнъ сѣвъ на лавку пѡдъ стѣною, пьючи чарку за чаркою, та поволивъ блудными очима довкола. — — — — —

Не дуже поквално дѣяло ся Сенѣви виходити вѡдъ Гнатихи. Але коли почувъ, що було зъ Василѣмъ, то живо побѣгъ до Мошка, бо пригадавъ собѣ, що вже й на попѡвство вертати пора. Але тутъ заставъ вѡнъ Василя уже безъ памяти, лежачого на лавцѣ и безъ кожуха. „Ну, хвацькій козакъ, — погадавъ собѣ, якъ скоро си вмѣвъ догодити! И що ту теперъ зъ нимъ почати, якъ зъ бѣдовъ дочаланати на попѡвство? А втѡмъ игій, будемъ видѣти!“ Такъ захотивши себе самого, выпивъ порядну чарку для лѣпшої вѡдваґи, тай принявъ ся будити Василя.

— Гей, Пѡвтораче, вставай! Ану рушь ся, а живо, пѡдемо, небоже, на грай-гору!

Довго теленавъ Сень старымъ, закимъ той трошка роздрухавъ ся. Але Сень не богато й пытавъ, що и якъ, ухопивъ Василя сильно по пѡдъ руку тай поимчавъ горѣ селомъ, чалапкаючи мало що не по колѣна въ густѡмъ болотѣ, и утепенивъ ся трохи не до смерти, закимъ зайшовъ на попѡвство.

Панотець ажъ за голову взяли ся, побачивши Василя въ такѡмъ станѣ. Они зъ разу олютилися, почали кричати та сварити, але швидко побачили, що крикъ и сварка ту нѣкуды не годить ся, бо Василь нѣчоґо-сѣнько не розумѣе, що до нѣго говорить ся.

— Погди, крикнули пан-отець, мушу я тебе не такъ узяти! Положи го туй на лавку, Сеню, а самъ иди, выпорожни комôрку на подѣ! Зачекай, тамъ му буде добре, дамъ му ѣсти, всё, най си троха посидить: А то якъ ще ся такъ зо два, зо три разы залье, то по нѣмъ буде!

Василь сидѣвъ на лавцѣ въ сѣнѣхъ, опертый плечима о стѣну. Ёго вязи стратили силу и не могли удержати голову на собѣ, котра черезъ то разъ у разъ спадала на груди, то баламкала ся въ боки. Мутнѣи, глубоко запалѣи очи глипали часъ вѣдъ часу несамовито передъ себе, а посинѣлѣи и попарасканѣи уста здрагали вѣдъ горячки. Тымчасомъ панотець ходили широкими кроками по сѣнѣхъ, а полы ихъ довгои реверенды розвѣвали ся за ними у воздухѣ. Часъ вѣдъ часу они поглядали на Василя, а лице ихъ выражало то жаль за страченою „вѣвцею“, то гнѣвъ, то богъ знае, якѣи ще праведнѣи чутя.

Ось и Сень надѣйшовъ, — цюпка для Василя готова. Панотець велѣли парубкови пѣдвести Василя зъ лавки на ноги и по пѣдъ руки завести на пѣдъ та до назначенои кѣмнатки. Немало намучивъ ся Сень, волочучи горѣ сходами безпамятного старця, котрый що хвиля шпотавъ ся и тративъ рѣвновагу, не можучи пѣдняти ноги до належитой высоты, чтобы стати на высшѣи ступѣнѣи схѣдцѣвъ. Але вкѣнци прецѣнѣи Василя намѣщено на старѣмъ тапчанѣи, застеленѣмъ на скорости чистою веретою, подушкою и коцомъ для вкрываня. Сень роздягъ го, вызувъ и поклавъ спати, панотець сами принесли му збанъ воды, хлѣба и ще дечого до ѣды и выходячи замкнули за собою дверѣи на ключъ. А Василь Пѣвторакъ не чувъ нѣчого, що зъ нимъ робили, и въ тѣи хвили, коли за нимъ замы-

кали дверѣ, спавъ твердымъ, неспокойнымъ сномъ недужного, котрого утлый организмъ допалює страшна горячка.

XVIII.

Ночь. Груба пѣтьма залягла Василѣве притуловище. Крѣзь шпарки въ стѣнѣ протягає острымъ холодомъ. Крѣзь пѣдлогу чутно, якъ хроплять у кухни слуги та часъ вѣдъ часу скрикають крѣзь сонъ. Василь лежитъ, мовъ бездушна колода на своѣй постели, лежитъ и не ворухне ся, лишъ сопе тяжко, лишъ дыхає нерѣвно, а зъ глубины грудей чути глухій хрыпъ дыхавицѣ, мовъ дренъкѣтъ розбитого горшка.

Наразъ Василь закрушнявъ ся. Коць изсунувъ ся бувъ съ тапчана и впавъ на землю; его обхвативъ холодъ, мовъ зелѣзній клѣщѣ, — вѣнъ пробудивъ ся. Рукою машинально сягнувъ по собѣ, бо въ снѣ бачило ся ему, що отсе вростає въ сиру землю, а земля давить го и дусить, а вѣнъ дармо силує ся выдобути ся зъ живого гробу. Холодный пѣтъ стоявъ на Василѣвѣмъ чолѣ, важко дыхали груди хрыплячи сильнѣйше, якъ упередъ, а зубы „лярумъ звонили,“ не знати ци вѣдъ переляку, ци вѣдъ холоду.

Вѣнъ широко вытрѣщивъ очи, махавъ руками кругъ себе, щобы перекопати ся, де вѣнъ; що силы, напружавъ свою слабу память, щобы нагадати собѣ, що зъ нимъ стало ся. Але дарма! Руками не намацавъ нѣчого, крѣмъ дощаной стѣны, очи не могли нѣчога сѣнько доглянути крѣзь глубоку пѣтьму, а въ головѣ у нѣго шумѣло, мовъ у старѣмъ вѣтряку, пицало та скрегѣнцало, мовъ бы хто ножомъ по склѣ черкавъ, у горлѣ въ нѣго пересохло, зага пекла и давила го, мовъ горячій камѣнь, ба, вѣнъ чувъ выразно, якъ кровь пѣдступала му

до очей и давила на нихъ исъ середины, неначе хотѣла ихъ высадити зъ головы. Крѣмъ того, при першѣмъ порушѣню, Василь почувъ голодъ: вѣнъ учора крѣмъ горѣвки все пополудне нѣчого въ ротѣ не мавъ, а рано у еломостѣвѣй кухни якосъ унимавъ ся богато ѣсти. Тысячѣ гадокъ, попутаныхъ, неясныхъ шибали ся по его головѣ. „Де я? що зо мновъ стало ся? тото пытане мучило го дужше всѣго. „Ци не вжежь я мере западаю ся въ землю?“ Вѣнъ трѣбувавъ устати зъ тапчана, але не змѣгъ. Сесея немѣчь утвердила въ нѣмъ страшне переконане, що вѣнъ паде въ бездонну пропасть, на тамтой свѣтъ. Горячка и спрага гнали му щоразъ бѣльше крови до головы, ему почало все въ умѣ мѣшати ся, вытрѣщеніи очи добачали крѣзь пѣтьму высоченіи, чорніи, камѣнній стѣны, котріи нѣбы все мчатъ ся мимо нѣго до горы: значить, вѣнъ паде у преисподню! Господи! Ратуй грѣшну душу! Вѣнъ хотѣвъ крикнути, але его немовъ щось за горло ухошило, немовъ голосомъ удавивъ ся. Вѣнъ почавъ термосити ся въ розпуцѣ, кидатись, немовъ у конвульсіяхъ, а далѣ безсильный, безпритомный упавъ горѣлицъ на свѣй тапчанъ.

Але пересидене тревало лишь хвилию: холодъ и спрага протверезили го швидко прикликали назадъ до жита, до новой муки. Голосно дзвонячи зубами вѣнъ почавъ зновъ силувати ся встати. Его наболѣде, горячкою розпалене тѣло чуло далеко дѣткливѣйше усякій дотисокъ, усяку бѣль, якъ давнѣйше; густа пѣтьма, що мовъ замурувала его очи, будила хоробливу фантазію. И отъ ему бачить ся, що вѣнъ уже впавъ на самъ спѣдъ пекла, що ту прискакують до нѣго страшніи, гидкіи маровища, шарпають го, рвуть и торочать изъ нѣго внутрности, валять зелѣзными довбнями въ голову, выдовбуютъ распечеными долотами очи. Ему бачило ся,

що его руки и ноги колесуютъ зубчастыми колесами, що го поять розтопленовъ смоловъ. Ему теперь въ страшенныхъ образахъ привиджували ся всѣ тоті кары, котрі неразъ чувъ съ казальницъ приобѣцювані піякамъ. Довгій часъ лежавъ безвладно и стогнавъ мовъ конаючій терплячи страшенні болѣ, коли не зовсѣмъ фізичні, то принаймѣ въ своій горячквоій уявѣ. Жаръ въ горлѣ стававъ щоразъ то дужшій, шумъ въ головѣ заглушувавъ усѣ гадки, переливавъ ся у всѣлякі найвѣдразлившій, найстрашнѣйшій голоса, які колибудь чувъ на своѣмъ вѣцѣ. Ту бувъ и скрыпъ корбы, котровъ вытягавъ послѣдній разъ своего сына зъ ямы, и глухій стукъ падучого тѣла и тяжке бовтнене у глубоку пропасть, и роздираючій душу верескъ млѣючої матери, и всё, всё, що мовъ тараномъ розвалило его щасте, мовъ громомъ роздрухотало его жите, що повадило го зъ чесного, замѣжного лазды такъ глубоко у пропасть нужды, хоробы и розпуки.

И бачить ся нещасливому Василеву, що всѣ тоті давні хвилѣ, всѣ тоті люде, дорогі его сердцю, встають, пѣднимають ся съ кутѣвъ: лица у нихъ не сині, а чорні мовъ уголь, очи позапльвали кровью, нужда и розпука позасѣдали на ихъ чолахъ. Попереду йдуть его сыны, всѣ три, за ними ихъ матери, далѣ богато знасмыхъ, ровесникѣвъ, колись подѣбныхъ ему замѣжныхъ газдѣвъ борыславскихъ, котрымъ вѣнъ дорадивъ копати ямы и котрі подѣбно якъ вѣнъ посходили на жебракѣвъ або погибли якъ его дѣти... Изъ усѣхъ кутѣвъ они тиснуть ся до нѣго, стогнуть, плачуть, пищать, регочуть ся, и тѣснѣйше го обступаютъ, наступаютъ на его ноги, на груди, давятъ, тлумлятъ, ихъ дотыкъ холодный мовъ крига прѣймае го до костей, ваготить на нѣмъ, мовъ навалені горы. Духъ

му замирає, смертельний потъ заливає очи, и наразъ изъ глубины зболѣлой душѣ выриває ся страшный крикъ: „Змилуйтесь надомновъ! Що я вамъ виненъ? Хиба я хотѣвъ лиха для васъ? Хиба я щасливѣйшій вѣдъ васъ?“

И высилкомъ послѣднихъ силъ вѣнъ затермосивъ собою по тапчанѣ и зъ глухимъ стукотомъ зваливъ ся на пѣдлогу безъ силы, безъ вѣддыху, безъ рѣху...

На другій день рано Сень увѣшовши до цюпки, побачивъ Василя на земли, обвитого въ коць и скуленого въ двое. Зъ разу вѣнъ не мало перепудивъ ся, думаячи, що вже потахъ. Але почувши, що дыхає, пѣднявъ го безъ труду и положивъ на тапчанъ, поправивши подушку пѣдъ головою. Ажъ сумно стало Сенѣви, коли побачивъ синій, попуканій губы Василѣви, его глубоко запалій очи и сине, помуравѣле лице. „О, тому не довго на свѣтѣ заваджати,“ погадавъ собѣ парубокъ, обтулюючи Василя коцомъ. Василь отворивъ очи и прохрыпѣвъ ледво чутно:

— Водицѣ, водицѣ!

Сень подавъ му воду зъ збанкомъ и Василь довго, довго не вѣднимавъ спеченыхъ устъ вѣдъ посудыны. Чутти було навѣтъ глухе булькотане въ горлѣ: вода спадала, мовъ камѣнцѣ въ порожну фляшку.

— Може зѣѣсте що теплого? спытавъ Сень.

Василь захитавъ головою. Голодъ мучивъ го страшенно. За хвилию служниця внесла мищину доброго, заправленого борщу и Василь лакомо пролыкавъ лыжку за лыжкою.

— Ци не слабій вы що Василю? спытавъ Сень.

Василь не вѣдразу порозумѣвъ, про що го пытають, а въ тѣй хвили другій слуги закликали Сеня до

якоись работы, нѣколи було парубкови дожидати ся вѣдповѣди. Вѣнъ оглянувъ ся, ци Василѣви що - де не хибуе, и побачивши, що є и вода и хлѣбъ и тепла печена бульба и сѣль, вѣнъ швидко выйшовъ, и замѣкъ дверѣ за собою.

Василь лежавъ ище довго на тапчанѣ не думаючи нѣчого, вдивлювавъ ся въ одинъ чорный сучокъ на стѣнѣ надо дверми. Пробута нѣчь зъ усѣми своими страховинами та муками шумѣла му ще по головѣ неяснымъ споминомъ. Вѣнъ бувъ такъ ослабленный, чувъ такій докучливый бѣль на цѣломъ тѣлѣ, що боявъ ся навѣтъ ворухнути ся, чтобы не чути лупаня въ костяхъ. Цѣый день пролежавъ вѣнъ такимъ способомъ; встававъ лишь два три разы, чтобы взяти си кусникъ хлѣба, або двѣ-три бульбицѣ, або воды напнати ся. Воды пивъ вѣнъ того дня дуже богато, бо въ серединѣ чувъ пѣсля вчорашнѣго страшенну палъ и хотѣвъ єѣ залити водою.

Десь коло полудня навѣдали ся до нѣго панотець: они застали Василя на тапчанѣ.

— Ну, ну, лежи, не вставай, промовили до нѣго видячи, що Василь силувавъ ся встати. А що, якъ ти ся спало по вчорашнѣй охотѣ?

Василь не вѣдповѣдавъ нѣчого. Єму стало чогось тяжко и нелюбо, самъ не знавъ чого.

— Ну, а куда-все Господь водивъ учора, спытали панотець насмѣшливо. Десь, бачу, хапатня була не абы-яка.

— Та, прошу єломостя... зачавъ щось Василь, але недокѣнчивъ покмѣтивши, що єломостѣве лице хмурить ся.

— Василю, сказали панотець остро и твердо, я гадавъ, що вы ще ось-ось якійсь чесный чоловѣкъ, що вамъ можъ на слово повѣрити. Я гадавъ: отъ

озьму го до себе, ту му буде супокѡйцѣйше, ту буде й дозѡръ надъ нимъ, чень-чень, гадаю си, чоловѣкъ поправитъ ся, перестане ганьбу робити цѣлѡй громадѣ. А ту бачу, бе-бе-бе, оно не туды йде! Мѡй Василь ледво зъ хаты, тай гайда до Шмѣла! Е, якъ оно такъ, то погано буде зъ нами. Я того не хочу! Якъ бымъ бувъ таке знавъ, то бувъ бымъ васъ учора обохъ исъ сыномъ за обоѣ дверѣ выперъ! Фе, Василю, встыдъ, ганьба! Я теперь тебе не можу й на двѡръ выпустити, я не хочу, абысь тамъ съ пяницями волочивъ ся. Посидь ту, пѡдъ запоромъ. Ту ти буде тихо, супокѡйно, ту ти ѣсти принесуть, усѣ... Та щожъ съ тобовъ робити? Инакше не можъ! Игій!

И панотець, оглянувши, ци всѣ въ порядку у Василѣвѡй комѡрцѣ, выйшли и дверѣ за собовъ заперли. Василь лишивъ ся самъ исъ своими попутаными думками, зъ болѣмъ на цѣлѡмъ тѣлѣ, зъ горячкою въ крови, зъ дыхавицею въ груди. До вечера ще було яко-такое. Вѡнъ не зовсѣмъ ясно змѣркувавъ, що то всѣ мае значити, его арештъ не сприкривъ му ся ще надто. Лишь горячка палить, пити хоче ся. Отъ вѡнъ пѣе холодну воду; якъ пѣе, то му ся бачить, що дѡйсно холодить, що му лекше, але мине хвилька, друга, — палить, якъ упередъ. Але мимо всѣго того Василь бувъ спокѡйный того дня, навѣтъ передрѣмавъ ся троха надъ вечѣръ. На вечерю посербавъ рѣдкого чиру зъ молокомъ и на хвилю стало му нѣбы лекше. Настала нѡчь — довга, безсонна, страшна нѡчь. Що Василь очи прижмурить, его щюпка залюднюе ся, заповнюе ся гидкими марами та страшищами. Ту жиды, зъ рудыми бородами, въ видѣ величезныхъ пѣявокъ повзають, ссуть кровь изъ нѣго а напускають жару... И чуе Василь выразно той жаръ нестерпимый

у собѣ, страхъ здавлюе му горло, обезсилюе го цѣлого, кровь жбухае до очей, кашель зачинае роздирати груди. На другій день рано Василь бувъ зовсѣмъ безсильный.

— Ци не слабій вы, Василю, запытавъ го Сень.

— Е, вѣдказавъ Василь глигнувши на нѣго, але того „е“ могло значити, що хто хотѣвъ. Сень пошовъ и цѣлый день нѣхто не туравъ ся до Василя. По полудни ему значно полекшало. Воду переставъ пити, чувъ до неи навѣтъ якусь вѣдразу, помимо того, що паль въ серединѣ не унимала ся. Ему наввѣрило ся лежати и хотъ слабій, вставъ и почавъ хиткими кроками ходити по своѣй комѣрцѣ. Его очи блукали по стѣнахъ, шукаючи чогось, а чого, и самъ не знавъ. Въ noci мары не показували ся, але горячка змагала ся. На другій день вѣнъ ходивъ по хатѣ. Надмѣрне ослаблене справляло му дивне, неприятне чуте, нѣбы цѣле его тѣло деревѣе, усыхае, якъ отъ усыхае грибъ въ горячѣй печи. Ему бачило ся, що шкѣра прилипае у него до кости, що кровь не наплывае до рукъ и нѣгъ и не вѣдживлюе ихъ и що ей послѣднїй останки жбухають, розжаренї, мовъ окрѣпъ до головы.

Страшнї дни, страшнї noci переживавъ бѣдолаха Василь на стриху въ комѣрцѣ черезъ цѣлї двѣ недѣлѣ. Нуда, самота, горячка, страшища, котрї на послѣдокъ показували ся ему уже й середъ бѣлого дня въ живїи очи, все то мучило го, палило, пожирало, пѣдрывало останки жита въ дряхлѣмъ организмѣ. Вѣнъ почавъ кричати по ночахъ, кидати ся и товчи по комѣрцѣ, его очи палали дикимъ, несталымъ огнѣмъ а повѣки ажъ почорнѣли, немовъ жаръ, бьючїй зъ очей, перепаливъ ихъ на уголь. Панъ-отець часто навѣдували ся до нѣго, давали деякї лѣки, казали навѣтъ

Сенёви спати зъ нимъ по ночахъ. Але лѣки не помагали, а Сень намахавши ся черезъ день цѣпомъ, спавъ у ночи, якъ забитый. Вкѣнци Василь переставъ кидати ся, переставъ кричати, останки силы щезли, послѣднї искры жита зачали видимо погасати. Вѣнъ лежавъ на своѣмъ тапчанѣ, жовтый, худый на лици, вѣдъ головы ажъ палахтѣла горячка, груди високо двигали ся въ гору, дыхавиця дусила го що разъ то страшнѣйше, у горлѣ почало хрыпѣти, а крѣмъ глубокого, роздираючого уxo стогнаня нѣякій голосъ не добувавъ ся зъ его усть.

Панотець побачили, що зовсѣмъ круто прийшло ся зъ Василѣмъ и пѣслали Сень, щобы вѣдшукавъ Ивана, най пѣде вѣтцю по доктора до Дрогобыча. „Пѣславъ бы я й тебе, сказали панотець до слуги, але треба роботу кѣнчити. Завтра недѣля“.

Сень пѣшовъ тымъ разомъ просто до Пѣвтораконной хаты, але пѣходячи идъ хатѣ вѣнъ ажъ ахнувъ зъ диву та чуду. По Пѣвтораконной хатѣ уже й слѣду не лишило ся.

XIX.

Иванъ лишивши передъ двома недѣлями вѣтця на попѣвщинѣ, зъ лѣкшимъ серцѣмъ поспѣшивъ до дому, роздумуючи дорогою, якъ ту починати нове гасдѣвство и чимъ продержати ся черезъ зиму. Попередъ усѣго мѣркувавъ вѣнъ, конечно теперъ купити деякого зерна, щобы було й собѣ на хлѣбъ черезъ зиму, а наибѣльше на насѣне идъ веснѣ. На веснѣ купувати, не докупишь ся, дорожня. Ну, и одежину тре деяку справити для тата, чоботы, то-що. Отъ вѣнъ сейчасъ на другій день забравъ ся до Дрогобыча, закупивъ кѣлька кѣрцѣвъ жита, свиту и чоботы татови, положизъ усѣ те на су-сѣдскій вѣзъ а самъ пѣхотою рушивъ до дому.

Недобрі прочутя метушили ся въ Ивановой души, коли пробиравъ ся поперечками по мягкомъ болотѣ до Борыслава. Ще йдучи до мѣста вонъ здыбавъ Шмôла зъ якимись панами, ѣдучихъ возомъ до Борыслава и неясна гадка о нещастю, бѣдѣ и погибели прошибла му душу. Теперъ вонъ спѣшивъ ся, злитый потомъ, задыханый, заталапанный, бѣгъ идъ хатѣ, немовъ боявъ ся, щобы въ нѣй не выбухъ огонь, або, щобы злодѣѣ не покрали зъ неи богъ знае якихъ скарбôвъ.

Иванови лихй прочутя збули ся. Пôдходячи идъ обôйстю, вонъ задрѣвъ Шмôла и панôвъ на оборѣ. Они черезъ день обôйшли уже все его поле, теперъ оглядали будынки та огородъ. Въ рукахъ и нихъ були паперѣ и они все писали щось по нихъ шваркотячи зъ жидомъ по нѣмецки.

— Що то значить ся, подумавъ собѣ Иванъ и боязко выступивъ изъ за угла хаты на обору.

— Слава Исусу! сказавъ вонъ низко кланяючи ся панамъ.

Паны обернули ся и почали мѣрити го очима вôдъ нôгъ до головы. Шмôло шваркнувъ щось до нихъ и показавъ на зачудованого парубка.

— Ты Иванъ Пôвторакъ? спытавъ го одинъ панъ ломаною рускою бесѣдою.

— А, я, прошу пана.

— А де твои отецъ?

— Та прошу пана, у еломостя, слабй.

— А ты знаешь оттого пана? ту бесѣдникъ показавъ на Шмôла.

— Та знаю, то Шмôло, вôдказавъ Иванъ мнучи шапку въ руцѣ.

— А ты знаешь, чого вонъ вôдъ твоего вôтця домагае ся?

— Нѣ, прошу пана. Або що такого?

— Вѣнъ каже, що твого вѣтця цѣлый рѣкъ кормивъ, поивъ, зѣодягавъ, заходивъ у себе. Правда того?

— Я не знаю, прошу пана, я за той часъ бувъ на службѣ. Але отъ люде ми повѣдали, що правда.

— Ну, панъ Шмѣло показуе ту письма, контракты, що му твоѣй отецъ попродавъ, кѣлько въ него грошей забравъ, кѣлько наѣвъ, напивъ, усѣ... На то все свѣдки є. Мы ихъ розпытували, кажуть, що все правда. А теперъ, небоже, пану Шмѣлови належиться вѣдъ васъ 300 риньскихъ, знаешь?

— 300 риньскихъ! скрикнувъ Иванъ въ страшнѣй трѣвозѣ. Господи ласкавый, а дежъ ту намъ узяти 300 риньскихъ? Тадже то... страхъ погадати!

— А, видишь! сказавъ панъ, панъ Шмѣло не може чекати, урядъ присудивъ спродати вашу хату и поле и сплатити довгъ. То годѣ, такъ мусить бути!

Иванъ остовпѣвъ, почувши того. Вѣнъ якъ закле- нувъ руки на грудѣхъ такъ таки стоявъ довгій часъ нѣмый, нужденный, забрызканный болотомъ, образъ безнадежной розпуки.

— Зжалъте ся, панове, проговоривъ вѣнъ вкѣнци, на силу выдобуваючи голосъ крѣзь горячій слѣзы, що го давили въ горлѣ, щожъ я теперъ пѣчну безъ хаты, безъ захисту?

— Га, працюй, роби, що намъ до того! вѣдказали паны.

— Алежъ у мене отецъ старый, зболѣлый, незарѣбный, щожъ я зъ нимъ пѣчну?

— Най бы бувъ нѣ пивъ, паскудникъ! проворкотѣвъ жидъ.

— А що намъ до того, довгъ мусить бути сплаченый, вѣдповѣли паны, и пѣшли зъ жидомъ до вѣйта, чтобы докѣнчити таксаціи и записати маетокъ на жиды.

Иванъ лишивъ ся дома, розбитый, знищенный, безъ гадки и надѣѣ. Всѣ слова пановъ були для его сердца острѣи ножѣ, що рѣзали и пороли го безъ милости. Але, подобно, якъ смертельно скалѣченный чоловікъ звичайно не чує найтяжшой, найстрашнѣйшой раны, а дѣткливѣйше чує менчу, такъ и Ивана найдужше болѣли насмѣшливѣи Шмѣловѣи слова: „Най бы бувъ нѣ пивъ, паскудникъ!“ Тотѣи слова не сходили му съ тямки, шибали ся въ его думкахъ, мовъ шипячѣи змиѣ, ворушили и бентежили всѣ найтайнѣйшѣи закутки, прогонюючи спокѣи, пожираючи надѣю, а сѣючи розпуку, грыжу и розстрѣи. Довго, довго вѣнъ стоявъ на середѣ обору, поводячи кругомъ себе блудными очима, а далѣи пошовъ до хаты, упавъ на лавку и горько заплакавъ на свою долю нещасливу.

На другѣи день вѣйтъ, присяжный и Шмѣло, скоро свѣтъ, прийшли до Повтораковой хаты. Вѣйтъ постоявъ хвилю, закрутивъ вуса и оповѣстивъ Иванови, постукуючи закованою черешнею о лаву, що паны отаксували весь его лрунтъ зъ будынками на 280 риньскихъ, а на решту мае Шмѣло взяти у него, що буде можъ. Вѣдтакъ гѣднѣи-поважный начальникъ озирнувъ ся по хатѣ, побачивъ на жердцѣ вчора куплену свиту и збѣжѣе на запѣчку, моргнувъ на присяжного, той хопивъ якъ стѣи свиту на руку, а другу руку на знакъ sweи власти положивъ на мѣшокъ. Забезпечивши ся такимъ способомъ, вѣйтъ обернувъ ся до Ивана и розповѣвъ му дальше, що теперъ уже не мае ту що робити и що то вѣдъ Шмѣла буде зависѣти, ци позволить му ще хотъ черезъ зиму пересидѣти въ хатѣ. Шмѣло, розумѣе ся, не позволивъ. „Сцѣе ту загниѣздитъ ся, — сказавъ до вѣита, а потому го й выгнати нѣ мозъ буде, — нѣ потгебую такого гѣсть!“ И такъ бѣдному

Иванови не оставало нічого більше, якъ тільки якъ стій выносити ся на всегда зъ рѣднои хаты. Сейчасъ на другій день Шмѣло продавъ еѣ якомусь другому жидови, той швидко нанявъ робѣтникѣвъ, стару Пѣвторакову оселю розвалили, дерево перевезли у друге мѣсце и поставили зъ нѣго малазинъ; тільки розвалене румовище печи свѣдчило, що ту стояло людеке житло, що ту играла ся частина вѣчнои, великои драмы житя, зѣ всѣми щоденными выстунами, съ проблысками щастя и радости, съ хмарами смутку, горя и недолѣ.

Усю тоту сумну хісторію розповѣла Сенѣви вдова Гнатиха, до котрой тотъ побѣгъ, побачивши руину Пѣвтораковщины. Вѣнъ слухавъ и ухама своимъ не вѣривъ. Вкѣнци запытавъ про Ивана. Але Гнатиха не бачила го вже двѣ недѣлѣ, не чула про нѣго нічо. „Ци то въ чоловѣка мало свеи бѣды, сыночку, сказала она. Тай такъ отъ; добре то якійсь мовивъ: почувешъ чужу бѣду, тай ся й на себе свеи надѣй! Нѣколи, видишь, и роспытувати було про Ивана. Але видить ми ся, що десь буде при котрѣйсь ямѣ. Иди, може го де надыблешъ. Нынѣ еднако субота, зъ роботы завчасу вертають.“

Сень пѣшовъ шукати Ивана, та не легкожь було найти его середъ сотень обмащенихъ, замурзанихъ лицъ, середъ сотень рѣпникѣвъ, що товпили ся по шинкахъ, брудныхъ, якъ самі они, закуренныхъ дымомъ, заглушенныхъ крикомъ, шумомъ, говоромъ, проклятиями та пѣснями. Ажь до вечера ходивъ вѣнъ по Борыславѣ мѣсячи грязюку та важко дышучи вѣдъ утомы, пытавъ, розпытувавъ у другихъ рѣпникѣвъ про Пѣвторакового Ивана, але хотъ деякі й знали, при котрѣй вѣнъ ямѣ, то знали такожь, що вѣнъ нынѣ не робить, бо якъ вѣдобравъ выплату, то десь певно пѣе на забѣй, та ще

богъ знає, у котрôмъ шинку. Сень мусѣвъ вертати впо-
рожне на попôвщину, и сонце саме-що запало за синій
Дѣлы, коли дôйшовъ до резиденціи.

А Иванъ мере розпивъ ся на забôй. Пôсля вы-
гнаня зъ вôтцѣвщины вôнъ довго не знавъ, що дѣяти.
Ити и розповѣсти про всё татови, була перша его гад-
ка. „Але щожъ, подумавъ собѣ сейчасъ, що я му скажу,
пожитку зъ того не буде нѣякого, що зъ воза впало,
то пропало, а ще старый готовъ загрызти ся та вмер-
ти!“ Такъ розмѣркувавши, вôнъ постановивъ собѣ ити
на роботу, до першого лѣпшого жида. „Або ми мара
швидко голову скрутить, менче лиха зазнаю, а нѣ, ну,
то може що-то зароблю.“ Не довго прийшло ся й шу-
кати работы, вôнъ наймивъ ся у жида Шерера до ямы,
по риньскому денно, съ тыждневою выплатою и зав-
даткомъ напередъ. Але невсыпна грыжа пôдѣдала за
работою Иванову душу, и першой суботы, дôрвавши
ся грошей, вôнъ майже безъ вѣдома очутивъ ся въ
шинку. Почала ся пѣтика, страшна, смертельна. „Най
пропаде лихо!“ кричавъ нещасный парубокъ разъ по
разѣ. Смѣхъ, крики, похвалы, приплѣскуваня товари-
шѣвъ заглушували го, бурили его кровь, завертали му
голову. Смертельно пьяный вôнъ поваливъ ся надъ ран-
комъ на землю, переспавъ цѣлу слѣдуючу недѣлю, а въ
понедѣлокъ рано вставъ, порохувавъ решту грошей
(всѣго лишило му ся два риньскі), здыхнувъ важко и
похиливши голову пôшовъ зновъ на роботу.

Але нынѣ Иванъ якось не мôгъ розсмакувати
ся въ горѣвцѣ. Молода, здорова природа мимоволѣ вôд-
вертала го вôдъ той труты. Вôнъ бажавъ успокоєня,
не приголомшеня, щастя, не хвилёвого забутя. Вже
пôвнôчь, а вôнъ усе сидить у кутѣ, въ тяжкôй задумѣ,
не тыкаючи келѣшка стоячого туй передъ нимъ.

— Гей, Иване, гукнувъ му надъ ухомъ его товаришъ-рôпникъ, котрый ино-що увôшовъ до шинку, хотъ, видко, вже деінде добре си пôдсадивъ, де ты въ бѣса сховавъ ся, ту за тобовъ люде пытали-розпытували, анѣ рушь ты здыбати.

— Якї люде? спытавъ Иванъ.

— А попôвъ парубокъ. Казавъ, щобысь тамъ приходивъ, бачу тато ти ся женить, ци що.

— Якъ, якъ? спытавъ Иванъ.

— Ехъ, тумане вôсѣмнайцятый! Ёму говори, що лопатовъ у голову клади! Отець слабый, розумѣшь теперь?

И рôпникъ почавъ протискати ся идъ шинквасови, тай швидко загубивъ ся у глотѣ.

Иванъ порозумѣвъ, що щось оно, мусить, погане, коли пан-отець ажъ слугу высылали за нимъ шукати. Ёму хотѣло ся сейчасъ ити на попôвщину, розвѣдати, розпытати, що таке? Але погадавъ собѣ, може оно ще такъ дуже зле не е, а я пôду середъ ночи, розборыкаю весь дôмъ зô сну, ще готовї гнѣвати ся. Отъ волю завтра раненько збѣгати.“

Довго ще сидѣвъ Иванъ у кутѣ за столомъ, и думавъ и грызъ ся своею бѣдою, а нѣкому було его розпытати щиро, розважити, потѣшити, хотъ ту довкола нѣго гомонѣло богато людскихъ голосôвъ. Та що зъ того? Гомонѣли се голоса такихъ-саме, якъ и вôнъ бѣдолахôвъ, безъ дому, безъ роду, котрї тôлько-й тымъ безумнымъ крикомъ та шумомъ хотѣли и въ своихъ сердцахъ заглушити грыжу невсипну та пекуче горе!

На другїй день Иванъ збудивъ ся пôзнѣйше, якъ хотѣвъ и швидко пôшовъ на попôвщину. Проходячи мимо церкви побачивъ на цвинтари громаду людей. Они обступили когось у подертôмъ куртаку, а вôнъ

говоривъ имъ щось розмахуючи руками. Цѣкавѣсть зняла Ивана подивити ся, хто се такій, вѣнъ пѣдѣшовъ идъ цвинтарному парканови и ажъ остовпѣвъ зъ чуду та радошѣвъ. Середъ громадки селянъ стоявъ и живо про щось розговорювавъ не хто другій, якъ — его отець.

XX.

Зъ Василѣмъ Пѣвторакѣмъ дѣйсно чудо стало ся! Панотець и всѣ домашнїи не можуть надивувати ся, що се зъ нимъ зробило ся. Ще вчѣра вечѣръ бачили го смертельно хорого, ще въ ночи крѣзь сонъ чули тяжкїи кашель и стогнане, — а ту наразъ рано Василь встае, зовсѣмъ здоровъ и просить панотця, щобы го пустивъ до церкви. Що зъ нимъ стало ся? Якимъ чиномъ вѣнъ такъ напруго выздоровѣвъ? Нѣ, — вся челядь рѣшила, що ту безъ чуда нема.

Чуда, правда правдою, не було ту нѣякого: и панотець бувъ бы то пѣзнавъ, якъ бы бувъ пильнѣйше приглянувъ ся Василѣвому лицу, а особливо очѣмъ. Въ нихъ тлѣвъ такїи жаркїи, неприроднїи огонь, губы такъ часто судорожно здрогали, руки и колѣна тремтѣли, що не тре було дуже великого лѣкаря, щобы пѣзнати, що се зовсѣмъ не здоровле пѣддвигнуло Василя зъ постелѣ, але страшне змѣцнѣне горячки, — що тота живѣсть, то остатне высилене органїзму, мѣвъ остатне живе палахнене свѣтла, закимъ мае зовсѣмъ загаснути. Але панотець не мали часу приглядати ся Василѣви, — они швидко пѣшли на утреню, а вѣдтакъ сѣли троха подумати о проповѣди.

Василь тымчасѣмъ просивъ Сеня, щобы вивѣвъ го идъ церквѣ, бо ще нѣбы не зовсѣмъ подужавъ и не зможе вдержати ся на ногахъ. Вѣнъ не менче другихъ твердо

вѣривъ въ свое чудесне выздоровлѣне. На цвинтари обступили го селяне цѣкавою громадою и Василь почавъ имъ широко розповѣдати про свои давнї грѣхи, про свою слабѣсть, про страшилища, якї му привиджувались и про муки, якї терпѣвъ. „Але матѣнка божа зми-лосердила ся надомною. Черезъ ей молитвы, панове господарѣ, пѣдвѣвъ мене Господь. Отъ слухайте. Нынѣ надъ раномъ лежу я, — не сплю... Чую, — вѣтвиряють ся дверѣ, та такъ тихѣсенко, що й не чути. Дивлю ся, входить жѣнка, вся въ бѣлѣмъ, а вѣдъ неи така яснѣсть сѣяе, що ажъ у очи бѣе. Отъ она приходитъ до мене, а я лежу, та тремчу, та все пацѣръ мовлю. Она, братчики, притулила ми руку до грудей, а менѣ мовъ бы жорновый камѣнь знявъ, такъ вѣдъ разу легко стало. „А що? лѣпше ти?“ пытае мене. „Та лѣпше,“ кажу. „А видишь, не треба грѣшити, панбѣгъ за грѣхи ще тяжше буде карати. Идижь, небоже, и три недѣлѣ лежи „крижомъ“ передъ царскими дверми, потому ся высповѣдай, то ти всѣ грѣхи будутъ вѣдпущенї.“

Василь довго ще говоривъ въ той спосѣбъ; людей чимъ разъ то бѣльше купчило ся коло нѣго, старї приятелѣ стискали го за руки, узнаючи на нѣмъ явну ласку божу. Вкѣнцї забаламкали сумовито звонь на хвалу божу, и весь народъ понеръ до церкви хрестячи ся по-божно та цѣлюючи чорный деревяный кѣлокъ, котрымъ були прибитї Христовї ноги на великѣмъ розпятю передъ церковными дверми.

Иванъ не мѣгъ протиснути ся идъ татови, хотъ дуже радъ бувъ зъ нимъ поговорити. Вѣдъ якогось чоловѣка вѣнъ почувъ тото, що розповѣдавъ Василь, и самъ не знавъ, що о тѣмъ и гадати. Вѣнъ насилу хотѣвъ вѣрити въ правдивѣсть сеи бесѣды, але въ глубинѣ душѣ щось ворушило ся и шептало: „нѣ, се не туды йде.“

Будь що будь, вѣнъ постановивъ собѣ бодай по церквѣ поговорити зъ батькомъ и пошовъ до церкви, де вже почала ся була хвала божа. Передъ самими царскими дверми, на помостѣ, лежавъ его отецъ у бруднѣй сорочцѣ, заваляномъ куртацѣ, нечесаный, нужденный, лежавъ лицѣмъ до землѣ, съ простертыми руками, правдивый образъ розбитого, знищеного чоловѣка, що корить ся передъ своимъ побѣдителемъ. Люде зъ усѣхъ бокѣвъ цѣкаво поглядали на нѣго, матері поносили зъ заду свои маленькі дѣти, щобы имъ показати „чужу“ на „зюмцѣ“, а якъ котре плакало, то страшили, що й имъ такъ скаже „боженька“ лежати, якъ не будуть тихо. Бабы шептали, здыхали побожно, зводили очи до горы и хитали головами, лишъ дякъ спѣвавъ своимъ пискливымъ голосомъ усе однаково и по́дчасъ каждой довшой молитвы панотця заживавъ зъ рѣжка табаки.

Лежить Василь По́вторакъ и не рушаєсь. Холодный помѣсть, бачить ся ему, дыхає по́дъ нимъ, по́дносить ся и опадає, якъ груди велита. Холодный помѣсть, бачить ся ёму, высысає зъ его тѣла нестерпимую паль, лагодить своимъ холодомъ горячку, тамує дыхавичный кашель, ему лекше, щоразъ то лекше. Молитвы нѣякі не йдуть му на голову, та й ци до молитвы ему теперъ?.. Ёму перемигнуло передъ душею цѣле жите, та не того жите, яке розумѣє ся въ зѣбраню всѣхъ пригѣдъ, нещастъ и заверюхъ, але жите чисто рѣстинне, велетативне. Ёму бачить ся, що тѣло тяжѣло на нѣмъ, мовъ камѣнь, давило и вязало го, мовъ зелѣзній пута довгій лѣта, вѣдколи затамить. Ба, ему бачить ся, що оно ще й теперъ тяжить на нѣмъ частиною своєю ваготы, путає го послѣднимъ узликомъ ланца. Живо напередъ, скидай зъ себе послѣдокъ ваги! Живо напередъ, перерви послѣдній узликъ ланца! Свобода, сво-

бода! Якъ легко безъ путъ, якъ весело, ясно, любо на свѣтѣ безъ каменя па груди! Живо напередъ! Живо напередъ!...

А тымчасомъ хвала божа иде своимъ звычайнымъ ладомъ. Уже по евангелію, панотець стають на казане. Ихъ лице яснѣе незвычайною радостью. Пôсля звычайного, нынѣ дуже сильно и видимо, зъ щирого серця выголошеного: „Сей день, егоже сотвори Господь, возрадуемъ ся и возвеселимъ ся въ онь“, панотець приступили просто до оповѣданя про блудного сына, широко и съ притискомъ выяснили того речене, що бôльша радость на небѣ задля одного наверненого грѣшника, якъ задля десяти праведникôвъ. „И отъ, Христіяне,“ кôнчили панотець, „передъ вами лежитъ такій сынъ марнотравный, такій грѣшникъ, котрый молитвами святыхъ божихъ теперь зновъ навернувъ ся на путь истины. Нынѣ у небѣ радость велика, нынѣ пастырь добрый найшовъ згублену вôвцю, нынѣ и наша громада позыскала назадъ своего чесного члена. Радуймо ся и тѣшмо ся, Христіяне, бо нема бôльшой утѣхи, якъ тогды, коли бачимо своего ближнёго повертаючого зъ блудной дороги на дорогу вѣчного спасенія!“

А наверненный грѣшникъ, блудный сынъ, загубленный баранъ лежавъ тихо, недвижно на помостѣ и не рушивъ ся й разу пôдчасъ тыхъ слôвъ. А коли по службѣ божой люде хотѣли го пôдоймити и вывести зъ церкви, зъ немалымъ перелякомъ пôдняли зъ помоста бездушне, холодне вже и задеревѣле тѣло „навѣреного грѣшника.“

ujasz opłat manipul. i wpis.

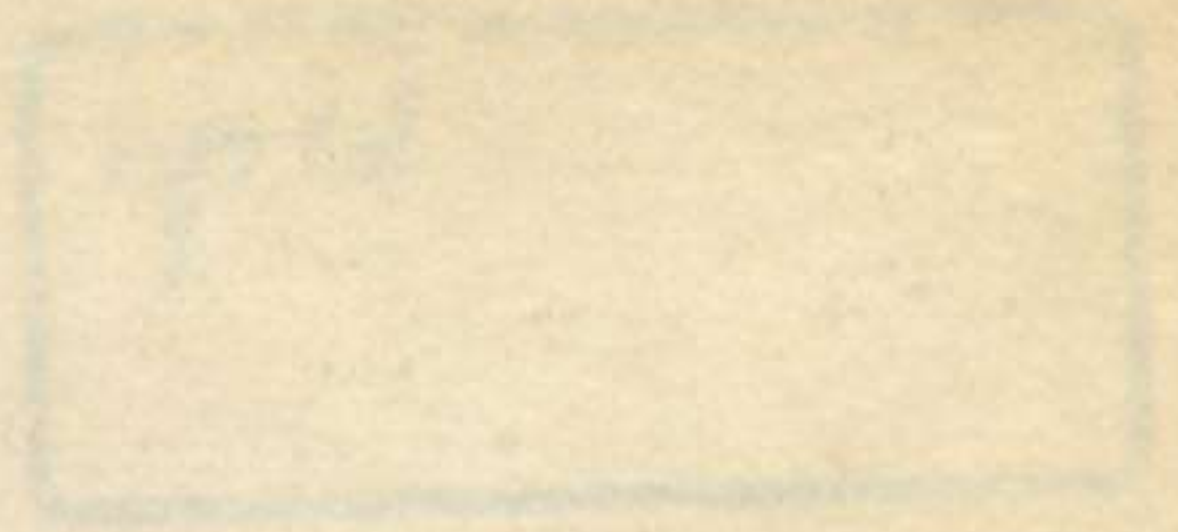
Datownik Kwestury

БІБЛІОТЕКА
Львівського Державного
УНІВЕРСИТЕТУ

ВОЛОДИМИР БАРВІНСЬКИЙ

Силово та Чіло

НБ ЛНУ ім. Івана Франка

кпр 12

